

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tarih Dizisi

TÜRK MİTOLOJİSİ II

Bahaeddin Ögel

Tarih Dizisi

TÜRK MİTOLOJİSİ

II

Bahaeddin Ögel

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 2205

BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 516

Tarih Dizisi : 12

Kıtabın adı

TÜRK MİTOLOJİSİ II

Yayın Kodu

01.34.Y.0002.1184

ISBN 975.11.0526.9 (TK. No.)

ISBN 975.11.0528.5 (2. Cilt)

Baskı yılı

2001

Baskı adedi

5.000

Dizgi, baskı, cilt

MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 11.10.2000 tarih ve 7080 sayılı yazıları ile dördüncü defa 5.000 adet basılmıştır.

Tarih Dizisi

TÜRK MİTOLOJİSİ

II

Bahaeddin Ögel

İstanbul, 2001

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERİN FEZÂ VE DÜNYA ANLAYIŞLARI

(Türk Kozmolojisi)

Sayfa

I. GÖK VE TÜRKLER

1. Gök ve göğü yaratan “Yüce tanrı”	11-16
2. Göğün rengi	16-18
3. Gök ve Fezânın birbirinden ayrılması	18-20
4. “Gök çıkıncı” ve “Felek”	20-24
5. Müslüman Türklere göre “Felek”	24-26
6. Türkler ve sonsuz Fezâ	26-28
7. Gök kubbesi bir “Çadır” gibi	28-29
8. Göğün katları	29-32

II. GÖĞÜN DİREĞİ

1. Göğün direği, “Çadır direği” gibi	33-35
2. Gök direği düşüncesi ve astronomi	35-39
3. Dünya Kutup yıldızının etrafında dönüyor	39-40
4. “Çift başlı kartal”. Göğün direğinde tünüyor	40-42
5. Köy meydanlarına dikilen köy direkleri	42-43
6. Çadırlardaki “Gök direkleri”	43-44
7. “Bayrak” ve ağaçlara bez bağlama	44-45

III. GÜNEŞ AY VE YILDIZLAR

1. Güneş	47-51
2. Ay	51-54
3. Ay’dan türeyen Türk soyları	54-55
4. Yıldızlar	55-62
5. Kutup yıldızı	62-69
6. Küçükayı burcu	69-71
7. Büyükayı burcu	71-75
8. Terazi burcu	75-78

	<u>Sayfa</u>
9. Ülker burcu	78-81
10. Zühre yıldızı	81-85
11. Samanyolu	85-90
IV.EBE KUŞAĞI	91-97
V.SERÂP VE TÜRKLER	99-100
VI.ACUN VE DÜNYA	
1. Acun, İnsanlık dünyası	101-103
2. “Acun” “Dönek zaman” ve “Kahpe felek”	103-104
3. “Acuncı” Dünyanın sahibi “Türk Hakanı”	104-106
4. “Acun” maddî dünya anlamına	106-107
VII.DÜNYANIN ŞEKLİ	
1. Dünya, Türk otağı ve Türk devleti gibi	109-110
2. Dünya, Türk devleti gibi “Dört köşeli”	110-112
3. Dünya, Türk otağı gibi “Yuvarlak”	112-113
4. Türk başkenti, Dünyanın göğe yakın yeri	113-114
5. Türk başkenti, Dünyanın orta yeri	115-116
6. Dünya, yedi dokuz ve on iki bölge	116-118
7. Dünya, yeyin üzerinde duruyor	118-121
VIII.DÜNYANIN GÖBEĞİ	123-126
IX.DÜNYANIN “ORTA DAĞI	
1. Türklerin mukaddes dağları	127-128
2. Türklere göre “Dünya dağı”	128-130
3. Altındağ ve Akdağ’lar	131-132
4. Kutsal “Demirdağ”	132-133
5. Kutsal bir “İnsan gibi” düşünme	134-136
6. Kutsal dağlar için yapılan “Törenler	136
7. Yer kuşağı	137-138
X.KUTSAL IRMAKLAR	
1. Dünya nehri	139
2. “Coşkun akan seller” ve Türkler	139-141

3. Mukaddes ırmaklar	141-142
4. Irmak kavşaklarındaki “Mukaddes adalar”	142-143
5. Kutsal ırmaklar kaynaklarını “Cennet” ten alıyorlar.....	143-146
6. Kutsal “Irmak Hanları” ve Tannıları	146-148

XI. YER VE YERALT I

1. Türklerde “Yer” “Kara” ve “Karayer” anlayışları	149-150
2. “Türk yerini ve suyunu” Ruhlar ile Tanrı koruyor	150-151
3. Yerle gök beraber yaratıldı	151-152
4. Çöken ve batan maddî dünya	152-153
5. Yeryüzü ve yer kabuğu	153-156
6. Türkler ve “Yerin rengi”	156-160
7. Yeraltı dünyası	160-162
8. Yer’in katları	162-163
9. Tepe göz” efsanesi ve “Yer ruhları”	163-164

İKİNCİ BÖLÜM

87

TÜRKLERİN FEZA VE DÜNYA ANLAYIŞLARI (TÜRK KOZMOLOJİSİ)

TÜRKLERE GÖRE UZAY VE DÜNYA

“Ey Türk Milleti!

“Gök yıkılmasa! Yer çökmese!

“Seni kim ortadan kaldırabilir!...”

I.

GÖK VE TÜRKLER 1. GÖK VE GÖĞÜ YARATAN “YÜCE TANRI”

Gerçi Türkler göğe “**Tengri**” diyorlardı. Fakat göğü de yaratan kutsal ve yüce bir güç vardı ki, bunun da adı, yine Tengri, yani Tanrı idi. Gök-türk yazıtları, gökle yerin ve insanlığın yaratılışını anlatırken, söze şöyle başlıyorlardı:

“Yukarıda mavi gök,

“Aşağıda Yağız Yer yaratıldığında,

“İkisi arasında İnsanoğlu yaratılmış;

“İnsanoğlunun üzerine de,

“Atalarım, Bumın-Kağan, İstemi-Kağan, (kağan olarak)

“oturmuşlar!...”

Onların ağzından dinlediğimiz bu cümlelerden de anlaşılıyor ki **“Kök Tengri”**, kendi kendine kutsal bir güç ve yaratıcı değildi. Onu da yaratan ve her şeyin üstünde olan bir güç vardı. Bunun için de göğe, bir renkleşimlendirme yolu ile, **“Kök Tengri”** diyorlardı. Herhalde, yalnızca Tengri sözü, bunların çok üstünde, yaratıcı, ve kutsal bir güçle ilgili idi. Bu sebeple tarihçi Süryani Mikâil, Anadolu Selçuklularının İslâmiyetten önceki tek Tanrılarında söz açarken, **“Türklerin bu Yüce Tanrıya Kan Tengri, yani Han Tanrı, en Yüce Tanrı dediklerini”** yazıyordu. Bu deyim **“Kang Tengri”** şeklinde de söylenebilirdi. Çünkü eski Türkçede **“Kang”** sözü, baba ve en ulu ata için kullanılan bir deyimdi.

Türk Kağanları, “Tanrının elçisi” idiler:

Büyük Hun devleti Çağında **“Tengri”** sözü, yalnız başına, Çinlilerin en kutsal gücünü ifade eden **“Tien”** deyimini karşılıyordu. Çin imparatoru da, **“Göğün ve Tanrının oğlu”** idi. Bunun gibi, Büyük Hun İmparatorluğunun meşhur hükümdarı Maotun (Mete)’nin unvanı da, **“Tengri’nin oğlu”** idi. Bu deyimler, Çin’de de zamanla değişikliklere uğramıştı. Çin imparatorları Göktürk kağanlarına yazdıkları mektuplarında onlara artık **“Kutsal Kağan”** demeğe başlamışlardı. Bu yolla, meselâ meşhur Göktürk Kağan’ı **İşbara** (sha-po-lüeh) Kağan’ın unvanına bir Tanrı sıfatı da, eklenmiş oluyordu. Biz burada bu konuların derinleklerine inecek değiliz. Ancak bunları söylemekten maksadımız, **“Türklerin, Göğün ve yerin üstünde olan, tek ve güçlü bir Tanrıya inandıklarını”** göstermek içindir.

Türkler başlangıçta Tanrı sözünü, yalnızca yaratan tek Tanrı için kullanırlardı. Sonradan anlamını genişletmiş ve her türlü kutsal ve büyük şeyler için söylemeğe başlamışlardı. Bu konuda Kaşgarlı Mahmud şöyle diyordu:

“Kâfirler göğe Tengri derlerdi. Yine bu adamlar, büyük bir dağ, büyük bir ağaç v.s. gibi, gözlerine büyük görünen şeylere de, hep T e n g r i adını verirlerdi. Bu yüzden de bu gibi şeylere tapınır ve secde ederlerdi. Yine bu kimseler, bilgin insanlar da T e n g r i g e n adını verirlerdi.”

Bu kitabın birçok yerlerinde sık sık söylediğimiz gibi Türklerde, sağlam prensiplere dayanan bir **“devlet dini”** vardı. Büyük devletler yaşadıkça bu değişmez prensipler her şeye hâkim oluyor ve devlet dağılınca

da, halk yine kendi bildiğine devam ediyordu. Gerçi halkla devlet dininin esasları birdi. Fakat, her bölgeye ve zamana göre, esas pirenslilerde bazı farklar belirliyordu. U y g u r l a r ı n Mani ve Buda dinlerini kabul etmeleri ile, durum büsbütün değişti. Bu dinlerin birçok tanrıları vardı. Bu sebeple her kutsal şeye Tanrı denmeğe başlandı. Hatta öyle bir hale geldi ki, hürmet edilen bir yengeye bile, saygı ifadesi olarak, “Tengrim” sözü kullanıldı. Bunları söylemekten maksadımız, bizi burada ilgilendiren tek şeyin, her türlü dış tesirden uzak, esas Türk düşüncesini bulup ortaya çıkarmak olduğunu belirtmektir.

“Eski Türklerin yüce ve tek Tanrısı, İslâmiyetteki “Allah” gibi mücerret ve şekilsiz bir güçtü”: Hatta Altay Şamanizminde bile, göğün katlarının resmi yapıldığı halde, Tanrının şekli çizilemiyordu. Düşünmeliyiz ki Şamanizm, Türk dininin en dejenere olmuş bir tipidir.

“Türkler, göğün yaratılışı hakkında, İslâmiyetten önce ve sonra, pek ayrı düşünmemişlerdi”: Eski Bektaşî şairlerinden Âşık Hasan’ın aşağıdaki şiiri, İslâmiyetin ana düşüncelerine ne kadar uygun ise, eski Türk düşünce düzenine de o kadar uygundur:

**“Yerlerin göklerin binasın düzen,
“Ak üstünde kara yazılar yazan,
“Engûr şerbetini Kırklara ezen,
“Hünkâr Hacı Bektaş Âli kendidir!”
Âşık Hasan**

Başka bir Türk şairi de aynı fikri, daha başka türlü anlatıyordu:

**“Yeri göğü, insü cinni yarattın,
“Sen ey mimarbaşı, eyvancı mısın?
“Ayı, günü, çarhı, burcu varettil,
“Ey mekân sahibi!... Rahşaneî mısın?”**

Azmî Baba

Göktürk yazıtlarında da Tanrı güç verir, Tanrı kut, yani şans ve devlet verir, yanılanları yok eder ama; bütün bunları yapan Tanrının nasıl ve kim olduğundan da söz açılmazdı.

Tanrı’nın şekli yoktu: “Tanrı kendine benzerdi”: Göktürk yazıtlarında **“Tengri-teg Tengri”** diye bir deyim geçer. Bu deyim, şimdiye

kadar **“Göge benzer gök”** diye tercüme edilmiş ve böylece açıklanmıştır. Buradaki Tanrının gök olabilmesi için ona Kök Tengri denmesi gerekirdi. Bu sebeple biz bu deymi, şimdiye kadar hep, **“Tanrıya benzer Tanrı”** diye açıkladık. Bu, bir nevi, İslâmiyetteki **“Vâcib ül-vücut”** nazariye ve tefsirinin karşılığı idi. Allah’ın şeklini ve biçimini bilen yoktur ve bilemeyiz. **“Onun vücudu bilinmeyen kendi bünyesine göre, nasıl icâb ediyorsa ve nasıl vâcib ise, öyledir.”** Yukarıdaki eski türkçe cümle de, Tanrının şeklini soranlara böyle bir cevap veriyordu. Yahut da Tanrı, **“Göğün maviliği ve sonsuzluğu”** gibidir. Bu durumda da şahıs ve şekil bahis konusu değildi ve İslâmiyetin Allah’ından başka bir şeye benzetilmezdi. Dede Korkut Kitabında, **Deli Dumrul’un** Tanrı için söylediği sözler de, bir nevi Göktürk yazıtlarının bir devamı gibidir. konumuzu Deli Dumrul’un sözleri ile bitirelim:

“Yücelerden yücesin!

“Kimse bilmez nicesin!

“Görklü Tanrı!”

Tanrı, **“Yokluk”** demek değildi:

“Zaman ne mekân” prensipleri üzerinde ayrı bölümlerimizde durmuştuk. **Y u n u s E m r e** derin bir Mutassavvıftır. Onun fikirlerinde, eski Türk halk inançlarını bulmak biraz zordur. Aşağıdaki şiirinde, yer ve göğün yaratılışını, yine Türk halk deyimleri; fakat **“Vahdet-i vücûd”** nazariyesinin fikri içinde anlatır:

“Yere göge bünyad uran,

“İrilmadan kayyım duran,

“Denizlere göl çağıran,

“Adım Yunus, umman benim!”

Mustasavvıflara göre yer gök yaratılmadan önce **“adem”**, yani **“Yokluk”** vardı. İnsan ruhu, yokluktan geçerek bugünkü hale geldi. **A l t a y** mitolojisinde, yaratılıştan önce, uçsuz bucaksız bir **“ O k y a n u s ”** vardı. İran mitolojisinde ise, bir esir (**Aether**) her tarafı kaplıyordu. Altay ve İran mitolojisinde dünya yokluktan (**Ex-nihilo**) varolmamıştı. Bununla beraber tasavvuftaki **“ademiyyet”** de büsbütün yokluk demek değildi. İşte yine Azmî Baba’nın bir şiiri:

“Bu âlemi ekvan yaratılmadan,

“Evvel yokken, vara uğradım geldim!

“Onsekiz bin âlem, dünya yoğiken,

“Kâmildeki nura uğradım geldim!”

Bütün bunlar da bize gösteriyor ki, ister Şamanizm’de, isterse İslâmiyet veya tasavvufta olsun, insanlığın birleştiği bazı müşterek düşünceler vardı. Fakat biz bu kitabımızda daha çok, düşüncelerin ayrılan noktalarını göstermeğe çalıştık.

Türklerin, gökle beraber insanlığa da önem vermeleri:

Şamanist Altay Türklerinin “Yaratılış destanları” nı ayrı bir bölümümüzde inceleyeceğiz. Bu destanlara, birçok dış tesirler sızmıştı. Aynı zamanda, eski Türk düşüncesi de, bu destanlarda oldukça dejenere edilmişti. Bu bölümümüzde bizi ilgilendiren konular, daha çok büyük devletler kurmuş ve yüksek bir içtimai seviyeye erişmiş Türklerle ilgili meselelerdir. Türk mitolojisi gökle yere büyük bir önem vermişti. Bunların yanında üçüncü olarak, çok önemli bir eleman da vardı ki, o da insanlık (**Humanitas**) idi. Eski Türkler, bu üçüncü ve önemli unsura, “**Kişi oğlu**” diyorlardı. Türklere göre insanlık, İran ve Hint mitolojisinde olduğu gibi Tanrının tecrübe ve hatta eğlenmek için yarattığı canlılar değildi. İnsanlar, Önasya mitolojilerinde olduğu gibi, cennetten kovulmuş ve cezalandırılmış günahkârlar da değillerdi. Eski Türklerde, Mani dininde veya Altay Yaratılış destanlarında olduğu gibi, zayıf, korkak, âciz ve iradeleri ellerinden alınmış insanlar da yoktu. Türklerde, ne Yunan mitolojisinde olduğu gibi “Kadın, erkek”, “**Okeanus**” ve “**Tethys**” gibi Tanrılar, ne de Hint, İran ve Yunanistan’daki gibi ateş, su, toprak ve hava gibi unsurlar görülürdü.

“Göktürk yazıtları, her türlü mistisizmden uzak, gerçekçi büyük bir devlet mitolojisini, bütün açıklığı ile bize veriyorlardı”: Elbette ki bu çağda da, böyle Türk destanlarını anlatan ozanlar ile türlü kutsal şeylerden söz açıp törenler yapan, fal açan, hasta iyileştirmek isteyen Şamanlar da vardı. Fakat bunların devlet düzenindeki tesirleri azdı. Devlet içinde “Baş rahip” (**Pontifex maximum**), kağan ve hükümdardı. Tanrıya karşı mes’ul olan, o idi. Büyük Hun devletinden beri din törenlerine hükümdarların başkanlık etmesinin nedenini bunlar da aramak lâzımdır. Yavuz Sultan Selim’i Halife olmağa zorlayan sebepler, Ortaasya Türk devletlerinde çoktan denenmiş ve gereği yerine getirilmişti. **“Devlet içinde tek otorite piresibi,”** Türk içtimai teşkilâtının temel düzenini teşkil ederdi.

“Türk Kağanlığı”, yer ve gökle beraber yaratılmıştı:

Türkler, Güney ve Önasya mitolojilerinde olduğu gibi ateş, su, toprak v.s. gibi cansız şeylere değil; gök, yer gibi büyük varlıklarla, insanlığa

önem vermişlerdi. Bu duruma göre Türk mitolojisinin “**Dört elemanı**” şöyle sıralanabilirdi:

1. “**Gök**”, 2. “**Yer**”, 3. “**İnsanlık**” (Kişi oğlu), 4. “**Devlet**”: Türk Kağanı. Tanrının yarattığı ve izin verdiği başlıca dört şey, bunlar idi. Genel olarak büyük devletler kuruldukça, mitolojiler de değişikliklere uğruyor ve bu yeni devlet düzenine uyuyorlardı. Büyük İskender ile Yunanistan; Serhas (Xerxes)’le de İran mitolojileri, bu hükümdarların devlet düzenlerine uyma zorunda kalmışlardı. Elbetteki Türk devlet düzeni ile mitolojisine dışardan hiç bir tesir girmemiştir, denemezdi. Ama az sonra da göstereceğimiz gibi, Ortaasya’lılarla Doğu Cermenlerin gök dini ile sosyal düzenleri, atlı göçebelerin yaşama ortamlarına göre doğmuş ve gelişmiş bir sistemdi. Türklerden söz açılırken, hatırdan bir an bile çıkarılmaması gereken önemli nokta işte şudur.

“Tanrı, yer ve gökle beraber insanlık ile Türk Hakanını da yaratmıştı.” Buna benzer düşüncelere, Güney Sibirya’daki türk halklarının, mitolojilerinde de rastlıyoruz. Mesalâ Ak-Han adlı bir Han, yanındaki adamına şöyle diyordu:

“—Gökle yer yaratıldığında ben de vardım.”

Gerçi Ak-Han bu sözü, hükümdarlığının ve devletin eskiliğini göstermek için söylemişti. Fakat ne de olsa bu da, eski bir zihniyetin bize kadar gelen bir yankısı idi. M a n a s destanında, Alman-Bet bölümüne geçilirken de şöyle deniyordu:

“Yer, yer olduğunda; su, su olduğunda;

“Altı atanın oğulları kâfirler; üç atanın oğulları müslümanlar da vardı...” Bu da bir masal tekerlemesidir. Fakat, insanoğlu ile ilgili olayların, yer ve suyun yaratılışı ile birlikte başlaması, elbetteki üzerinde durulacak önemli bir noktadır.

2. GÖĞÜN RENGİ

“Yukanda Mavi Gök,

“Aşağıda yağız Yer...”

Göktürk Yazıtları

Göğün rengi ve Tanrının rengi:

“Tengri”, yani Tanrı sözünün, başlangıçtan beri Türklerde, gök kubbesini ve hatta, gök maviliğinin sonsuzluğunu ifade ettiğini söylemiştik. Çinliler de, hem gök ve hem de Tanrı için aynı sözü, yani “Tien” deyimini

kullanıyorlardı. Moğollar da, Çin'in bu tesirinden kurtulmamışlardı. Moğolca'da "Tengeri", yani Tanrı sözü, XII. asırda bile, henüz daha gök anlamına geliyordu. Türkler ise, göğe bir renk vererek çoğu zaman **"Gök Tengri"**, yani **"Gök Tanrı"** deyimini kullanıyorlardı. Göğü, böyle renk verme yolu ile ifade etme, Türklerde görülen bir adetti. Böyle bir renklendirme, Moğollarda yoktu. Bununla beraber Moğollar da, hükümdarlarla ilgili yazılara, defter ve kitaplara **"Kökö-bicik"** veya **"Kökö-debter"** derlerdi. Bu yazıların **"Gök rengi ile renklendirilmesi"** de, onlara verilen büyük önemi gösteriyordu.

Güney Sibirya'daki Türk halkları tarafından söylenen efsanelerde gök rengi, önemli bir yer tutuyordu. Onlara göre dünya topraklarının bittiği yerde, sonsuz bir **"Mavi deniz"** vardı. Bu denizin adı da **"Kök-Tengiz"**, yani **"Gökdeniz"** idi. Bu efsanelerde geçen hükümdarların adları da **"Kök-Katay"**, **"Kök-Han"** gibi, gök rengi ile sıfatlandırılmış, efsanevî hükümdarlardı. Yine bu efsanelerde, uçabilen ve konuşabilen birçok atlara da rastlanıyordu. Bu kısırakların çoğunun renkleri de, yine gök idi. Dede Korkut Kitabındaki hikâyelerde de, bunların pek çok örnekleri vardır.

Öyle anlaşıyor ki başlangıçta Türkler yalnızca **"Gök"** demiyorlar ve iki sözden meydana gelen **"Gök Tanrı"** deyimini kullanıyorlardı. Bununla beraber, Göktürk yazıtlarının bazı yerlerinde bile göğe, yalnızca **"Kök"** dendiği de görülmekti idi. Zaman geçtikçe, gök sıfatının önündeki **"Tanrı"** büsbütün kalkmış ve göğe yalnızca **"Gök"** denmeğe başlanmıştı. U y g u r çağında ise sema için, yalnızca **"Kök"** denip geçiliyordu. Çünkü artık Tanrı sözünün de yeni anlamları vardı ve bunları birbirinden ayırmak gerekiyordu.

"Yer" in de kutsal bir rengi vardı:

Başlangıçta gök nasıl renklendiriliyorsa; yere de, aynı şekilde renk veriliyordu. Eski Türkler, göğe **"Kök Tengri"** derler iken; yere de **"Yağız Yer"** diyorlardı. Eski Türkçede **"Yağız"** sözü, **"Toprak rengi"** anlamına gelirdi. Anadolu'da da, **"Yağız delikanlı"** dendiği zaman, ilk hatıra gelen şey de, "yüzü doğuştan ve güneşten toprak rengini almış bir genç" olurdu. **"Yağızlık", gençliğin, kuvvetin ve kahramanlığın da bir sembolü idi."** Fakat bu renk, bazı İstanbullu şairlerin anladığı gibi, hiç bir zaman siyah anlamına gelmemişti. Gök ve mavi gibi yağız renk de, Türkler için kutsal renklerden biri idi. Eski Türkler bazan da yer ve gök sözünü bile kullanmadan, onları yalnızca renkleri ile ifade ederlerdi. Meselâ, **"Köklü yağızlı"**. **"Göklü yağızlı"** deyimi, **"Göklü ve yerli"** bir dünyayı ve o dünyanın insanlarını ifade ederdi.

“Gök” kutsallığın, “Yeşil” ise ölümlülerin rengi idi:

Göge, yalnızca “Gök” denmeğe başladıktan sonra, ortaya yeni meseleler de çıkmaya başlamıştı. Gerçi gök kelimesi bir rengi ve maviliği ifade ediyordu. Fakat Türkler bunu çoktan unutmuşlardı. Kutsal ve önemli şeyleri renklendirme, Türk edebiyatının değişmez bir adeti idi. Bu sebeple XI. asırdan sonra göge “Yaşıl Kök”, yani “Yeşil Gök” denmeğe başladığını da görüyoruz. Gerçi Türkler İslâm dinini kabul etmişlerdi ve bu sebeple de, gök ile yer hakkındaki fikirleri epeyce değişikliğe uğramıştı. Buna rağmen Türklerin, eski fikirleri ile, İslâmiyetin getirdiği yeni görüşleri, birbiri ile uyuşturmağa çalıştıklarını da görmüyor değiliz. Meselâ Kutadgu-Bilig, Tanrıdan söz açarken şöyle diyordu:

“Yaşıl kök yarattı, öze yulduzı.” Yani: (Tanrı), mavi gök yarattı, üstüne de yıldız. ” Burada karşımıza çok önemli bir mesele çıkmaktadır: Şair bu mısralarında, eski Türkler ve hatta Altay Şamanistleri gibi, gök ile yıldızları, birbirlerinden ayrı iki âlemmiş gibi kabul ediyordu. Ona göre, **“Gök kubbesi başka; güneş, ay ve yıldızlar âlemi ise, bambaşka dünyalar idiler.”** Az sonra, “Gök kubbesi” ile ilgili bölümümüze gelince, bu konuya daha geniş olarak aydınlatmış olacağız.

“Yüce Tanrı”, sonsuz gök maviliklerinin ötesinde idi:

“Gök, Tanrının bizzat kendisi değildi.” Bunu az önce Türk edebiyatında örnekler vererek göstermeğe çalışmıştık. Aslında Türk mitolojisinde birer maddî dünya olan Gök ile yer arasında, belirli bir ayrılık da yapılmamıştı. Tanrı, kendi rengini, göğün maviliğinden almıştı. **“Fakat bu gök, bir kubbe ile kapanmış ve yıldızlar âleminden ayrılmış olan gök değil; sonsuz maviliklere bürünmüş olan uzay ve kâinat idi.”** İran mitolojisinde de, güneşi, yıldızları ve göğü yaratan Hürmüz (Ormazd) idi. Fakat onun karşısında ikinci bir kuvvet bulunuyordu. Yeri yaratan ve yerlerin sahibi “Ehrimen” vardı. Türk mitolojisinde ise yer ile göğün yaratılışı, ikinci bir gök, yani sonsuz uzay maviliği ile ilgili idi.

3. GÖK FEZADAN AYRI İDİ

“Ol Felekte dün olmaz.

“Ay, gün doğup dolunmaz!...”

Yunus Emre

Türklerin feza ile göğü birbirinden ayırmaları:

Uçsuz ve bucaksız gök kubbesinin altında, dünya ile ilgili bir de gök boşluğu vardı. Eski Türkler, dünyaya değen bu boşluğa, daha doğrusu

“Hava” ya “**Kalıg**” veya “**Kalık**” derlerdi Kalıg’ın sonsuzluklara kadar uzanan büyük gökle ilgisi yoktu. Yine Türklere göre kalıg, yani “**Hava**”, büyük gök gibi kutsal da değildi. Gerçi, bulutlar kalıg’da gezer, şiddetli yağmur ve dolular hep kalıg’dan gelirdi. Fakat herkes kuşları ile kartalların dolaştığı, keskin gözleri ile av aradıkları yer, gök ile bulutların arasıydı. “**Yeryüzü, nasıl insanların ve diğer canlı varlıkların yeri ve yurdu ise; kalıg, yani hava da, kuşların uçtuğu, gezindikleri ve hatta barındıkları bir bölge idi.**” Bu sebeple hava, adetâ yeryüzünün bir parçası gibi görülüyor ve düşünülüyordu. Bunun için de eski Türk kitapları kuşlardan söz açarken, onlara “**Kalık kuşları**” derlerdi. Eski Türkler, insanların yaşadığı dünyaya genel olarak “Acun” adını verirdi. Kuşların gezdiği hava da, Acun’un bir parçası idi.

Kuşların uçtuğu “Hava boşluğu”, Dünya’dan sayılıyordu:

Bunun için de, bu bölgeye bazı Türk kitapları, “Acun Kolluk” yani Dünyanın havası, göğü” adını vermişlerdi. Çince eserlerden tercüme edilen eski türkçe kitaplarda kalık sözü, genel olarak çince “kung” deyimini ile karşılanmıştır. Bu deyim de genel olarak, “**Boşluk**” anlamına gelirdi. Bununla beraber, “**Sönsüz gök boşluğu**” nu ifade etmesi için de, bu kelimeye bazı sıfatlar ilâve edilirdi.

Eski Çinliler, Hunların ve Göktürklerin yuvarlak ve kubbeli çadırlarına “Kiung-lu” adı verirdi. Bu deyimim etimolojisinin, “Kubbe” olması da çok muhtemeldir. Eski Ortaasya’da gök kubbesi ile çadır kubbesi, halk inanışlarında beraber gidiyorlardı. Ayrıca farçadaki “**Gerdek**” sözü, “**Kubbe**” veya “**Kubbeli bir bina**” anlamına geliyordu. **Türkler ise bu sözü “Gerdeğe girme”** deyiminde, daha başka bir anlama kullanmışlardı. Böyle bir anlayış, aslında farsçada yoktur. Gelin ile güveyinin bir çadır kubbesi altında buluşmasını Türkler, onunla benzeştirmişlerdi. Aynı zamanda bu kubbe, gök kubbesi gibi de farzedilebilirdi. Görülüyor ki bu meseleler o kadar basit değildir. İnsan ruhunun derinliklerine göre, tefsir edilebilirlerdi. Bu da bize, Türk kültürünün ne kadar geniş ve ne kadar derin bir konu olduğunu gösteriyordu.

Altay Türkleri ise havaya “**açık orın**” yani “**açık orun**”, “açık yer” demişlerdi.

Gökle yerin sınırı, “Gök kubbesi” idi:

Kuşların uçtuğu hava boşluğunun, tanrının ışıklarına ve tıpkı yeryüzü gibi, onun her türlü yardımlarına ihtiyacı vardı. Havada uçsan can-

lılara hayat veren de, havanın çok üstündeki aydınlık ve kutsal âlemdi. Bunun için de eski Türk şiirleri şöyle diyordu:

“Dolun olsa da ay, Acun’a gelse dolsa,

“Acun ile havası, tamamen aydın olsa!”

Yine Türklere göre, dünyayı ve onun üstünü saran havayı, yalnızca güneş ve ay aydınlatmıyordu. Türlü türlü yıldızlarla, burçlar da dünyaya ışık veriyorlardı. Aslında **“Oğlak”**, **“Balık”** ve eski türkçe **“Könek”**, yani **“Kova burcu”** gibi y ı l d ı z b u r ç l a r ı , ışık vermeyen gezegenlerdi. Buna rağmen eski Türkler, bu burçların da canlı olduklarına ve ışık verdiklerine inanıyorlardı. Eski bir Türk şiirinde, şöyle deniyor:

“Yine geldi Oğlak, Kova, hem Balık,

“Bunlar doğdu, aydınlandı hep Kalık!”

Dünyayı saran hava, yani kalık, gök ile dünya arasında kalıyordu. Havanın da, kendine göre bir kubbesi vardı. Bu kubbe Acunu kutsal gökten tıpkı bir çatı gibi ayırıyordu. Herhalde bundan ileri gelecek ki, eski Türkler **“Evin çatısı”** na da kalık diyorlardı. Hatta bazıları, bu sözün anlamını, **“Tavan arası”** şeklinde de açıklamak istemişlerdi. Gerçekten de hava tabakası, dünya ile uzay arasında tıpkı bir tavan arası gibi idi.

4. “GÖK ÇIKRIĞI” VE “FELEK”

“Felek Uğurlu döner,

“Gece gündüzü örter!...”

Çok Eski bir Türk Şiiri

İslâm dünyasındaki **“Felek”** ve onun çoğulu olan **“Eflâk”**, eski Türk mitolojisinde de yeri olan, önemli bir konu idi. Felek, genel olarak, yalnızca gökyüzü için söylenmiş bir deyimdi. Felek sözünün çoğulu olan eflâk ise, ayı, güneşi ve bütün yıldızlarla gezegenleri de içine alan bir deyimdi. İslâm âlemi, yıldızları da içine alan fezaya, çoğulla nasıl Eflâk diyorlar idiyse; Türkler de bu sonsuzluğa **“Kökler”**, yani **“Gökler”** diyorlardı. Türk mitolojisinde göklerde Hanlık eden kahramanlardan söz açıldığı zaman, bunlara da **“Kökler Kanı”**, yani **“Gökler Ham”** denirdi. Bugünkü türkçemizde de **“Gökler hâkimi”**, v.s. gibi, diyegeldiğimiz deyimlerimiz de, bu alışkanlıkların sonucu olsa gerekir.

Önasya’nın yüksek kültürlerine göre **Felek**, durmadan üzerimizde dönen gök kubbesinden başka bir şey değildi. Bu astronomik inanış, esas

itibarı ile P t o l e m e , yani Batlamyus'un astronomik nazariyesine dayanıyordu. Araplar ve İranlılar, gök kubbesinin durmadan döndüğüne inandıklarından bu dönüş haline **“Gerh-i Felek”** demişlerdi. Türkler de bu deyimi türkçeleştirerek **“Çarkı Felek”** yapmışlardı.

Eski Türk ise durmadan dönen bu gök kubbesine **“Gök Çığrısı** diyorlardı. Eski türkçede **“Çığrı”** sözü, değirmen, su dolabı gibi, aletlerin çarkları için kullanılan bir deyimdi. İp eğirmek için kullanılan çıkırıklarla, ip makaraları da bu adla anılırlardı.. Bugünkü türkçemizde kullandığımız **“Çıkırık”** sözü de, çığrı'nın bir küçültme eki ile türemesinden başka, bir şey değildir.

X. veya XI. asırda söylenmiş olan şu eski Türk şiiri, türklerin felek ve gök çıkırığı hakkındaki düşüncelerini, bize açıklar bir durumdadır:

*“Tüngri ajun törütti,
“Yulduzları çerkeşib,
“Çığrı edh tezinür,
“Tün kün üze yörgenür”.*

*“Tanrı Acun yarattı,
“Yıldızlar sıralanır,
“Felek uğurlu döner,
“Gece gündüzü örter.”*

“Gök Çıkırığı”nın dönüşü, insanlara iyi veya kötü talih getiriyordu.:

Bu şiir, bize çok şeyler öğretiyor. Unutmayalım ki, İslâmiyetten sonra da Türkler, talih ve kaderlerini hep feleğin dönüşüne bağlıyorlardı. bütün kötü kaderler, **“Kahpe Feleğin”** bir oyunu idi. Kötü şarlardan sonra, iyi günlere kavuşabilmek de, yine feleğin tabiatından ileri geliyordu. bu şiirde, **“Tanrı Acunu yarattı, gök çığrısını, yani felek de uğur verir bir şekilde dönmektedir”**, deniliyor. Zaten şair, şiirinin başlangıcından beri, tanrı'ya teşekkür etmektedir. Bunun için de, her şeye rağmen, feleğin iyi döndüğünü kabul ediyor. Eğer Tanrı isteseydi, gök çığrısını, yani feleğin çarkını, insanlara daha çok kötülük verebilecek bir şekilde de döndürebilirdi.

Türkler, çarkı feleğin dönüşünü, **“tezinmek”** fiili ile karşılıyorlardı. İnsanlar da bir şeyin etrafında döner ve ona saygı gösterisinde bu-

lunurlarsa, bu işi de aynı fiille ifade ederlerdi. kâbenin etrafında dönüş ve Kâbeyi tavaf ediş de, bir nevi “tezginmek” idi. Tabii olarak felek, çok da çabuk dönüyordu. Bu sebeple bu fiil, çabuk dönme halini de içinde topluyordu. Bu şiire göre, “Gök çevresi, kendi etrafında böyle dönerken, yıldızlar da birbiri arkasına takılıp, bir sıra ve düzen içinde dönmekte idiler.” Yıldızların böyle sürü halinde; fakat sıra sıra ve düzen içinde dönmelerine de Türkler, “Çergeşmek” derlerdi. Anadolu’daki “Çerge” sözünün aslı da, buradan gelir.

“Gece” ve “Gündüz” de, Gök Çıkrığı ile beraber dönüyorlardı:

Konu, bununla da bitmiyordu. Gökteki Çarkı felek kendi etrafında dönerken, onun yanında bir dönüş daha vardı ki, bu da, **“Gündüz ve gecenin dönüşleri”** idi. Şiirin son satırındaki, **“gece, gündüzü örter”** cümlesi de, bize çok şeyler ifade eder bir durumda idi. Bu şiirden açık olarak anlaşıyor ki, “Türkler gündüz halini de, aydınlık bir kubbe gibi düşünüyorlardı.” Bunun üstünde de, çarkı felek ve yıldızlarla beraber, gece de dönüyor ve karanlık dünyayı örtüyordu. Bunun için şiirde, **“gece, gündüzün üstünü örter”** denmesinin manası bu olmalıdır. Esasen Çin ve Ortaasya kültürünü tanıyanlar için, bu bir yenilik değildir. Çin’de, **“Yang”** (Aydınlık) ile **“Ying”** (Karanlık) prensiplerinin, devamlı olarak yer değiştirmeleri de vardır. Bu dönüş, gökte kendi kendini tamamlıyordu. **“T ü r k T a k v i m i ”** de, bu anlayış üzerine dayanıyordu. Gök, 12 parçaya ayrılmış ve parça da bir hayvanla sembolleştirilmişti. Aynı zamanda bu on iki parça. 12 burcu da temsil ediyordu. Biz burada Türk takvimini yeni baştan anlatacak değiliz. Fakat şunu, hatırlatmakta da fayda vardır: **“Türklerde, Gök Çıkrığı ile ilgili inançlar, yalnızca mistik düşüncelerin sonunda doğmamıştı. Türklerin Gök Çıkrığı dedikleri Çarkı felek, Türk takviminin de esasını teşkil eden bir prensip idi.**

Türkler, Gök Çıkrığı ile Felek’e sonradan “Evren” dediler:

Karahanlı devleti çağında, Türkler arasında bir **“Evren”** deyiminin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu deyim bütün metinlerde, **“Evren evrilür”**, yani **“Evren döner”** şeklinde geçiyordu. Öyle anlaşıyor ki bu **“Evren”** sözü de, “evirmek”, yani evirmek çevirmek” fiilinden bir isim olarak türemişti. Eski Türk şairi şöyle diyordu:

“Evren oluverdi, Bey’e verdi taht;

“Tanrı tutu versin, bu taht ile baht.”

Yani şaire göre, “Evren oluverince ve iyi gidince, hükümdar da taht bulabiliyordu. Bunun için de feleğin insana gülmesi lâzımdı. Fakat feleğin

bir defa verdiği bu tahtı tutabilmek için de, Tanrının insana baht ve talih vermesi lâzımdı. Niceleri vardı ki, feleğin verdiği taht üzerinde canlarını kaybetmişlerdi.”

Yine eski Türklere göre Evren, yani felek dönerken, dünya da onunla beraber dönerdi. Eski Türk şairi şöyle diyordu:

“Sen ne kadar söylersen, Dünya tükenir gider,

“Kalır ancak yazarsan, Acun Evrenle döner!..”

Bu yeni anlayışla Türkler artık P t o l e m e’nin astronomik düzeninin içine girmişlerdi. “Gök, yıldızlar ve dünya, hep dönmekte olan Acun’un içinde idiler. Dünya ise, içinde oturduğumuz ve gelip geçici dünyadır. Ebedî olan şey, yazılmış olan sözlerle acundur.” Yıldızlarla ilgili bölümümüzde de söylediğimiz gibi, A l t a y ve Batı Sibiryta mitolojisine göre, **“Burçlarla birlikte dünyada , Kutup yıldızının etrafında dönmekte idiler.”**

Türkler “Gök Çıkrığı” nı, bir “Yay” şeklinde düşünüyorlardı.:

Oğuz-Kağan destanı ile ilgili bölümümüzde, göğün sembolünün **“Altın yay”** olduğunu söylemiştik. Karahanlı çağında Felek için, artık **“Evren tuçu”** denmeğe başlanmıştı. Bu deyimın geçtiği, Kutadgu-Bilig’deki eski türkçe şiir, şöyle diyordu:

“Yarattı kör, Evren tuçu evrilür,

“Anın birle tezginç, yime tezginür!...”

Bu şiirin gerçek anlamı, şimdiye kadar Kutadgu-Bilig’i tercüme eden ve açıklayan yazarlar tarafından anlaşılamamıştır. Şair, **“Evren”** sözü geçtikçe, hep Evren tuçu’nun çevrildiğinden söz açmaktadır. Gerçi türkçede **“Tuç”** kelimesinin, “tunç, bronz” anlamına geldiğini biliyoruz. Fakat bu anlam ile, bir imkân yoktur. Şair ne diyordu? Yani çarkı felek tunçtan mı yapılmıştı? Böyle bir sonuca varabilmek için, tarihten ve etnografyadan bazı örnekler ve paraleller vermek gereklidir. Hint mitolojisinde gök, okla yere bağlanmış bir araba tekerleği gibi düşünülmüştü. Hint Vedalarında geçen bu örnek, Türk ve İslâm mitolojisine çok uzak kalıyordu. Tunçtan yapılmış bir Evren düşünmek, elbette ki dayanaksız ve tehlikeli bir yoldur. Kanaatımızca bunun açıklanması da, ancak yine Anadolu türkçesi sayesinde olabilecektir. Osmanlıların silâhlar üzerinde yazdığı kitaplarda **“tuç”** veya **“tuc”** sözü, yayın iki uçları anlamına geliyordu. Yayın ipi de bu iki uca bağlanırdı. Tahminimize göre

Türkler Evreni bir yaya benzetiyorlar ve bu yayın, iki ucu ile ufukta döndüğünde inanıyorlardı. O ğ u z d e s t a n ı'nda da bu benzetmenin bir örneğini görebiliyoruz: **Oğuz Han'ın veziri, rüyasında göğü baştan başa kesen altın bir yay**" görmüştü. Oğuzların Bozok boyları da, adlarını bu yaydan almakta idiler. Uygur harfleri ile yazılmış olan Oğuz desatanında bu rüya, çok güzel olarak anlatılmıştır.

Evren'in dönüşünü anlatan şair, ayrıca Evrenle birlikte dönen, bir de **"Tezginç"** den söz açmaktadır. Az önce söylediğimiz gibi "tezginmek" eski türkçede "bir şeyin kendi etrafında dönmesi" anlamına geliyordu. Tezginç sözü ise, eski Türk sözlüklerinde "kıvrımlı ve bükümlü yol" anlamı ile karşılanıyordu. Bu cümle ile çarkı felek'in takip ettiği yoldan mı; yoksa insanların eğri büğrü kader yollarından mı söz açılmak isteniyordu. Maalesef gerçek manâsı şimdilik pek anlaşılamıyor. Çarkı feleğin d ö n ü ş halini ifade etmiş olması da muhtemel görülebilirdi.

5. MÜSLÜMAN TÜRKLERE GÖRE "FELEK"

İslâm Tasavvufunda "Göğün katları", yukarıdan aşağıya doğru, şöyle sıralanmışlardı:

Dokuzuncu katın yukarısı: **"Atlas."**

Dokuzuncu kat: **"Arş".**

Sekizinci kat: Yıldız ve burçların bulunduğu ve döndükleri kat.

Yedinci kat: 7 kattan meydana gelen gök katları.

Nitekim, Y u n u s E m r e'nin söz açtığı, **"Dokuz arslan u yedi evren-ü dört ejderha"** deyimini, yalnızca gök katları ile değil; yıldız ve burç sayıları ile de ilgilidir. Bunun üzerinde derin olarak durmayacağız. Gök, durmadan döner ve göğün dönüşünden şu şeyler çıkardı: 1. **Sıcak**, 2. **Soğuk**, 3. **Kuruluk**, 4. **Yaşlık** meydana gelirdi. Bunlardan da **"D ö r t u n s u r"** doğardı. Bu deyimleri bilmeden, eski Türk edebiyatını anlamanın imkânı yoktur.

Türkler "Felek"i, "Elek" e benzetiyorlar:

buğru

Türkler **"Ebekuşağı"** nı bir eleğe benzetmişlerdi. Bunun için de arapçadaki **"Alâimi Sema"** deyimini, türkçede **"Eleğim-sağma"** şekline girmişti. Ahmed Vefik Paşa gibi geniş bilgili bilginlerin fikri bile bu yolda

idi. Aslında ise bu, bir halk benzetmesi ve etimolojisinden başka bir şey değildi. Fakat Türklerin “Felek” i, bir “elek” e benzettikleri de bir gerçektir

. Türk halk edebiyatında bunun birçok örneklerini görüyoruz. Ayrıca, bu iki söz arasında, bir kafiye benzerliği de vardı. Nitekim XVII. yüzyılda yaşamış olan Türk halk şairi K u l A d i l , şöyle diyordu:

“Her insanda yetmiş ikidir melek,

“Feleğin misâli heman bir elek,

“Dört kapısı vardır, Oniki çırağ,

“Delilü burhandır uyabilürsen!”

Felek, insanları eleyip ayırması bakımından da bir eleğe benzetilmiştir **“Oniki çırağ”** ise, **“Oniki burç”** dur. Y u n u s e m r e , Felek’i göğün en üst yani Atlas katına uzatmıştır:

Felek-i Atlas’da durdum,

“Muhammed nûrunu gördüm,

“Yedi kezin cevân urdum,

“Bu benim karağım anda!”

İranlı şair, Şeyh Mahmud Şebüsterî’nin Gülşen-i râz adlı eserinin türkçe tercümesinde ise Felek, yalnızca **“Arş”**, yani 9 uncu kat ve altındaki göklerle beraber dönmektedir.

Bu gökler Arş ile gerçi dönerler,

“Gâhi ağarlar u gâhi inerler!”

Bu sözlerle, göklerin dönmesi sırasında, alçalıp yükseldikleri de söylenmek isteniyordu. Türkler Felek’i bir yandan e l e k ’e benzetirken, Y u n u s E m r e de kendisinden önceki mutasavvıfların tesirinde olarak, Felek’i değirmene benzetiyordu:

“Dünya bir değirmendir ol çalaba fermandır,

“Azraildir demişler, ol unu öğüdene!”

İslâmiyetten önceki çağlarda Türklerin de Acun, yani dünyayı bu anlamda kullandıklarını söylemiştik.

“Gökte gece olmaz” inancı, eski Türklerde de vardı:

Eski Türk inançlarında ve Ortasya şamanizminde olduğu gibi Türk Tasavvuf edebiyatında da, “Göğün üst katlarında gece ve gündüz gibi bir ayrılık yoktu.” Bu katlar, her zaman için aydınlık ve nurlu idi. Bunun örneğini de yine **Y u n u s E m r e**’den alalım:

“Ol Felekde dün olmaz,

“Ay, gün doğup dolunmaz!”

Tasavvuf edebiyatındaki **“Dokuz eflâk”** deyimini ile, **“Göğün dokuz katı”** söylenmek istenmiştir. Aynı deyim için **“Dokuz burç”** da gelirdir. Yunus Emre, buna **“Dokuz Arslan”** diyordu. Avrupalılarda, meselâ Alman edebiyatında da **“Neuen Planeten Kreis”**, yani **“Dokuz gezegen çevresi”** deyimini meşhurdur. Türk edebiyatında Felek için söylenmiş örnekler sayısızdır. Türk halk şairleri, yukarıda anlattığımız inceliklerin pek farkında değillerdi. Meselâ **P î r S u l t a n A b d a l**’ ın bir şiirini buraya bir örnek olarak alalım:

“Gördüm Felek semalarda dönüyor,

“Talib olan mürşidinden kanıyor,

“Yüreğimde bir ot düştü yanıyor,

“Yanar, ya Muhammed, Ali çağırır!”

Eski Türklerde de **“Dokuz kat gök”** deyimini, hem çok yaygın ve hem de yerlidir. Zaman zaman **“Dokuz burç”** tan da söz açılmıyor değildi. Fakat Türklerle Çinliler, **“Oniki burç”** a daha çok önem veriyorlardı. Çünkü bu anlayış, takvim düzenine de uygun geliyordu.

6. TÜRKLER VE SONSUZ FEZA

“Yeşil Gök yarattı,

“Üstüne de yıldızı!...”

Kutadgu bilig

Tanrı, Uzayın sonsuzluğunda otururdu:

Burada **“Uzay”** deyimini ile, göğün mavilikleri içinde kaybolmuş, sonsuz bölgelerini anlatmak istiyoruz. Dünya, bir **“Gök kubbesi”** ile, sonsuz

Uzaydan ayrılmıştı. Türkler, gök kubbesi ile ayrılmış olan bu göğü, Uzaydan ayrı bir varlık olarak görüyorlardı. Onlara göre gök kubbesi, daha çok Dünya ve yer ile ilgili idi. Mitoloji bilimlerinde, **“Uzay ile Dünyanın tümüne C o s m o s adı verilir.”** Bilim adamlarına göre, **“Dünya, M i c r o - C o s m o s”**, yani **“Küçük Âlem”** dir. Yıldızların dolaştıkları gökler ile sonsuz Uzay ise, **“Macro-Cosmos”**, yani **“Büyük Âlem”** dir. Türkler, genel olarak gök kubbesini, Dünya, yani Micro-Cosmos’la ilgili tutmuşlardı.

Türklerin, canlıların kaynaştığı ve kuşların uçtuğu havayı, bu sonsuz kutsal mavilikle karıştırmaya gönülleri ve akılları el vermemişti. Bunun için de **“Kalık”**, eski türkçede hemen üstümüzdeki hava, yani Micro-Cosmos idi. **“Kök Kalık”** ise göğün sonsuzluğunu, Macro-Cosmos’u ifade ede gelmişti. Yıldızlar âlemi de, bu göğün içinde idi.

Eski Türklerin **“Üze Kök Tengri”** deyimi, Çinlilerin Şang-T’ien, yani **“Yüksek, kutsal gök”** deyimlerinin karşılığı idi. Cengiz Han’ın ataları olan Bozkurt ile güzel geyik de, bu yüksek ve kutsal gök’ten, (Yani moğolca De’ere Tenggeri’den) yere inmişlerdi. Bu yüksek gök, ay ile güneşin, yıldızların ve nihayet en üstünde de, Büyük Tanrı’nın oturduğu bir bölge idi.

Türkölğün eski ve büyük kültür hazinesi Kutadgu-Bilig, gökle, büyük ve kutsal göğü birbirinden şöyle ayırıyordu:

“Yaşıl Kök yarattı, öze yulduzu.” Yani Tanrı, **“Yeşil bir gök yarattı, üstüne de yıldızı!”**

Eski Türk düşüncesine göre Tanrının bulunduğu yer, yıldızların, ayın ve hatta güneşin de üstünde idi. Tanrının yeri ise, yükseklerin yükseği ve daha yükseği olmayan sonsuzlukta idi. Bu sebeple eski Türkler bu sonsuz yüksekliğe **“Üzeliksiz”**, yani **“Daha yükseği bulunmayan, ededî s o n s u z l u k”** adını verirlerdi. Kutsal kitaplarda bu yere, yine türkçe **“Üstünki”**, yani **“En üstün olanı”** adı da verilmişti. Tabîî olarak göğün bu yüksekliği yanında, yerin ve kâinatın da sonsuz bir derinliği vardı. Türkler, bu sonsuz derinlik için de, **“Tüpsiz tering”**, yani **“Dipsizcesine derin”**, deyimini kullanıyorlardı.

Tanrıların oturduğu göğün en yüksek katı ve sonsuzluğu için söylenmiş eski türkçe başka bir deyim de vardır. Eski Türkler bu kutsal yerleri **“Tengri yerleri”**, yani **“Tanrının oturduğu yerler”** diye ad-

landırırlardı. Bu konuya, Gök katları ile ilgili bölümümüzde yeniden döneceğiz.

7. GÖK KUBBESİ BİR ÇADIR GİBİ

“Gök olsun çadırımız!

“Güneş de bayrağımız!...”

Oğuz-Kağan

Tarklerin gök kubbesini bir çadır gibi düşünmeleri:

Atlı Türklerin, iki ayrı âlemleri vardı. Bunlardan biri, kendi aile dünyaları ki, bu kendi çadırlarında kurulmuş olan düzendi. Diğeri de büyük Tanrı âlemi. Bu da, gök kubbesinin altında ve üstünde düzenlenmişti. “Türk devleti ise, yerle Gök kubbesi arasında, Dünyanın yönlerine göre yerleştirilmiş ve kurulmuş, üçüncü bir varlık idi.” Şamanist Türklerle, geri Türk toplumlarında “Gök kubbesi”, sert bir kabuk gibi tasavvur edilmişti. Büyük devletler kurmuş ve imparatorluk hayatı yaşamış Türklerde ise bu inanış, yalnızca sembolik olarak kabul edilmiş ve “Cihân devleti” mefhumu da, bu ideal ile tamamlanmıştı. Uygurca yazılmış olan Oğuz destanında, Oğuz-Han şöyle diyordu: **“Kun tuğ bolgıl, kök kurıkan!”** Yani: **“Güneş, tuğumuz, bayrağımız olsun; gök de çadırımız!”** Türkler bunları söylerken, kendi dünya imparatorluğu ideallerini de ifade ediyorlardı. Sembolik olarak güneşi Türk devletinin bayrağı ve gök kubbesini de, bir Türk çadırı olarak düşünüyorlardı. Bu, artık devlet idaresinin felsefesine erişmiş ve edebiyat yapabilen Türklerin düşünceleri idi. Bir de bu düşüncenin doğup da geliştiği ve biraz da ilksel din anlayışları vardı ki, bunları da henüz daha geri bir hayat yaşayan Türk halklarında bulmak mümkündür. Yıldızlarla ilgili bölümümüzde, bu konu üzerine uzun olarak durmuştuk. XIII. asırda Ortaasya’ya seyahat eden seyyahlar, Ortaasyalı atlı göçebelerin çadırlarını gök kubbesine nasıl benzettikleri konusunda, uzun uzun durmuşlardı. Kutadgu - Bilig yazarı da, **“Tanrı göğü yarattı, üstüne de yıldızı”** derken, gökle yıldızlar âlemini birbirinden açık olarak ayırmış oluyordu. **“Türk devleti de, Gök kubbesi ile yeryüzü arasına oturtulmuştu”** Türk devlet teşkilâtındaki bölümlerin sayılarının bile, nasıl birer **“T a k v i m b i r i m l e r i”** olduğunu ayrı bir bölümümüzde göstermiştik.

“Küçük Gök”, kapılı ve pencereli bir kubbe:

“Göğün bir kubbeye benzetilmesi”, Önasya ve İslâmiyette de görülür. Türkler göğü bir çadır kukbesine benzetirlerdi. Bu konuda sayısız örnekler vardır. Said Emre göğü, yerin üstüne örtülmüş bir sayvan gibi görüyordu:

“Bizedün gök yüzü rahmet nuriyla,

“Yaratdun gökleri, bu yire sayvan!”

Said Emre’nin kullandığı “Gökler” deyiimi, bir nevi “**Semâvat**” sözünün karşılığıdır. Fakat bu konu ile ilgili bölümümüzde söylediğimiz gibi, eski Türkler ile Şamanist Türkler de, bu deyiimi kullanıyorlardı. Gök kubbesinin kapısından söz açanlar da vardır. Bazı Türk şairlerine göre, gök kubbesinin kapısı yoktur:

“Göründü gözüme bir kubbe zâhir,

“Kapası yok, düzetmiş şöyle Kadir!”

Bazılarına göre de gök kubbesinin kapısı vardır. Meselâ bektâşî şairi Derviş Mehmed’e göre, bu kapıların adedi bir tane mi; yoksa bin tane miydi? Bunu kimsenin bilmesine imkân yoktu:

“Bir mi, bin mi bu kubbenin kapısı,

“Diyen bilmez, bilen demez, ne seyran!”

Ortaasya’da gök kubbesinin katı bir kabuk gibi düşünüldüğünü söylemiştik. İslâmiyeti kabul eden Türkler de, sembolik olarak, göğü katı bir bina kubbesine benzetmişlerdi. Kubbeye benzetme, K u r ’ a n ’da da vardır. Ama semboliktir. Fakat halk, herhalde eski düşüncede idiler.

8. GÖĞÜN KATLARI

Batı Türklerine göre gök, “ Y e d i k a t ” idi:

Göğün katlarının sayısı, Batı Türklerine göre “**Yedi**” ve Doğu Türklerine göre ise, “**Dokuz**” idi. Elbetteki bunun orijinal olanı d o k u z ra-

kamıydı. Başlangıçta bütün Türkler, herhalde göğün dokuz kat olduğuna inanıyorlardı. Fakat zamanla batının tesiri altında olarak, Batıdaki Türkler, yedi rakamına doğru kaymışlardı. Bu tesir herhalde çok erken çağlardan itibaren başlamıştı. Çünkü Batı Göktürk-Kağanı, **“İstemi-Kağan”**, Bizans İmparatoruna yazdığı mektupta kendisinin **“Yedi iklim hükümdarı”** olduğunu söylüyordu. Dünyanın yedi bölüme ayrılmış olması, bilhassa İran mitolojisinin özelliklerindendir. Çin’de ise dünya 12 bölüme bölünmüştü. Altay Türklerinin türlü efsanelerinde de 12, 16 ve 17 katlı göklere rastlamak mümkündür. 12 ve 16 sayıları da, birer takvim rakamları idiler. Fakat 17 sayısı üzerinde, biraz daha uzun durmamız gerekmektedir. **“Göktürk Yazıtları”**, İkinci Göktürk devletinin kurucusu **İlteriş-Kağan**’dan ve onun devleti kuruluşundan söz açarlar iken, önce **“O’nun etrafına 17 kişinin toplandığından”** bahsederler. Sonradan bu **“On yedi kişi 70 oluyor ve yetmiş kişi de 700 olarak devleti kuruyorlar.”** Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere Göktürk yazıtları bu bölümde, bir nevi mitoloji halini almış ve olaylar mitolojik rakamlarla ifade edilmeğe başlanmıştı. Öyle anlaşılıyor ki Türkler, önce yediye bir on ilâve etmek ve sonra da yediyi onla çarpmak yolu ile, yeni mitolojik katlar elde ediyorlardı. Bütün bu sayıların kökü de yedi rakamından geliyordu.

Yukarıda da söylediğimiz gibi Doğu Türklerine göre gök dokuz kat; Batı Türklerine göre ise, “yedi” kat idi. Bunun sebebi, biraz da Batı Türklerinin İran’a yakın olmaları ve güneyden tesir almış olmalarından ileri geliyordu. Sadece Mısır’da Yedi kat göğü bir adım da alıyordu:

“Derviş bir adım atmış,

“Yedi sekiden değil,

“Yedi kat göğe yetmiş!

“İşbu söz işareti!”

Gök gibi yer de yedi kattır. Hepsi 14 kat ediyordu. Bu da İran mitolojisinin bir özelliğidir. Biraz geç zamanlara ait olmasına rağmen, aşğıdaki Bosnavî’nin şiiri, bu inancı güzel anlatıyordu:

“Yedi yer, yedi gök bünyâd olmadan,

“Ay ile gün, yıldız icâd olmadan,

“Dünya dedikleri abâd olmadan,

“Kibledir Muhammed, secdemdir Ali!”

Türk edebiyatı ile Türk atasözlerinde bunların örnekleri sayısızdır.

Doğru Türklerine ve eski Türklerle göre “Dokuz kat” gök vardı:

Göğün 9 kata olması ise, daha akla yakın ve astronomik bir düzene bağlı idi. Esasen 9 rakamı, Ortaasyalıların her türlü kutsal şeylerinde görülen önemli bir sayı idi. Fakat ortaçağdan itibaren Avrupa’da da, “9 platenkreis”, yani **“9 gezegen çevresi”** an’anesi çok yayılagelmişti. Buna rağmen Batı Türklerine ve hatta Osmanlılara, bu dokuzlu an’anenin tesir etmemiş olması, üzerinde durulacak bir noktadır. Kaşgarlı Mahmud bile, **“Yetti kat kök”**, yani **“Yedi kat gök”** ten söz açıyordu. Anadolu’da da, **“Yedi kat gök”** inancı yaygındır.

Gök katlarının durumunu anlama bakımından, Şamanların **“Göge çıkma törenleri”** hakkında verilen bilgiler çok önemlidir. Bu törenler hakkında verilen bilgiler arasında, Türk kültürü ile ilgili önemli haberlere rastlamak da mümkündür. Ancak bu bilgilerin çoğu geçen asra, yani oldukça geç çağlara aittir. Bu raporlar arasında en eskisi, bir Altaylı Şamanın göge çıkış merasimi ile ilgilidir. İsmi bilinmeyen eski bir seyyah, bu törenleri el yazısı ile tespit etmiş ve bu rapor da 1840 da, bu bölgeye gelen Rus misyonerleri tarafından ele geçirilmişti. Bu çok önemli raporun içindekileri özet olarak aşağıya vermediği faydalı buluyoruz. Bu törenin oldukça eski olmasına rağmen, Şaman’ın 9. kata, yani Tanrı’nın yanına kadar çıktığını görüyoruz. Halbuki, Şamanizmin esas prensiplerine göre, **“Şaman’ın 5. kattan yukarısına gitmemesi”** gerekiyordu. **“K u t u p y ı l d ı z ı”** ile ilgili bölümümüzde de göstereceğimiz gibi, **“5. katta kutup yıldızı ve göğün kapısı bulunuyordu. Bundan sonra da ruhlar ve Tanrılar âlemi başlıyordu. Bu âlemde insanların yeri yoktu. Şamanlar, bu kapıda ancak Tanrı’nın gönderdiği elçilerle konuşabilirlerdi.”** Şaman’ın binerek göge çıktığı atın ruhu **“Pura”**, Hazreti Muhammed’in mirâçta bindiği **“Burak”** a benzemektedir. Bu törende, **“Şaman’ın kutsal silâhının yay ve ok olması”** da, ayrıca önemli bir haberdur. Evi bekleyen ve içeriye kötü ruhları sokmayan **“Eşik ruhu”**, Anadolu’da da vardır. Büyülerin de eşige yapılmasının bir sebebi olmalı idi. Bu ruhun silâhının **“Bakırdan bir kılıç”** olması da önemlidir. Eski Türkler gibi onlar da **“Çadırın kapısını doğruya açıyorlardı..”**

Göğün “Kapı bekçileri” olan “Çift başlı kartal” lar:

Yakut Türklerinin, göğün üst katında, efsanevî Çift başlı bir kartal bulunduğuna inandıklarını söylemiştik. Yakut Şamanları, **“Göge çıkma tö-**

renlerinde", böyle çift başlı bir kuş heykelini bir sırk üzerine koyuyor ve bundan sonra da törenlerine başlıyorlardı. Böyle bir töreni, başka bölgelerin hiç birinde göremiyoruz. Törenlerde bir sırk üzerine dikilen üç kuştan "Batıda" bulunan, çift başlı ve efsanevî "Öksökö-Kıl" adlı kuştı. Doğuya dikilen direğin üstünde de "Sour" adlı bir karga heykeli bulunuyordu. Ortadaki direkte ise, yine efsanevî "Kei-kıl" adlı bir kuşun heykeli duruyordu. Bundan sonra da göğün 9 katını temsil eden ağaçlar geliyorlardı.

II. GÖĞÜN DİREĞİ

“Göğün direği alınsa!”

(Yani, Kıyamet kopsa!)

Eski bir Türk Deyimi

1. GÖĞÜN DİREĞİ, “ÇADIR DİREĞİ, GİBİ

Türkler, “Göğün direğini”, bir çadır direğine benzetmişlerdi:

“Göğün de bir direği vardır” şeklindeki bu inanış, yer yüzünde çok yayılmış ve âdeta insanlığın bir malı olmuştur. Avrupalılar, eski Roma ve Yunan kültürleri de bu direğe (*Universalis columna*) derlerdi. Bu inanış, elbette ki Türklerde de vardı. Bunlar artık, insanlığın müşterek düşünce düzenine mal olmuşlardı. Bizce bu düşünceleri, kimin kimden aldığını, pek sormamak lâzımdır. Çünkü onları meydana getiren, aynı yaratılışa sahip olan insan mantığıdır. Dış tesirler konusunda ısrar edildiği takdirde, çok şükür Türk düşünce düzenini müdafaa edebilecek kadar, geniş belgelere sahibiz.

Türkler ve akrabaları gökyüzünü, yer yüzüne gerilmiş bir çadır gibi düşünürlerdi. Bunun için de Göktürk yazıtlarında **“Göğün basmasından ve yıkılmasından”** söz açılmaktadır. Yer, nasıl Tanrının yarattığı bir varlık ise; Gök de onun yarattığı, Göktürklerin dili ile - **“Kıldığı”**, kutsal bir varlık idi. **“Gök Tanrının kendisi değildi”**. Aynı zamanda gök kubbesinin, bugünkü anlayışımızla, uzay gibi bir sonsuzluğu da yoktu. **“Ortaasya’nın atlı Türkleri, göğü kendi çadırlarına benzetmişlerdi”**. Bu, tam manası ile bir Ortaasya düşüncesi idi. Çünkü ne Babil’lilerin ve ne de İsrail’lilerin çadırları, Ortaasyalıların ki gibi kubbe şeklinde değildi. Babil metinleri de göğü bir **“Çoban çadırı”** na benzetmişlerdir. Ama, ancak bu kadar. Kendi evlerine benzetememişlerdi. Yalnızca uzaktaki çoban çadırına. Böyle bir düşünce onlarda, Ortaasyalılar gibi, her gün kendilerini ve ailelelini ilgilendiren yurt ve yuvaları üzerine kurulmamıştı. Babilliler ile Tevrat’ın sözleri, nihayet bir edebiyat teşbihi ve benzetmesi idi. Ortaasyalıların bu inanışları ise, günlük hayat ve varlıklarının gerçek bir yankısı halinde idi.

Müslüman Türklerde “Göğün direği” Muhammed ve Ali olmuştur:

“Göğün direği” ile ilgili düşünceler, Türklerin İslâmiyeti kabul etmeleri ile epey değişmiştir. Yerden göğe doğru uzanan direk, artık Muhammed olmuştur. Alevî’ler buna Ali’y i de katarlar. Meselâ Pir Sultan Abdal’ ın Şah İsmail’den aldığı şu güzel şiir, bunun için güzel bir örnektir.

“Yakdıcagım bir çırağdır,
 “Yerden göğe bir direkdir,
 “Bindiceğim bir burakdır,
 “Allah bir, Muhammed, Ali!”

Zamanımızdan 900 sene önce, Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bir ata sözünde de söylendiği gibi, yeri de bastıran dağdı. **“Türkler, yalnız göğün değil; yerin de bir direği olduğuna”** inanıyorlardı. Nitekim göklere yükselen bir dünya ağacı ve kazığı olduğu gibi; yeraltından yeryüzüne çıkan bir de “Yeraltı ağacı vardı.” Nitekim yine bir Bektaşî şairi olması muhtemel görünen Dedemoğlu, yerin direğinden de söz açıyordu. Ona göre, bu direk de Muhammed’dir:

“Yerin, göğün, arşın, kürsün direği,
 “Varınca bir tel ver pirime turnam!...”

Ne zaman yaşadığı bilinmeyen Dedemoğlu’nun bu şiirini, Sadeddin Nüzhed Bey bulmuştu. XIX. yüzyılda, Mısırd a yaşamış bir Bektaşî şairi olan Deli Şükri’nin bir şiirinde, Muhammed de silinmiş ve göğün direği olarak Kaygusuz Abdal yer almıştır:

“Kaygusuz Abdaldır eylemen güman,
 “Yerden göğe direk imiş bu Sultan,
 “Gazaba gelirse bu Şir-i Yezdan,
 “Zahirde, batında çalar seyfullah!”

Eski Türklerle göre “Göğün direği”, Kutup Yıldızı” idi:

Türkler göğün direği olarak Kutup yıldızını düşünmüşler ve bu yıldızda **“Demir-Kazık”** veya **“Altun-Kazık”** demişlerdi. Tabii olarak bu deneyimler, yüksek bir toplum seviyesine erişmiş ve büyük devlet hayatını yaşamış Türkler tarafından kullanılmıştı. Henüz daha iptidai bir hayat yaşayan Türklerle onların akrabaları ise, bu düşünceyi daha ilksel sembollerle ifade etmişlerdi. Bazan, **“Demir direk”** veya **“Demir ağaç”** da demişlerdi. Bu konu ile ilgili kaynakları, Kutup yıldızı ile ilgili bölümümüzde vereceğiz.

Eski Türk düşüncesine göre, **“Kutup yıldızı gökte hiç kılmıdamadan duruyor ve bütün gezegenlerle yıldızlar da, onun etrafında dönüyorlardı”**. Aynı zamanda Kutup yıldızı, Tanrının ışıklılıkları olan yüksek gökle, yer yüzünü de birleştiren kutsal bir kapı idi. **“Orası, gökle yeri, ruh âlemi ile maddî dünyayı ve aynı zamanda insanla Tanrıyı, birbirinden ayıran bir sınır idi.”** Tanrı ile ilgili kuran Kamlar, Kutup yıldızına kadar giderler; fakat daha ötesine geçemezlerdi. Tanrı da ruhlarından birini elçi olarak gönderir ve Kutup yıldızı kapısına kadar uçup gelen Şamanlar ile, ancak bu şekilde konuşur ve ilgi kurardı. Ruhlar da, bu kapıdan aşağıya inemezlerdi. Tabii olarak bu halin birçok ayrıntılı ve ifratlı halleri de görülmüştür. Bazı Ortaasya ve Sibiryaya ef-sanelerine göre Şamanlar, Tanrının yanına kadar da gidebilmişlerdi. Artık böyle bir düşünce, her kavmin, her bölgenin ve hatta her Şamanın arzu ve isteğine göre değişmiştir.

2. “GÖK DİREĞİ” FİKRİ VE ASTRONOMİ

“Yerin, göğün.

“Arşın, kürsün direği!...”

Dedemoğlu

Yıldızlarla ilgili bölümümüzde, bu konuyu daha geniş bir belgeleri ile birlikte yeniden ele alacağız. Ancak bu bölümümüzün de yarım kalmaması için, böyle bir düşünce düzeninin köklerini, öz olarak anlatmağı da faydalı görüyoruz. Türklerin **“Demir-Kazık”** veya **“Altın Kazık”** diye adlandırdıkları Kutup yıldızı, gerçekten de, bütün gezegenlerin etrafında döndüğü bir yıldızdır. Uygurların **“Altun-Kazuk”** deyiimi sonradan Moğol âlemine de yayılmış ve onlar da, bu sözü kullanmağı başlamışlardı. Bilindiğı üzere Uygurların, Cengiz-Han ve oğulları ile, onların kurdukları devletler üzerine, büyük tesirleri olmuştu. Cengiz-Han’ın bütün oğulları ile torunlarının, Uygur bilginlerinden birer hocaları vardı. Ayrıca

devlet idaresi ve ilimle ilgili bölümlerin başında da Uygurlar bulunuyorlardı.

“Göğün direği”ne bağlı “Yedi azgın kurt”:

Kutup yıldızına Demir-Kazık veya Altun-Kazuk denmesinin sebeplerini burada yeniden özetleyelim: **“Kutup yıldızına en yakın burç, Küçükayı burcu idi. Yedi yıldızdan meydana gelen bu burcun kuyruğundaki yıldız da, Kutup yıldızına en yakın olan bir yıldızdı. Küçükayı burcu, Kutup yıldızı etrafında, sanki bu kuyruğu ile ona bağlanmış gibi dönerdi. Türkler, kuyruktaki bu iki yıldızı, iki aygır gibi düşünmüşlerdi. “Ak-boz at” ile “Gök-boz at” olan bu iki yıldız, arkadaki dört yıldız çekerlerdi. Arkadaki dört yıldız da, Türklere göre bir araba idi. Atlarla araba arasında kalan küçük yıldız ise, arabanın oku idi. Bir “Araba oku” na benzetilen uçtaki bu yıldız Kırğızlar, “Urgan yıldızı” derlerdi.**

“Kutup yıldızına bağlı olan bu atlar, Türklere göre onun etrafında dönüp dururlardı. Ondan sonra gelen Büyükayı burcu da, sanki küçükayı burcunun etrafına takılmış gibi, onu kovalar dururdu”.

Bunun da ayrı bir hikâye ve efsanesi vardır. Bazı Türklere göre ise, “Büyükayının yedi yıldızı, aç kalmış, vahşi birer kurt idiler. Küçük Ayının bu iki aygırına göz dikmişler ve yakalayıp da yemek için onları kovalayıp duruyorlardı”.

Daha kuzeydeki Sibiry Türkleri ise, “Bu yedi kardeşi, yedi vahşi köpek sanmışlardı. Bunlar da kalın zincirlerle kutup yıldızına bağlanmışlar ve o zincirlerinin etrafında dönüyorlardı. Dönüyorlar, dönüyorlardı ama, bir türlü de zincirlerinden kurtulamıyorlardı. Zaten bu kurtlarla köpekler, bir gün zincirlerinden kurtulup da, gökyüzüne yayılsalardı, uzayın ve dünyanın sonu gelecekti”. Bunun için de Türkler, kıyamet gününü tarif ederken gökteki bu düzenin bozulmasını işaret olarak gösterirlerdi. Meselâ eğer bir gün kurtlar zincirlerinden boşanıp da, Küçükayı burcunun bu iki atını yeselerdi, işte o zaman dünyanın sonu gelecekti.

“Göğün direği” nin etrafında kaçan ve kovalayan burçlar:

Bu düşünce düzeni, efsane olmasına bir efsanedir. Fakat gerçekte de ilgileri yok değildir. Düşünelim ki bir gün, uzaydaki bu düzen bozulacak olursa, ne gibi bir durum meydana gelecektir? Türkler, sembollerle ve mi-

tolojik motiflerle bu hali ifadeye çalışıyorlardı. Ama, sonuç bakımından, bizim de ulaştığımız noktaya geliyorlardı. Artık bundan sonra gelen **Te-razi** ve **Zühre** burçları, mitolojik anlamlarını Büyükayı burcundan almışlardı. **“Yedi Kardeşler”** dediğimiz Büyükayı burcunun kuyruğundaki üç yıldız, hafifçe bir kıvrım yapar. Tam bu kıvrımın ortasındaki yıldızın karşısında da, küçük bir yıldız vardır. Bu yıldız bilim dilinde, **“Alcor”** adı verilmiştir. İşte Türk mitolojisi, Alcor ile meydana gelen bu fazlalığı bir türlü hazmedememiştir. Türklere ve akrabalarına göre, **“Bu küçük yıldız, başlangıçta yoktu. Bu Yedi kardeş veya bazı Türklere göre de Yedi-Hakan, bu küçük yıldız başka burçlardan yağma veya hırsızlık yolu ile elde etmişlerdi.”** Bunun için de bazı Türklere Büyükayı burcuna,, **“Yedi-Hırsız”** veya **“Yedi-Haydut”** demişlerdi. İşte Türk mitolojisi, böyle mantıkî bir sebep de bulduktan sonra, diğer gezegenleri de Yedi kardeşlerin peşlerine takmıştı. Diğer gezegenler kendilerinden çalınan bu yıldızı yeniden almak için, Yedi kardeşleri Gökte kovalar dururlarmış.

Bildiğimiz üzere, **“Zühre”** burcunun altı tane yıldızı vardır. Yalnız Türk mitolojisine göre değil; Avrupalılara göre de, **“Zühre yıldızı başlangıçta yedi yıldız idi.”** Bu yıldızlardan birisi Büyükayı burcu tarafından çalınmıştı. Bunun için de Zühre yıldızı, gecesini gündüzünü bırakmış, yıldızını almak için Büyükayı burcunun peşine düşmüştü. İşte Türk mitolojisi, böyle bir mantık silsilesi kurarak, gök düzenini anlatmağa çalışmıştı.

Yukarıda anlattığımız efsaneler, daha çok, yüksek bir toplum seviyesine ulaşmış ve büyük devlet hayatı yaşamış Türklere ait idiler. Tabii olarak bunların daha geri örnekleri de vardı. Belki de bunlar, Türk mitolojisinin temel din düşüncelerini teşkil ediyorlardı.

“Gök direği”, dünyadan yükselen bir “Demir ağaç” gibi:

Meselâ **Y a k u t** Türklerine göre, **“Dünyanın ortasından, Kutup yıldızına kadar uzanan bir Demir Ağaç vardı. Yer ve gök yaratılırken , bu ağacın da tohumuları atılmıştı. Yer ve gök gelişip de, büyüdükçe; bu ağaç da büyümüş ve yerle gök arasına gerilmişti”**. Bildiğimiz üzere Yakut Türkleri Kuzey Buz denizinin kıyılarında otururlar ve türkçenin tanınmış bir lehçesini konuşurlardı. Dış tesirlerden uzak kaldıkları için, en eski Türk kültürünü de saklayabilmişlerdi. Öyle anlaşıyor ki Yakut Türkleri, eski zamanlarda Ortaasya’da oturuyorlardı. Herhangi bir sebepten dolayı yurtlarında kalamamışlar ve kuzeye göç etmek zorunda kalmışlardı. İşte o günden bu güne kadar, buzlu, Tundraların ve geçilmez Kutup ormanlarının içlerine sıkışarak, insanlık ile ilgilerini kesmiş

ve bu suretle de, en eski Türk kültürünü zamanımıza kadar getirmişlerdi. Sibiryaya kavimleri arasında, onlar kadar geniş bir edebiyata sahip olan, hiç bir toplum yoktur. Yakut lehçesi de, Türk lehçeleri içinde, en zengin söz hazinelerini toplayan lehçelerden biridir. Bu sebeple bu kitapta, Yakut Türklerinin düşüncelerine, önemli bir yer verilmiştir.

“Göğün direği”, kutsal bir “Demir-kazık” gibi idi:

Ortaasya Türklerinin **“Demir-kazık”**, Yakutlar arasında **“Demir-Ağaç”** şekline girmişti. Acaba bunların hangisi, Türk mitolojisinin, ana motifi idi? Bizce her ikisi de doğrudur. Türklerin hayatında **“Kazık”** önemli rol oynayan bir alet idi. Türkün çadırının veya evinin önüne, çakılı duran kazık, onun atını korur ve Türkün gözü de hep o kazıkta idi. Atı veya diğer hayvanları hep bu kazığın etrafında dönüp dururlardı. Bu sebeple Türk mitolojisinde, Kutup yıldızının bir kazık ve onun etrafında dönen gezegenlerin de, birer at olarak düşünülmüş olması, gerçeğe dayanan bir düşünce düzenidir.

Y a k u t Türklerinin düşüncesi ise, daha çok dinin temel inanışlarına dayanıyordu. Yakutların bu demir ağaçları da Ortaasya Türkleri için yabancı bir motif değildi. **“Türklerle göre, çadırın kubbesi gökyüzü ve direği de, göğün direği idi”**. Bu direği Yakut Türkleri daha mitolojik bir şekle koymuş ve onu bir demir ağaç yapmışlardı. Veyahut da Türk düşüncesinin aslı böyle idi. Bizce bu, pek muhtemel görülmemelidir. Çünkü Yakutların bu düşüncesi, herhalde **“Hayat Ağacı”** motifinin tesirleri altında kalmış olmalı idi. Türk mitolojisindeki Hayat Ağacı motifini, başka bir bölümümüzde incelemiş bulunuyoruz. Ama ne olursa olsun, bu demir ağacın bir **“Demir direk”** şeklinde düşünülmesi bile, Türk mitolojisinin temel prensiplerine uygundur. Yakut Türklerinin yaşadığı bölgeler **“Ren geyiği”** sahaları idiler. Bu sebeple, **“Demir kazığa bağlı Ortaasyalıların yedi kurduna, yani Büyükayı burcunun yedi yıldızına karşılık; Yakutlar da demir ağaca bağlı yedi ala ren geyiği düşünmüşlerdi. Onlara göre, bu geyikler de demir ağaca kalın bağlarla bağlanmışlar ve bu bağlarını koparmak için öteye beriye koşar ve uğraşır dururlardı”?**

Görülüyor ki bütün bu efsanelerin, birbirinden çok uzak bölgelerde yaşayan Türkler tarafından söylenmiş olmalarına rağmen, anadüşünce ve mantık düzenlerinde bir birlik ve benzerlik vardı. Nihayet birinde Kutup yıldızına bağlanmış yedi azgın kurt olan Büyük ayı burcu, diğerinde de yedi azgın geyik olmuştu. Esasen bu burçların yıldızlarına geyik diyen Türkler de yok değildi.

“Göğün direği”, Türklerin kutsal bir “At kazığı” gibi:

Yakut Türklerinin bir efsanesinde Kutup yıldızı, demir bir ağaçla sembolleştirilmiştir. Diğer bir Yakut efsanesinde ise, Kutup yıldızına **“Kutsal at kazığı”** denmiştir. Yalnız bununla da kalınmamış, Kutup yıldızının ikinci derecede bir Tanrı olduğuna da inanılmıştı. Bu Tanrıya da **“At kazığının kutsal ruhu, Toyun”**u denmişti. Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Türklerin mitolojik düşüncelerinde her ne kadar ufak ayrılıklar var idiyse de; yine de bir noktada birleşme ve anlaşma görülüyordu. **“Demir-Kazık”** ile **“Kutsal at kazığı”** arasında, fikir ve düşünce bakımından bir ayrılık yoktu. Güney Sibirya’da yaşayan Moğol kabilelerinin efsaneleri ise, Türklerin düşüncelerinden derhal ayrılıyorlardı. Moğollar, Türklerin bu güzel düşünce düzenlerini bozmuş ve dejenere etmişlerdi. Onlara göre, **“Gökte yaşayan Dokuz Demirci, Kutup yıldızını döğerek işlemişler ve bu yıldızdan bu Demir-Kazık yapmışlardı.”** Esasen bu kitabın ayrı bir bölümünde, Moğolların **“Demiircilik kültürünü”** incelemiş ve bunların, eskiden ve hatta şimdi bile, demircilik san’atı ile bir ilgileri olmadığını söylemiştik.

3. DÜNYA, KUTUP YILDIZININ ETRAFINDA DÖNÜYOR

Türkler Kutup yıldızına yalnızca Demir-Kazık demişlerdi. Bu inanışın doğuşuna sebep olan düşünceleri ve astronomik düzeni, az önce açıklamaya çalışmıştık. Bu demir-kazık, yalnızca göğü de birleştiren bir kazık idi. Türklerin bu düşünce düzeni, Batıya doğru dalga dalga dağıldıkça, biraz daha dejenere olmuştu. Bununla beraber, daha açık ve belirli bir şekle de girmişti. **“Kuzey-Batı Sibirya’da yaşayan Fin-Ugor kavimleri ise, Kutup yıldızına “Gök Kazığı” demişlerdi. Bu deyimler, Finlere ve hatta Baltık denizi kıyılarına kadar yayılmışlardı. İzlanda’da bile Kutup yıldızına “Dünya Kazığı” denmeğe başlanmıştı. Bu deyim ve düşüncelerin, Ortaasya’dan, ta İzlanda’ya kadar nasıl gittiğini, burada ispat edecek ve bu konu üzerinde uzun uzun duracak değiliz. Zaten bu meseleler inceden inceye araştırılmış ve Fin bilginleri tarafından, yayınlanmışlardır. Diğer gezegenlerin Kutup yıldızına bağlı olduğuna dair fikirlerin H i n d mitolojisinde ve hatta İ n c i’de bile geçtiğini bilmiyor değiliz. Fakat gerçek bir kültür tarihçisi, her bölge ve her topluma göre değişen fikirler arasındaki ayrılığı gösterebilen bir kimsedir. Bu sebeple, yukarıda Türklerin astronomik düşüncelerine girmeden önce, günlük hayatlarını incelemekle işe başladık. Ayrıca, bu düşünce düzeninin günlük hayatın nasıl ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermeğe çalıştık.**

İşte gökteki yıldızlar kutup yıldızı etrafında dönerlerken, dünya da demir kazıkla bağlandığı kutup yıldızının ekseninde dönüyordu. Kuzey Batı Sibirya mitolojisine göre, **“Tanrı, dünyayı yarattığı zaman, bir de kendisi gidip görsün diye, ilk A n a - A t a’yı göndermişti. Ana-Ata ve diğer ruhlar, dünya üzerine geldikleri zaman, dünyanın tıpkı bir tekerler gibi döndüğünü görmüşlerdi. O zamanlar dünya nedense çok çabuk dönermiş. Bundan hoşlanmayan Tanrı, dünyanın daha yavaş dönmesini emretmiş ve bunun üzerine dünya daha yavaşlatılmış.”** Bu efsane, Macarların çok yakın akrabaları olan Vogul kabilelerinden derlenmiştir. Bu sebeple, bu konu üzerinde Macarlar çok ciddi olarak durmuşlar ve Ortaasya ile Sibirya’da dünyanın dönmesi ile ilgili inançları bir araya getirmişlerdi. Gerçekten bu Batı Sibirya efsanesinde, herhangi yabancı bir tesir, hemen hemen yok gibidir. daha doğrusu bu efsane, bu inançla ilgili en eski ve en iptidaî bir tiptir. Yıldızların böyle çabuk veya yavaş dönmesi, Y a k u t Türklerinin mitolojisinde de yer bulmuştu: **“Eskiden gezegenler çok yavaş dönermiş. Bunun için de havalar çok soğukmuş. Bu soğuklardan büyük bir ızdırap çeken insanlar, gezegenlerin daha çabuk dönmesini istemiş ve hiç olmazsa bu yolla havaların ısınmasını dilemişlerdi. Elindeki sopası ile yıldızlara vuran bir Şaman, gezegenleri kovalamış ve onların daha süratli dönmesine sebep olmuştu. Bunun için de havalar sünmüş ve insanlar rahat etmişlerdi.”**

4. “ÇİFT BAŞLI KARTAL”, GÖĞÜN DİREĞİNDE TÜNÜYOR Köy direkleri üzerindeki kartal heykelleri:

G ö k t ü r k bayrak direklerinin üzerinde altından yapılmış bir k u r t heykelinin bulunduğunu, biliyoruz. Atılanın bayrağının üzerinde de, doğan cinsinden yırtıcı bir kuşun resmi veya heykeli vardı. Ortaasya’nın kuzey-batı kısımlarında, İrtis ve Konda nehri boylarında oturan Fin-Ugor kavimlerinden bazılarının oturduğu köylerin meydanlarında, bir direk bulunur ve bu direğe de **“Dünya Direği”** denirdi. Bu konuyu az sonra göreceğiz. kuvvetli bir Türk tesiri altında kalmış olan bu köylerdeki böyle direkleri pek çok sayyah görmüştü. Fakat bunlar içinde en orijinal direk, Konda nehri kıyılarındaki bir köyde görülmüştür. Bu direğin, diğerlerinden farkı, üzerinde bir de bir kuş heykelinin oturtulmuş olması idi. Gerçi, diğer köylerin ortasındaki direklere de saygı gösteriliyor ve hatta kurbanlar bile kesiliyordu. Fakat böylesini hiç kimse görmemişti.

Gök direği üzerinde oturan “Çift başlı kartal” heykeli:

Bu kuşların direkler üzerine niçin konduklarını, yine **Y a k u t** Türklerinden öğreniyoruz: **“Yakut Türkleri, sıriklar üzerine ağaçtan yapılmış çift başlı kartallar koymuşlardı. Tepesine çift başlı kartal heykelcikleri konan bu sırikların üzerine, merdiven gibi enlemesine ağaçlar da çakmışlardı. Bu ağaçların sayıları, 7 ile 9 arasında değişiyordu. Bazıları da, beş sırik üzerine bir tahta çakıyorlar ve çift başlı kartalı bu tahta üzerine oturtuyorlardı. Tahta, göğün ilk katı ve ortadaki sırik da, göğün direği oluyordu...”**

Gök sırtına enlemesine çakılan 7 veya 9 ağaç, Türk düşüncesi ile ilgilenen kimseler için, çok şey ifade eden sembollerdir. Bilindiği üzere gök, Batı Türklerine göre yedi ve Doğu Türklerine göre ise, dokuz kattan meydana gelmişti. Bu duruma göre sırik, sembolik olarak göğün direği oluyor ve göğün direğinin üzerine de, bir çift başlı kartal oturtuluyordu. Bu düşünce düzeni, Çin denizinden ta İzlanda'ya kadar uzanan, bütün Altay kültüründe yer bulmuştu. Bu sebeple, geniş bölgelere yayılmış olan bu fikir, yer yer ufak değişikliklere de uğramıştı. Bazıları, bu kutsal çift başlı kartalı, göğün üçüncü katına oturtmuşlar ve bazıları da onu, göğün dokuzuncu katına kadar çıkarmışlardı. **“Göğün yedinci veya dokuzuncu katı, Büyük Tanrı'nın bir oturağı idi.”** Bazı Altay kavimlerinde, çift başlı kartalı, Tanrı ile beraber oturtmak hoş gelmemişti. Bu sebeple onlar kartalı, bir kaç kat daha indirmişlerdi. Tabii olarak bu düşüncelerin hangisinin doğru olduğunu şimdiden kestirmek, oldukça güç bir iştir.

Türkler “Gök direği” ni, bir “Dayak” gibi düşünmüşlerdi:

T e s l i m S u l t a n A b d a l, yerin göğün olduğu kadar, Cehennemin de direğinden söz açıyor:

**“Süren erenler süreği,
“Münkir, Cehennem direği,
“Süre gelmiş, süre gider!
“Dura gelmiş, dura gider!**

Buradaki “Süren” ve “Sürek” deyimleri, Türk düşünce tarihinde çok önemli bir yer tutarlar. Bu deyim, **“Zaman ve Felek'in dönüş süresi”** ile ilgilidir. Bin sene önceki türkçede buna **“Ödhlek”** derlerdi. “Direk” ise nihayet türkçedeki **“Dayak”** deyiminin bir karşılığıdır. Bu sebeple biz Türkler, göğün direği yerine çoğu zaman **“Göğün dayağı”** deriz. Nitekim **A z m î B a b a** da, aynı deymi kullanıyor:

**“Yerleri temelsiz, göğü dayaksız,
“Durdurursun aceb, iskâncı mısın?”**

Türkler, eski ve orta İran edebiyatının tesiri altında kalmışlardı. İran edebiyatını iyice araştırırsak bunlara benzer bazı örnekler de bulabiliriz. Ne yapalım ki, bizim deyimler, de belki de iki bin senelik türkçe deyimlerdir. Bunu da, insanlığın müşterek düşünceleri olarak kabul edip, geçelim. Eski Türkler bu direği daha maddî düşünmüşlerdi. **“Bunun için de Yakut Türkleri, kurbanlarını yere dikilen bir sütuna verirler ve buna da “Ağır bağah”, yani “Kurbanlık kutsal sütûn” derlerdi. Her kutsal ormanın, direği sayılan büyük bir ağaç da vardı ki, buna da “Ağır mas” derlerdi. Yakutlar, çadır direği ile avlu sütunlarına da, “Bağah” adı verirlerdi.”**

5. KÖY MEYDANLARINA DİKİLEN “GÖK DİREKLERİ”

Finlandiyalı bilginler Ortaasya ve Sibirya’da büyük seyahatlar yapmış ve kendi atalarının eski kültürlerini toplamak istemişlerdi. Tanınmış Fin bilgini K.F. Karyalainen, İrtiş nehri boylarında gezmiş ve çok değerli bilgiler toplamıştı. Ayrıca bu bölgede, köyün orta meydanına bir “Gök direği” dikme adetinin, çok yaygın olduğunu da hayretle görmüştü. Bu köylerde genel olarak Finler ve Macarlarla akraba kavimleri, Türk köyleri ve obaları ile sarılmıştı. Bu sebeple, bu tanınmış Fin bilgini de, İrtiş boyundaki Ostyak köylerinin, kuvvetli bir **“Türk tesiri”** altında bulunduklarını söylemekten kendini alamamıştı. Aralarındaki tek fark, Türklerin müslüman olarak bu adetleri kaldırmış olmaları ve Ostyakların ise, eski dinlerini muhafaza etmiş olmaları idi. Şüphesiz ki İslâmiyet ile ortadan silinmiş olan bu adetler, İslâmiyetten önce, Türk obalarında da yaşamıştı.

Öyle anlaşılıyor ki daha önceləri, köy ve obaların ortasına dikilen direklerin tepesinde, bir kuş ve hatta **“Çift başlı bir kartal heykeli”** de bulunuyordu. Fakat zamanla ve özellikle batı bölgelerinde, bu kuş heykeli koyma adeti yavaş yavaş kaybolmuştu. Nitekim geçen asırda İrtiş nehri boylarını gezen bazı seyyahlar, köy ortalarına dikilen gök direklerinin tepesine konmuş kuş heykellerini de görmemiş değillerdi. **“Meselâ Batı Altaylardaki Konda nehri kenarında bulunan bir köyde, direk dikilmiş ve direğin üzerine de, kurşundan dökülmüş bir kuş konmuştu. Kuşun bulunduğu yerin tam altında da, tahtadan yapılmış bir sahanlık bulunuyordu. ‘Bu da, Yakut Türklerindeki göğün çatısını temsil eden tahta sahanlıktan başka bir şey değildi.’”** Kuzeye doğru,

Yenisey Ostyakları ile Samoyedlerin terkedilmiş köylerinde de böyle kuşlu direklere rastlanıyordu.

6. ÇADIRLARDAKİ GÖK DİREKLERİ

Bu kitabımızın bir çok yerlerinde söylediğimiz gibi, büyük devletler kuran Türkler gelişmiş ve bir çok eski Türk adetlerini bırakmışlardı. Buna rağmen bazı inanışlar da vardı ki bunlar, Türklerin zihinlerinden bir türlü silinmemişlerdi. Bunun içindir ki, hem eski Türkler ve hem de bugünkü Sibirya'daki geri Türk kavimleri, **“Çadırı bir gök kubbesi, çadırın direğini Gök direği ve bacasını da göğün kapısı gibi”** düşünmüşlerdi.

Hem eski Türklere ve hem de Altay Türklerinin Şamanlarına göre, **“Çadır, küçük bir Dünya idi”**. Bu sebeple şamanların çadırlar içinde yaptıkları din törenleri, kültür tarihi bakımından her zaman için, büyük bir önem taşırlardı. Mesela böyle bir töreni çok kısa olarak özetleyelim: **Şamanların ‘Göge çıkma’ törenleri, özel olarak kurulmuş bir çadır içinde yapılmıyordu. Törene başlarken ellerindeki davulu çalarak dua eden Şamanlar, göge çıkmak için adım adım çadır direğine tırmanıyorlardı. Bazan da çadır içine bir kayın ağacı dalı getirilip, konuyor ve ucu, çadırın bacasından dışarıya çıkarılıyordu. Ağacın dallarına basan Şaman, her üst dala geldikçe, yeni dualar ediyor ve içkiler sunuyordu. Çadırın bacasına eriştiğinde de artık göğün kapısına gelmiş oluyordu. Bazı bölgelerdeki Şamanlar çadırın bacasında dururlar ve daha öteye gitmezlerdi. Bazıları da, bacayı da aşarlar ve çadırın üstüne çıkarlardı.”**

Göge çıkma törenlerinde en doğru sayılan hareket, şüphesiz ki Şamanların bacayı aşmadan durmaları idi. Çünkü burası, **K u t u p y ı l d ı z ı'nın** meydana getirdiği **“Gök kapası”** idi. Bundan sonra artık, Tanrının aydınlık ülkeleri ile ruhlar âlemi başlıyordu. Şamanların çoğu, kişisel güçlerini göstermek için, bu çizgiyi aşıyor ve dinin esas prensiplerinden birini, bu yolla çiğnemiş oluyorlardı.

Bazı yerlerde de, **“Çadırın içinden çıkarılan bu sııklar, bayrak direği şeklinde yukarıya doğru uzatılır ve üzerine de bezler asılırdı.”** Öyle anlaşıyor ki Türkler arasında bu adet, İslâmiyetten sonraki çağlarda da devam etmişti. **D o ğ u T ü r k i s t a n'da bol miktarda** görülen, mezar ve camiler üzerindeki bayrakların anlamı, henüz daha izah edilmiş değildir. Sibirya Soyot'ları arasında dolaşan Danimarkalı bir etnoğraf, önemli bir çadır bul-

muştı: “Çadırın, bacasından yukarıya doğru direkler uzatılmış ve bu direkler üzerine de, türlü renkte bezler bağlanmıştı. Bezlerin çoğu da m a v i, b e y a z ve s a r ı renkteki paçavralardan çıkarılmıştı. Mavi, beyaz ve sarı renkler, (Altay kavimlerinin) kutsal renkleri idiler.”. Öyle anlaşıyor ki, bu direklerin birden fazla olmasının da bazı sebepleri vardı. Bilindiği üzere T ü r k kavimlerinde de, “Her yönün bir rengi vardı.” “Yön renkleri”, Türk mitolojisinde de önemli bir rol oynamıştır. İlgi çeken nokta, bu fakir çadırın tepesinden çıkan direklerin de, üzerlerindeki bezlerin renklerine göre, göğün ayrı yönlerine yöneltilmiş olmaları idi. Çadırın içindeki direkleri tabanına, taştan ve basit bir sunak yapılmış ve bu sunağa, sık sık hediyeler konduğu da görülmüştü. Ayrıca sunağın etrafında, bir çok hayvan heykelcikleri de sıralanmıştı. Şamanizmin çok önemli bir motifi olan bu hayvan figürleri de, bu gök direklerinin kutsallağını tamamlamış oluyordular.

7. “BAYRAK” VE AĞAÇLARA BEZ BAĞLAMA

“Ağaçlara bez bağlama adetinin kökleri hakkında”:

Kutsal yerlerdeki ağaçlara bez bağlama âdeti, geniş bölgelere yayılmış, çok eski bir inanıştır. Bir Türk kültürü araştırmacısı olarak, Anadolu’daki adetleri Avusturalya yerlileri ile karşılaştıran bazı meslektaşlarımızın metodlarına uymamıza imkân yoktur. Eski Türklerde, nasıl yerle göğü birleştiren bir kazık, bir direk veya kutsal ve efsanevî bir ağaç varsa, meselâ Başkurt Türklerinde de her kabilenin, orman içinde kutsal bir ağacı vardı: “O ağacın üzerinde de, aynı kabilenin ‘Töz’ü sayılan kutsal bir kuşu tünardı.” Bu bilgileri, kendi yaşantısına göre veren sayın üstad Prof. Abdülkadir İnan, ağaçlara bez bağlama adeti için de, kısa olarak şöyle demektedir: “Ağaçlara bağlanan paçavra, kıl, tüy gibi nezirler de bu fetişlerdendir”.

Yukarıdaki bilgiler, bize bir çok şeyler öğretmektedirler. G ö k t ü r k bayraklarının ve A t t i l a’nın bayrağının üzerinde de, bir “Kartal” ın tünemiş olarak gösterilmesi, boş değildi. Bu “Devlet armaları”, nedenlerini çok eski Türk dininde ve inanışlarından alıyorlardı.

Bundan önceki bölümümüzde de, Sibirya’daki bir Soyot çadırında görülen gök direklerini örnek olarak almış ve bunlar üzerine bağlanan bez parçalarından söz açmıştık. Ayrıca bunlar, T ü r k i s t a’n’da bol miktarda görülen hem “Mezar bayrakları” ve hem de üzerlerine “Bez bağlanan kutsal ağaçlar” ile karşılaştırmıştık. Öyle anlaşıyor ki Türklerde, “Bayrak asma ile ağaçlara ve sırtlara renkli bezler

bağlama adetleri, köklerini aynı din inanışlarından alıyorlardı.” Bu kutsal bezli direkler, sonradan bayrak şeklinde kullanılmağa başlamışlar.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, direğe veya ağaçlara asılan bezlerin renkleri, göğün ve dünyanın yönleri ile, kutsal sayılan şeylerin birer sembolü idiler. Çadırların ve direklerin üzerine asılan bayraklar, renklerine göre, aynı zamanda birer haberci de sayılırlardı. Meselâ Türklerde, **“Çadır veya ev üzerine asılan siyah veya beyaz bayrak, bir yas alâmeti ve habercisi olarak görülürdü.”**

III

GÜNEŞ AY VE YILDIZLAR

“Ne Ay, ne Güneş varmış, insanlar uçarlarmış,

“Uçanlar ısı verir, ışıklar saçarlarmış..”

Türk - Altay Efsanesinden

1. GÜNEŞ

Türk mitolojisinde güneş, önceleri daha büyük bir öneme sahipti. M.S. 763 de Uygurlar “Mani” mezhebini kabul edince, yavaş yavaş “Ay” da büyük bir önem kazanmağa başlamıştı. Bununla beraber Büyük Hun Devleti zamanında, hem güneşe ve hem de aya, ayrı ayrı saygı gösterildikten sonra, kurbanlar kesildiğini de biliyoruz. **“Türklerde güneş doğunun, ay da batının sembolü idiler.”** Tabîi olarak zaman zaman, bütün bu düşünce düzenleri değişe durmuşlardı. Meselâ, Teleüt Türklerine ait bir efsanede, “Ay kuzeyin ve güneş de, güneyin sembolü idiler.” Bu yönleme, göğün en üst katında duran “Gök kartalı”nın duruşuna göre yapılmıştı. Söylendiğine göre, **“Bu kartalın sol kanadı ayı, sağ kanadı da güneşi örtüyordu.”** Bu duruma göre kartalın başının doğuya bakması gerekiyordu. Bu duruş da, Türk mitolojisine uygun bir yönleme idi. Yine aynı efsaneye göre ay, karanlıklar ve geceler diyarı olan kuzeyin; güneş de aydınlığın hüküm sürdüğü ve gündüzler diyarı olan güneyin sembolü idiler.

Fakat eski Türklerde, “Güneş doğunun sembolü idi.” Onlara göre güneşin doğduğu yön, çok önemli idi. Esasen yönlerin söylenişinde kullanılan deyimler de, hep güneşle ilgili idiler. Meselâ **“Gün batısı” “Gün doğusu”** gibi. Göktürkler, yönlerini tayin ederlerken, yüzlerini doğuya, yani güneşin doğduğu yöne dönerlerdi. Bunun için de doğuya “İlgerü”, yani **“ileri”** demişlerdi. Oğuz Destanı’nda da, sabaha, tan ağarmasına ve gün çıkmasına büyük bir önem verilmişti. **“Bütün hayat, gün ve güneşle başlıyordu. Güneş battıktan sonra ise, her şey duruyordu.”** Böyle bir anlayış, atlı Türkler ve savaş düzeninde yaşayan kavimler için, normal görülmelidir. Altay bölgesinde yaşayan Türk Şamanlarının kapıları da, daima doğuya açılıyordu. Halbuki normal olarak Türk halkları, güneş görebilmeleri için, kapılarını güneye açarlardı. Görülüyor ki, dinî ve manevî bir görevi olan Şaman, bu umumî kaideyi bozuyor ve eski din düzenine uyuyordu. Gerek Yakut Türklerinde ve gerekse Altay yaratılış destanlarında, **“Cennet ile Hayat ağacı da doğu bölgelerinde bulunuyorlardı.”**

Türklerde genel olarak, “Güneş-Ana ve “Ay- Baba” deyimleri kullanılıyordu. Bu sebeple bütün masal ve efsanelerde, güneşin dişi ve ayın da erkek olarak rol oynadığını görüyoruz. Önyasa kültürlerinde, de, güneş dişi ve ay da erkekti. Tabii olarak bu karşılıklı tesirlerin ne zaman meydana geldiğini kestirmek çok güçtür. Mısır’daki Türklerin menşei ile ilgili olarak anlatılan efsanede de, “Güneş, Saratan burcuna girdiği bir sırada, suyu ve toprağı ısıtmağa başlıyor. Bu sular ile balçıklar bir mağarada toplanıyorlar ve mağara da, onlara bir ana rahmi vazifesi görüyor. Bu balçıklardan meydana gelen Türklerin ilk atası da, Ay-Ata adını alıyor.” Burada da güneş, yine anne rolünü oynar gibidir. Fakat baba ortada yoktur.

Yakut Türkleri, ay ile güneşi iki ayrılmaz kardeş gibi kabul ediyorlardı. Onlara göre “Güneş Tanrısı” (Kün-Toyon) daha önemli idi. Yakut efsanelerinde, “Ay ile güneşin aralarında kavga ettiklerini de görüyoruz. Büyük kahramanlar ve iyi insanlar, genel olarak ay ile güneşin himayesinde idiler. Kötü ruhlar ise onlarla, süresiz olarak savaş halinde idiler. Bu kötü ruhların bazan, güneşi kovalayıp yakaladıkları da oluyordu. Güneş tutulması olayı, böyle kötü ruhların güneşi mağlûp edip de, ele geçirdikleri zaman meydana geliyordu. Yakutlar, ay ve güneş bayramını da ilkbaharda yaparlardı.”

Altay Türklerine göre, “Büyük Tanrı Ülgen, ay ile güneşe dokunan bir dağda otururdu. (Bazı hikâyelere göre ise) Tanrı Ülgen, ay ile güneşin daha da ötelerinde idi. Onun tahtı, çok uzaklardaki yıldızlar üzerinde kurulmuştu. Esasen, ay ve güneşi yaratan da, yine Tanrı Ülgen idi. (Altay Türklerine göre,) güneşin kırıntılarından meydana gelmiş ve insanlara daima iyilik getiren, bir Tanrı da vardı. Bu Tanrının adı “Suyla” idi. Bu Tanrı insanları daima korur ve onların, gök altında rahat ve huzur içinde yaşamalarını sağlardı.

“Güneşin oluşu” ile ilgili efsaneler:

Aşağıda özet olarak vereceğimiz bir Altay efsanesi, yine Altay Türklerinin “Türeyiş” efsaneleri ile yakından ilgilidir. Altay türeyiş efsanelerinde de, önceleri sonsuz bir denizden başka bir şey yoktu. Aşağıdaki efsaneye göre ise, ay ile güneş bir ayna (Toli) dan başka bir şey değil idiler. Cen Giz-Han’ın en küçük oğlunun adı da “Toluy”, yani “ayna” idi. Bu inanışa göre, “Ay ile güneşin kendi kendilerine, sahip oldukları bir güç veya kudretleri yoktu. Bunlar, yalnızca Tanrı’nın verdiği ışık ve sıcaklığı yansıtmaktan başka, bir iş yapmıyorlardı. Nihayet bir maden parçası olan aynadan başka bir şey değil idiler.” Bu sebeple, Şamanların ayna ile fala bakmalarını, bu ina-

nışlarla ilgili görenler olmuştur. Şamanlara göre, dünyada ne olmuş ve ne olacaksa, her şey ve her olay, bu aynaya vururdu. Tabii olarak Şaman'ın elindeki ayna da, ay ile güneşin bir sembolü idi. Şaman, elindeki bu güneşe bakarak falını açar ve gelecek hakkında fikirlerini söylerdi.

Batı Sibiry'a kavimlerinden Ostyak'lar ise, ellerine bir ayna bile almağa lüzum görmeden güneşe ve üzerindeki lekelerle bakarak fallarını açarlardı. Şamanlar elbiselerinin üzerinde, ay ile güneşin resimleri bulunan madenî pilâkalar da taşırlardı. Bunlar da hep, fal açma ve sihir yapmağa yarayan, aynı zamanda ayna yerine de geçen aletlerdi. Artık bu eşyaların neveleri, Şaman'ın zenginliğine ve büyüklüğüne göre değişirdi. Yanlarında yerli aynalar taşıyan Şamanlar olduğu gibi; Çin'den getirilmiş ve üzerinde, gökteki **“Oniki burcun”** resimleri bulunan ithal mallarına sahip olan Şamanlar da vardı. Güneşin oluşu ile ilgili Altay efsanesi şöyledir:

“Ne ay, ne güneş varmış, insanlar uçarlarmış,

“Uçanlar ısı verir, ışıklar saçarlarmış.

“Nasıl olmuşsa birgün, bir insan hastalanmış,

“Tanrı bir şey göndermiş göğün içinde yanmış.

“Aynaya benzer şeyler, büyümüş büyümüşler,

“Onların ışıkları, gökleri bürümüşler.

“Bunlar göklerde yanan, ayla güneş olmuşlar,

“Yeryüzünde yaşayan, insana eş olmuşlar.”

Altay Türklerinin yukarıdaki efsanelerini, Kalmuk'lar biraz daha değiştirek, şöyle anlatırlar:

“İnsanoğlu yaşarmış, Tanrı'nın göklerinde,

“Ne suç ne günah varmış insanın köklerinde.

“İhtiyaç duymazlarmış, ne ay, ne de güneşe,

“Tanrıyla yaşarlarmış yokmuş gerek bir eşe.

“Tanrı onlara kızmış, insana şekil vermiş,

“Dünyaya gidin demiş yeryüzüne göndermiş.

“Ne ısı, ne de sıcak, insan saçamaz olmuş,

“Tanrıya güneş için, insanoğlu yalvarmış,

“Tanrı güneşle aya, buyurmuş hep parlamış.”

Türk mitolojisine göre, “Gökte bir güneş ve bir tane de ay vardı.” Kuzey-Doğu Asya ve Moğol’larına gidildikçe, onların mitolojisinde, güneşin sayıları daha da çoğalır. Bu, daha ziyade Budizm’in ve Güney Asya kültürlerinin tesiri ile meydana gelmiş bir inanç olmalıdır. Mesalâ, Çin mitolojisine göre 10 ve Hint mitolojisine göre 7 güneş vardı. Asya’nın kuzey-doğu uçlarında yaşayan iptidai kavimler, önceleri genel olarak “Üç güneş”in var olduğuna inanırlardı. Bu bölgede yaşayan Gold’lara ait bir efsaneyi burada vermeden geçemeyeceğiz:

**Yer ile gök imişler, ta ezelden akraba,
Ayla güne demişler: “Ah bunlar da ne kaba!”
Hücum edip almışlar, ayla güneşi gökten,
Yerde zindan yapmışlar hapse koymuşlar kökten.
Zalimmiş yer nedense, onları hep ezermiş,
İyi kaplı gök ise, kendini hep üzermiş.
Gök hemen kirpi olmuş, göklerden yere inmiş,
Yerle bahse tutuşmuş, bahiste yeri yenmiş.
Demiş: “Bana bir at ver ayna gibi çok parlak,
“Yer aramış denemiş, mızrak at bulamamış,
Güneşle ayı vermiş, daha çok tutamamış.**

Güneşin “sıcaklık” ve ayın da “soğukluk” sembolü olması:

Altay Türklerinde genel olarak güneş sıcaklığın ve ay da soğukluk sembolü olarak görülür. İnsanların, gündüzleri sıcaktan yanarken; geceleri de soğuktan üşümeleri, bu inanın doğmasına yol açan en önemli sebeplerden biri olsa gerekti. Aşağıya özetini çıkardığımız efsane, Altay dağlarının kuzeyinde yaşayan Teleüt Türkleri tarafından anlatılmıştır:

**Yeryüzünde yaşarmış büyük güçlü bir hakan,
Güzel bir kızı varmış, bayırmış her bakan.
Hakan demiş: “Kızıma, lâyıktır ayla güneş,
“İnsanoğlu neyime, nasıl olsun ona eş!”
Almış kızını koymuş, küçük bir çöpten eve,
Ayla güneşi tutmuş, indirmiş gökten yere,
Ayın sabrı kesilmiş, az bakmış pencereden,**

**Yemekler buz kesilmiş, fırlamış tencereden.
 Han'ın sözüne kanan, güneş kapıdan bakmış,
 Gökyüzüne uzanan, alevler evi yakmış.
 Hakan demiş: "Güneş ay, insanların neyine?
 "Kendini bir insan say dön kızım sen evine!"**

"Güneşin yaratılışını" anlatan ikinci Altay efsanesinde de Budist tesirleri görebiliyoruz. Esasen Hindulara göre de ay erkek ve güneş de dişi idi. Bu efsane de öncekini tamamlamaktadır. Anlatışta Budist tesirlerin açık olarak görülmesine rağmen hikâye, Altaylıların inanç ve üslupları ile erimiş ve yerli bir mitoloji haline gelmiştir:

**Bay Tanrı Oçirvani bir gün bir ateş bulmuş,
 Ateşi kılıcının, hemen ucuna koymuş.
 Bu ateşi çevirmiş, kılıcının ucunda,
 Güneş hemen belirmiş ta göklerin burcunda.
 Soğuk sulara kızan, Tanrı kılıcı vurmuş,
 Ay gibi topraklaşan, sular gökte ay olmuş.**

2. AY

"Ay'ı kurtlar yakalar, iyice bir yolarmış,

"Ay, eve gidip yatar, yarası kan dolarmış!.."

Türk-Altay Efsanesinden

Ay-Dede ile Öksüz kız efsanesi:

İnsanoğlu parlak gecelerde aya bakmış ve aydaki lekeler üzerinde uzun uzun düşünmüştü. Bu lekeler üzerinde hayal kuran insanlar, ayrıca onlar için şiirler yazmış ve efsaneler de düzmüşlerdi. Bugün Avrupa'daki masallar bile, ayda bir sırığın ucuna iki tane kova takmış bir kızın, yürüyüp durduğunu anlatır dururlar. Ortaasya'daki efsaneler de, ayda sırkla su taşıyan iki kovalı bir kızın yürüdüğünden söz açarlar. Bu inanın Avrupa'dan mı, Ortaasya ve Sibirya'ya; yoksa Sibirya'dan mı, Avrupa'ya gittiğini, şimdiden kestirmek çok güçtür. Yalnız bir gerçek varsa, o da Sibirya'nın buzlu ve karanlık Tundralarından, doğuda Bering boğazına ve hatta Amerika kıtasının kuzeyindeki Alaska yerlilerine kadar, bu inanın yayılmış olduğudur. Ne olursa olsun, bu içli ve güzel masalın, Kuzey Sibirya'daki Yakut Türklerinde söylenen iki değişik anlatılışını, burada özetlemeden geçemeyeceğiz.

**Annesiz bir kız varmış, su taşırmış sırıkla,
 Geceleri ağlarmış, soğuktan hıçkırıkla:
 “Ey güzel ay, ey kutsal, ne olursun beni al!
 “Buraya gel suya dal, eş yap beni göğre sal!”
 Dermiş kız haykırırmış ,hep aya yalvarırmış,
 İmdada çağırırmış, sesi göğre varırmış.
 Çok soğuk bir geceymiş kız yine suya gitmiş,
 Ay da gece gökteymiş, kız için yere inmiş.
 Ay hemen kızı almış, ta evine götürmüş,
 Ay her dolun oldukça bu kız ayda görünmüş.**

Y a k u t Türklerinde anlatılan diğer değişik bir masalda, ayrıca bir de “Üvey anne” motifi ilâve edilmiştir. Birinci masalda güneş yokken; burada ayın rakibi olarak ortaya çıkmaktadır:

**Annesiz bir kız varmış, sırıkla su taşırmış,
 Üvey anne yüzünden, kız sabrını taşırmış.
 Kadın alayla dermiş, kız biraz geç kalınca:
 “Büyük adam olursun, ay gün seni alınca!”
 Kız gece suya gitmiş, dua etmiş gönlünce,
 Ay hemen yere inmiş, kızı yerde görünce.
 Kız saklanmış korkuyla, bir fundanın dibine,
 Almış kızı fundayla, Ay götürmüş evine.**

Ay-Dede ile Yedi başlı devin savaşı:

Eski Türk inanışlarına göre ay ile güneş, insanlara daima iyilik getiren ve onları koruyan iki kutsal kudretti. Ay ile güneş insanoğlunu her zaman göz altında bulundurur ve onları kötü yola sapmadan korurlardı. Aşağıdaki, A l t a y Türklerinin anlattıkları masal da, bunun bir örneğidir:

**Çok çok eski çağlarmış büyükce bir dev varmış,
 Nice çok canlar almış, insanoğlu az kalmış.
 İnsanlar toplanmışlar, ta Tanrıya varmışlar,**

Kurtar bizi diyerek, Tanrıya yalvarmışlar.

Bu çok güç vazifeyi, Tanrı güneşe vermiş,

“Yakarım ben dünyayı, ay yapsın işi dermiş.”

Ay dünyaya inerken, hava da çok soğukmuş,

Dev böğürtlen yer iken, ağaçla göğe uçmuş.

Ay gökte dolun iken dev ay da görünürmüş,

Böğürtlenini yerken, keçeye bürünürmüş.

Bu efsanede de görülüyor ki, güneş sıcak, ay ise soğuktur. Ay her girdiği yeri soğutur ve hatta soğuğu ile, güneşin bile yenemediği kötü ruhları yenebilir. Fakat ayın bu soğuğu insanlara zararlı değildi. İnsanlar ona karşı kendilerini koruyabilirlerdi. Bundan önceki efsanelerde de ay, öksüz kızı götürürken ağacı da beraber alıyordu. Burada da ağaç, devle beraber götürülmüştür. Soğuk bölge Türkleri tarafından anlatılan bu masallarda, aya ve soğuğa fazla önem verilmiştir. Hatta güneşin sıcaklığı bile küçümsenmiştir. Bu sebeple de güneş, aydan daha az güçlü olarak gösterilmiştir. Güneşin, ışıklarını ve sıcaklığını esirgediği bu bölge halklarının böyle düşünmelerinde, elbette ki hakları vardır.

Ay-Dede'yi yiyen kurtlar:

Ay bazan, tepsi gibi büyük ve parlak olur; bazan da küçülür ve donuklaşır. Elbette ki insanlar, bunun sebebi nedir diye, akıllarını yormuş ve düşünmüşlerdi. Ay niçin küçülür ve niçin büyürdü? Herhalde ay, her küçüldükçe onu bir şey yemekte ve bitirmekte idi. Bunu yiyebilecek şey de, kutsal kurtlardan başka bir şey olamazdı:

Ay her dolunlaştıkça kurtlar aylar yermiş,

Ay azıcık kaldıkça, kurt aylar gidermiş.

Ay gider bir ay yatar, yarasını sararmış,

İyileştikçe çıkar, yine gökte parlarmış.

Ayı, kurtlar yakalar, iyice bir yolarmış,

Ay yine gidip yatar, yarası kan dolarmış.

Bu inanış, Ortaasya ve Sibirya'da çok yayılmıştır. Fakat her kavim, bu ayın yeniş ve parçalanışını, kendi kutsal hayvanlarına yaptırıyordu. Meselâ

Moğollarla, Kuzey-Doğu Sibirya'daki Gilyak'lar Gökteki ayı, kendi köpeklerine; kuzey kutbuna yakın oturan halklar ise, aylara yedirtiyorlardı. Ama Türk halklarına göre köpek, kötü ve adî bir hayvandı. Kurtların yanında da çok güçsüz kalıyordu. Bu sebeple Y a k u t Türkleri, diğer komşularından ayrılarak ayı, kurtlara kovalatıp ve sonra da onlara yedirtiyorlardı.

A l t a y Türklerinde de aynı efsaneyi görüyoruz. Yalnız burada, Kurtların yerine “Yedi başlı dev”, yani “Yelbegen” geçmiştir. Bu Altay masalı, ana motifler bakımından, “Sırıkla iki kova su taşıyan öksüz kız” efsanesine de benzer. Öksüz kız efsanesindeki ağaç veya funda da ayda görülmektedir. Ancak Altaylarda, kızın yerine, dev geçmiştir:

**Yedi başlı Yelbegen, adlı büyük dev varmış,
Öç alır ay güneşten, onları yer yutarmış.
Büyük Tanrı Bay-Ülgen, aya bakar sararmış,
Ayı bitirip yiyen, bu deve ok atarmış.
Dev bazan yıldızları, kovalar götürürmüş,
Sonra da parçalamış, ağzından tükürürmüş.
Yıldızlar bu azgından, kaçarmış hep göklere,
Dev onları ağzından, saçarmış hep göklere.**

Yine A l t a y Türklerine göre, “Aydın tutulması” olayı da, yine bu “Yedi başlı dev” yüzünden meydana gelirdi. Bunun için Altay Türkleri ay tutulduğu zaman şöyle derlerdi:

“Yine Yelbegen, (Yani yedi başlı dev) ayı yedi.”

3. AYDAN TÜREYEN TÜRK SOYLARI

Uygurca Oğuz-nâme'de Oğuz-Han'ın babasının adının, “Ay-Han” olduğu söylenir. Maalesef, bu Oğuznâme'nin başkısımlı kaybolmuştur. Bu sebeple, bu “Ay-Han”ın kim olduğunu anlıyamıyoruz. Bilindiği üzere, Oğuz-Han'ın ikinci oğlunun adı da, “Ay-Han” idi. Burada “Ay-Han” yalnızca bir ünvandır. Yoksa bazılarının dedikleri gibi, Ay-Han, “Ay'ın Han'ı”, Kün-Han da “Güneş'in Han'ı” değillerdi. Elbette ki AY-Han, Türk mitolojisinde ay'ı temsil eden, sembolik bir ad idi. Türklere göre ay, erkek idi. “Ay-Ata” deyim ve adları, buradan geliyordu. Türk-Moğol efsanelerinde “Ay'ı, çocuk doğurtan bir baba olarak” da görüyoruz. Meselâ Çingiz-Han'ın atalarından Alan-Ko'a, ay ışığından gebe kalmıştı, Bazı kaynaklar da, Ay'ın bizzat çadırdan içeri girerek kadını gebe bıraktıklarını söylerler. “Türklerdeki Gök-Kurt (Kökböri) ise, gökteki Tanrı'nın, yerde şekillenmiş bir sembolü idi. Bunun için de

göğün rengini almıştı.” Aydan gebe kalan kadınlara ay, sarışın bir adam şeklinde gelmiş ve köpek şeklinde gitmişti. Çin’de, “A l t ı n” ve “S a r ı renk”, imparator’un bir sembolü idi. Bu sebeple Moğol efsanelerinde, Çin tesirleri aranırsa, ihtiyatsızlık olmayacağı kanaatindeyiz.

4. YILDIZLAR

“Kubbesini sert göğün, gezegenler delmişler,

“Soğuklar öğün öğün, Yeryüzüne gelmişler!..”

Yakut Türklerinin Efsanesi

Yıldız bilgisi, “Zaman” ve “Yön”ler için önemli idi:

Yıldızlar, Türk kavimlerinde daima önemli bir rol oynamışlardı. Eskiden beri dünyanın tanınmış at yetiştirenleri ve savaşçıları olan Türkler, yıldızlardan bir yandan günlük hayatlarında istifade ederlerken, diğer yandan da onlar için efsaneler düzmüş ve şiirler yazmışlardı. İyi bir yıldız bilgisi, atçı ve harpçi bir kavim için, hayati bir önem taşırdı. Akınlar, kervanların ve sürülerin yola çıkışı, meraya gidiş, yatış ve kalkış, hep yıldızlara göre yapılırdı. Daha düne kadar A n a d o l u’daki durum da böyle idi. Bilhassa yaz aylarında, şafakla birlikte şehirdeki pazarda bulunmak isteyen birçok köylülerimizin, yola çıkış saatlarını , Ülker yıldızının durumuna göre ayarladıklarını yakından biliyoruz. Bu sebeple, Yıldız bilgisi, Türkler arasında başlıca iki bakımdan önemli sayılmıştı:

1. Vakti öğrenme bakımından, yıldız bilgisi çok faydalı idi. Özellikle, yeni bir hayatın başlayacağı sabaha yakın saatlarda, bu konuda sağlam bir bilgiye sahip olma, Türk toplumuna büyük faydalar sağlıyordu.

2. Yıldız bilgisi ile yönleri ve yolu bulma, atlı ve savaşçı kavimler için, ihmal edilemez bir bilgi idi.

Gerek vakti ve gerekse yolu bulmak için, iyi kullanılan böyle bilgiler, bir topluma birçok faydalar sağlıyorlardı. Yine aynı bilgiler, o toplumun gözlerini ve dikkatlerini de göğe çeviriyorlardı. Bu ilgi, toplumda bir yandan sağlam ve şaşmaz yıldız bilgisi meydana getirirken; diğer yandan da göğün ve Tanrının, bu değişmez düzeni için, insanlarda hayranlık uyandırmaktan geri kalmıyordu. İşte bizi bu kitabımızda ilgilendiren konu, insanların duydukları bu hayranlık ve bu hayranlıklarını ifade etmek için söyledikleri sözlerdir.

Eski Türk dini, gerçekçi bir “Gök dini” idi:

Efsaneler, birer sembol ile ifade edilmiş, his ve inanışların, ay-nalarından başka bir şey değildirler. Bizce **“Önemli olan efsaneler değil; onların köklerinde yatan ve onların doğuşlarına sebep olan dinler ve diğer inanışlardır.”** Bu inanışları bilmeden, Türklerin gök ve yıldızlar hakkında söyledikleri efsanelerin sırlarını çözüp ve açıklamanın imkânı yoktur.

Türklerin hayatında en önemli rol oynayan şey, “Çadır” idi. Bütün hayatları burada geçer ve aile bağları da, bu yurt ile sembolleşirdi. Onlar çadıra girdikleri zaman, dünyaları da, gökleri de hep kendi çadırları olurdu. B a b i l metinlerinde bile, gök bir çoban çadırına benzetilirken, Ortaasya’lı nasıl olurdu da, bu muhteşem göğü, çadırına ve yurduna benzetmezdi. İşte bizim bu konuda, hareket edeceğimiz en önemli çıkış noktamız bu olacaktır. Göğün bir çadıra nasıl benzetildiği ve bu fikrin nasıl geliştiğini, “Kutup yıldızı” ile ilgili bölümümüzde inceleyeceğiz.

Ortaasya Türk kavimleri tarafından umumiyetle **“Göğün kapısı”**, Kutup yıldızının bulunduğu yer olarak kabul edilmiştir. Bunun da, başka türlü bir düşünceye dayandığı anlaşıyordu. Eski geleneklerini bırakmamış bazı Ortaasya boylarında, bunun az çok açıklamalarını da bulabiliyoruz. Birçok Türk-lere göre gökteki yıldızlar, Gök çadırının deliklerinden dünyamıza sızan ışıklar idiler. Tabîî olarak bu, çok ilksel bir açıklamadır. Herhalde Göktürk çağında böyle bir gelenek, itibarını çoktan kaybetmişti. Fakat Göktürk halkları arasında bu inancın, bir halk inanışı olarak yaşamadığını da iddia edemeyiz. Başlangıçtan beri söylediğimiz gibi, **“Halk inanışları ile devlet dini, ayrı gelişme yolları takip etmişlerdi. Türklerde, Devlet dini de, ana prensipler bakımından halk inanışlarına dayanmakla beraber, daha gerçekçi ve içtimai bir yola girmiş, ayrıca dünyanın yüksek dinleri arasında yer almıştır.”** Halk ise daima mistisizme meyletmiş ve günlük hastalık v.s. gibi işleri için de, dinden fevkalâde yardımlar ve çareler ummuştu. Bunu söylemekle, Göktürk devletinde, halkın devlet dinine inanmadığını demek istemiyoruz. Din, bir iman konusu olduğu kadar, büyü v.s. gibi pratiği de olan bir yoldur. Şamanların yaptığı bu pratik işler, devletin büyük din merasimlerinde herhalde büyük bir önem taşımıyordu. Bununla beraber devletin yüksek din anlayışını anlayabilmek için, yine halkın bu iptidâî geleneklerine bakmak icap etmektedir.

“Mevsimlerin değişimi” de, yıldızlara göre öğrenilebilirdi:

“Göğün kapısı” olan Kutup yıldızı, hem kutsal ve hem de, bütün gezegenlerin bağlandığı bir **“Demir kazık”** idi. Uygurlar bu yıldıza daha büyük bir saygı göstererek, ona **“Altın kazık”** demişlerdi. Kutup yıldızı

parlaklığın bir sembolü idi. “Kutup yıldızının bulunduğu yerden veya gök kubbesinde meydana getirdiği kapıdan, Tanrı insanlara şefaath eder ve Kamlar (Şamanlar) da bu delikten Tanrı ile ilgi kurarlardı. Bu kapı, insanlar dünyası ile, gökteki ruhlar dünyasının bir sınırı idi.” Bu sebeple bu yerin, diğer yıldızların deliklerine nazaran, ayrı bir kutsallığı vardı. Ortaasya kavimlerine göre, “H a v a d e ğ i ş i m l e r i”nin de, bu yıldızlarla büyük bir ilgisi vardı. Meselâ Y a k u t Türklerine göre, “Soğuk havalar, diğer gezegenlerin deliklerinden yeryüzüne inerlerdi. Bu bakımdan bilhassa Ü l k e r yıldızı büyük bir önem taşırdı. Gezegenlerin yükselip alçalması ile, soğuk veya sıcak havaların geleceği, çoğu zaman da isabetli olarak söylenirdi.” Anlaşıyor ki, “Yıldız bilgisi” ile “Efsane”nin de çok yakın ilgileri vardı. Mesalâ Kuzey-Doğu Asya’da, “Büyükayı burcunun kuyruğunun döndüğü yöne göre, mevsim de değişirdi. Büyükayı burcunun kuyruğu, kuzeyde ise kış; batıda ise, sonbahar; güneyde ise, yaz ve doğuda ise, ilkbahar gelirdi.” Bundan da anlaşıyor ki, Ortaasya kavimleri, bir yandan yıldızlar hakkında efsaneler düzerken, diğer yandan da yıldızların gezişleri ve yönleri hakkında, az çok bilgiye sahip idiler.

Eski Türklerde “Ülker” sözü, “Gezegen yıldızı” karşılığı idi:

Türkler başlangıçta bütün gezegenler için “ülker” veya “ürgel” deyimini kullanıyorlardı. Bu deyim sonradan, diğerlerinden ayrıla ayrıla, en sonunda “Ülker” yıldızı için bir ad olmuştur. Y a k u t Türklerinin lehçesinde “Ürgel” sözü, bugün bile “Gök deliği” anlamına kullanılmaktadır. Hatta şöyle, güzel bir efsane de vardır:

**Bir zamanlar delikmiş, nedense gök kubbesi,
Dondurmuş hiç dinmemiş rüzgârın soğuk sesi.
Yakut adlı Türklerde kahraman bir er varmış,
Ne var diye göklerde, gezegenlere varmış.
Kubbesini sert göğün, gezegenler delmişler,
Soğuklar öğün öğün, yeryüzüne gelmişler.
Bu er çok kurt avlamış deriler hazırlamış,
Otuz eldiven yapmış, ta göklere fırlamış.
Er Gökleri kapamış, soğuğu yenmiş, inmiş.
Sıcak günler başlamış eski soğuklar dinmiş.**

Gökteki gezegenlerin deliklerinden soğuk geliyormuş. Bunun önüne geçmek için de, Yakutların efsanevî kahramanı bu çareyi bulmuş. Fakat

30 çift **“Kurt bacağı derisinden eldiven”** yaptırmasının sebebi, pek anlaşılamıyor. Kurt derisinin kürk olarak değeri, bilinen bir şeydir. Öyle anlaşıyor ki, dondurucu soğuklar vardı ve buna tahammül edebilmek için de, böyle bir yol seçilmişti. Kürkleri daha kıymetli olan hayvanlar var iken, kurt derisi niçin seçilmişti? İşte bu nokta ile Türk mitolojisine girilmiş olunuyordu.

Sıcak ve soğuk havalar, yıldızların hareketine bağlıydı:

Gezegenlerin yükselip alçalması ve yahut da yavaş veya sür’atli yürür gibi görünmesi de, hava değişikliklerini gösteren bir belirti gibi kabul edilirdi. Gezegenlerin sür’atli gezinmeleri sıcak havaların, yavaşlamaları da soğuk havaların geleceğine bir işaret idi. Yine **Y a k u t** Türklerine ait aşağıdaki efsane, yukarıdaki inanışları tamamlar bir durumdadır. Onlara göre havalar, başlangıçta çok daha soğuk idi. Fakat sonradan yavaş yavaş ısınmağa başlamıştı:

**Uzunmuş bütün kışlar, nedense bir zamanlar,
Çok da kısaymış yazlar yaz görmemiş insanlar.
Bir ağaç etrafında, gezegenler dönermiş,
Dönüş yavaşladıkça, ateşleri sönermiş.
Bir gün gelmiş ki hepsi çok yavaş dönmüşler,
Olmuşlar duran tepsi, hep birden sönmüşler.
Gezegenler bir iple, bağhymış bu ağaca,
Bir Şaman kılıcıyla, dağıtmış her bucağa.
Yıldızlar ısınmışlar, döndükçe çok sür’atli,
Dünyayı ısıtmışlar, olmuşlar bir boz athi.**

Yukarıda efsaneden de anlaşıyor ki, **“Gezegenler başlangıçta göğün ana ve ilk yıldızları olarak kabul edilmişlerdi.”** Öbür yıldızlar ise artık, zamanla ortaya çıkmışlardı.

Gezegenlerin, Kutup yıldızı etrafında dönmeleri:

Bu konuyu, gezegenlerle ilgili bölümlerimizde birer, birer ele alacağız. Türklerin **“Demir kazık”** veya **“Altın kazık”** dedikleri Kutup yıldızı, diğer bütün burçların eksenini teşkil ediyordu. Artık diğer burçlar, onun etrafında dönüyorlardı. Kutup yıldızına en yakın olan burç, Kü-

çükayı burcu idi. “Türklere göre bu burç, Kutup yıldızına takılan bir araba oku ile, araba çeken, iki at idiler. Bunlar bir eksen etrafında, mütemediyen gök yüzünde dönüp duruyorlardı. Ondan sonra gelen Büyükayı burcu da, 7 kurt veya 7 vahşi köpek idiler. Onlar da bu iki atı yemek için, gökte onları kovalayıp dönüyorlardı. Fakat Demir kazık, yani Kutup yıldızına demir zincirlerle bağlandıkları için, onları tutamıyorlardı. Zaten zincirlerini koparıp da, bu işi yapmış olsalardı, dünyanın sonu gelecekti.” Kırgız Türkleri bunu demekle, Gök ve Tanrının büyük düzeninden söz açıyorlar ve kâinatın varlığını veya yokluğunu bu düzenin devamına bağlıyorlardı.

Dünyanın Kutup Yıldızı ekseninde dönmesi:

“Göğü kötü ruh basmış, inmesin yere diye,

“Tanrı bir çadır asnuş, koca bir direk ile!..”

Yakut Türklerinin Efsanesi

Bütün gezegenler ve burçlar, Kutup yıldızı etrafında dönerlerken, dünya da Kutup yıldızının ekseninde dönüyordu. Çünkü Dünya Kutup yıldızına bir “**Demir kazık**”, “**Demir ağaç**” veyahut da bir “**Demir dağ**” ile bağlanmıştı. Bu konuları Kutup yıldızı ile ilgili bölümümüzde, yeniden ve daha derin olarak ele alacağız. Bir gerçek varsa, “Ortaasya ve Sibiryta mitolojisinin dünyanın döndüğüne inandığıdır.” ObiUgorları bu dönüşü bir efsane ile de süslemişlerdir. Prof. R a s o n y, bu konuda yazılmış macarca bir makaleyi de, bize özetlemek lûtfunda bulundular. Bu mesele ile ilgili olarak söylenmiş, bir Kuzey-Batı Sibiryta efsanesi, kısaca şöyledir:

Tanrı yeni bir dünya, yaratma özlüyormuş,
Yaratmış ama dünya, durmadan dönüyormuş,
Tanrı’nın elçisi de, bir “Ana-Tanrı” imiş,
Onun düşüncesi de, azıcık ayrı imiş.
Bu dönüş Tanrı demiş: “Birazcık yavaşlasın!”
Sonra kızınca demiş, “Artık Tufan başlasın!”
Sular dünyayı basmış ruhlar dünyadan kaçmış.
Uçup gökte gezenler yer dönerken hep şaşmış.
Dünya tekerlek gibi, hiç durmadan dönermiş,
Sonra ateşli sular, basınca az sönermiş.

Yukarıda ayrı olarak verdiğimiz bir Y a k u t efsanesinde yıldızların yavaş döndüğü ve bunun için de havaların soğuk olduğu söyleniyordu. Havaların ısınması için, yıldızların yavaş döndüğü ve bunun için de havaların soğuk olduğu söyleniyordu. Havaların ısınması için, yıldızların çabuk dönmesi de, yine bu efsaneye göre, bir şart gibi gösteriliyordu. Burada ise, başlangıçta dünyanın, çok çabuk döndüğü ifade edilmektedir. Efsanede, bundan dolayı dünyanın sıcak mı veya soğuk mu olduğu pek söylenmiyor. Fakat bundan anladığımız bir önemli nokta var ise, Dünya ve yıldızların yavaş veya sür'atli dönmelerinin, Ortaasya ve Sibiry mitolojisinde önemli bir motif olduğudur.

Diğer Yıldızlar ve Türkler:

“**Zuhal**” (Saturn) yıldızını eski Türkler, iyi tanıyorlardı. Bazı eski Türk kitaplarında bu yıldızın adı da geçer. Fakat bu ad, henüz daha kesin olarak okunmamıştır. Kültür hazinemiz Kutadgu Bilig, bu yıldız için şöyle diyor:

“En üstün Zühal (Sekentir?)'dir, en önde yürür,

“İki yıl, sekiz ay bir evde kalır!...”

“**Müşteri**” (Jupiter), eski Türklerin takvim bilgilerinde, önemli bir rol oynardı. Jupiter'in, en eski türkçe adı “**Eren-tüz**” idi. XI. yüzyıldan sonra Türkler bu yıldız “**Ongay**” demeye başlamışlardı. Bugün Anadolumuzun birçok yerlerinde, bu yıldız “**Öngay**” veya “**Öngey**” adı verilmesi de, üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir. “**Oniki hayvanlı Türk takvimi, oniki gezegen burcun, dönüş sürelerine göre kurulmuştur,**” Jüpiter'in dönüş süresi de, oniki burcun dönüşlerine yakındı. Bu bakımdan Türkler, Jüpiter'e büyük bir önem vermişlerdi. Kutadgu Bilig, bu yıldız için şöyle döyordu:

“Ondan sonra da gelir, ikinci olur Onay,

“Her evde kalır on ay, ayrıca da iki ay!...”

“**Merih**” (Mars) yıldızının “**Kızıl rengi**”, Türklerin gözlerinden kaçmamıştır. Avrupa'da da bu yıldız, “**Kırmızı yıldız**” diyenler yok değildir. Eski Türkler ise, Merih yıldızına “**Bakır sokum**” derlerdi. Türk mitolojisi ve düşüncesi bakımından, Kutup yıldızı, yani “**Demir kazık**”la bir benzerliği vardı. Anadolu'da, Merih'e “**Yaldırık**” da derler. Bu da, çok eski türkçe bir deyimdir. Karahanlılar çağında Türkler Merih'e “**Kürüd**” demeye başlamışlardı. Türklere göre Merih yıldızı, korkunç ve ateşi ile her şeyi yakan bir yıldızdı. “**Bakır sokum**” adı da

bundan dolayı verilmiş olmalıydı. Kutadgu Bilig, onun için şöyle di-yordu:

“Üçüncü Merih (Kürüd) gelir, korkunç gururlu yürür,

“Bir defa kime baksa, yeşermiş bile kurur!...”

“Utarit” (Merkür), uğurlu bir yıldızdı. Bunun için eski Türkler de ona, **“Tilek”**, yani **“Dilek”** derlerdi. Utarit’e karşı, dilekler dilenir ve bu dileğin yerine getirilmesi beklenirdi. Yine çok eski bir Türk şairi olan Yusuf Has Hacib, onun için şöyle diyordu:

“Sonra geldi arzu, “Tilek” arzular,

“Kime yakın gelse, özüne bağlar!...”

Türkler, burçları da çok iyi tanırlardı:

Türkler, **“Koç burcu”**na, **“Kuzu”**; **“Boğa burcu”**na da **“Ud”**, yani **“Öküz”** burcu derlerdi. Sonradan boğa da denmiştir. **“İkizler”** burcu için söy-lenen **“Erendir”** ile **“Akrep”** burcunun Türkçe adları **“Kuçık”** da, çok eski türkçe deyimlerdir. Kutadgu Bilig, bu burçları şöyle anlatıyor:

“Yaz yıldızı Kuzu, sonra da Boğa (ud) gelir,

“İkizler (Erendir), Akrep (Kuçık) ile, dostça yan yana gelir!...”

Eski Türkler, **“Arslan burcu”**na, yine **“Arslan”** derlerdi. **“Başak burcu”** için ise, **“Buğday”** veya **“Buğday başı”** deyimini kullanırdı. **“Yengeç”** burcuna da **“Çadan”**, yani çayan derlerdi:

“Gör Arslan burcu ile, komşu Buğday başı,

“Sonra Terazi burcu (Ülgü), olduğu Yengecin (Çadan) eşi!...”

“Oğlak, Kova, Balık” burçlarının adları eski türkçede de değişik değildi. Eski Türkler, Kova’ya **“Koğa”** derlerdi. Kova’nın daha eski türkçesi ise, **“Könek”**ti:

“Sonra da geldi Oğlak, Kova (Könek), ile hem Balık,

“Bunlar doğarsa eğer, aydın olur, gök kahk!...”

Anadolu’da Türkler, İslâmiyetin ve Batının tesirleri altında Kova burcuna, **“Saka yıldızı”** da demişlerdi.

Türk Halk edebiyatındaki yıldızlar:

Eski Türk sözlüklerinde yıldızlar hakkında çok bilgi vardır. Fakat bunları mitolojideki yerlerine yerleştiremediğimiz için hepsinden söz açamadık. “**Kutadgu-Bilig**” de olduğu gibi, yerin çiçeğini göğün yıldızlarına benzeten halk şiirleri de yok değildir. Meselâ Ercişli Emrah’ın şu şiiri bunun için güzel bir örnektir.

“Kapıda yayılır koyunla kuzu,

“Yerin çiçeğisin, göğün yıldızı.”

Ordu içindeki asker sayılarını gökteki yıldızlara benzetme de, eski Türk edebiyatının bir özelliğidir. Gerçi bu benzetmeğe , İran edebiyatında da rastlanırdı. Fakat Karacaoğlan herhalde bundan habersizdi:

“Karacaoğlan der ki, burda durulmaz,

“Gökteki yıldızdan çoktur sayılmaz!”

Türk halk edebiyatında, yıldızlar için söylenmiş çok şey vardır. Bunların hepsini burada yazmamıza lüzûm yoktur. B e k t a ş î “**Devriye**” lerinde sık sık burçlardan ve dervişlerin bu burçlara uğradıklarından söz açılır. Bu, “**İnsan-ı kâmil**”in ruhunun yaptığı devirle ilgilidir. Yoksa devriyeler özel olarak burçlar için söylenmiş şiirler değil idiler.

5. KUTUP YILDIZI

“Derler Kutup Yıldızı, Gökteki bir kapıdan,

“Aydınlatmış bizi, nur verir üst yapıdan!..”

Eski bir Türk Efsanesi

Tanrı, dünya ile yıldızları Kutup yıldızına bağlamış:

Kutup yıldızı Türk mitolojisinin uzay ile ilgili, kozmolojik düşünce düzeninin, temel noktasını meydana getirirdi. “**Göğün direği**”, “**Kapısı**” hep kutup yıldızından geçirdi. Bütün gezegenler de, Kutup yıldızının etrafında dönerdi. Onlara göre bu düzenin bozulması demek, dünya ve kâinatın sonu demektir. Eski Türk mitolojisine göre, “**Dünya da dönüyordu. D ü n y a n ı n u d ö n ü ş ü, hem kendi ve hem de Kutup yıldızı ekseninde meydana geliyordu. Çünkü dünya, Kutup yıldızı ile göğe bağlı idi.**” Dünyanın dönüşü üzerinde, bu bölümün girişinde biraz bilgi vermiştik.

U y g u r l a r Kutup yıldızına “**Altın-Kazık**”, yani “**Altın kazık**” derlerdi. Diğer Türkler ise, ona genel olarak “**Temir-Kazık**”, yani “**Demir kazık**” demişlerdi. Böyle denmesinin sebebi de, yukarıda kısa olarak söylediğimiz ve aşağıda da geniş olarak açıklayacağımız gibi, bu yıldızın göğün

direği gibi tasavvur edilmesinden ileri geliyordu. Buradaki “**Kazuk**” veya “**kazık**” sözü, bugünkü Türkçemizdeki anlamını, az çok karışalamaktadır.

A n a d o l u’da, eski Türk mitolojisinin Kutup yıldızı ile ilgili izleri, hâlâ yaşamaktadır. Zaten, “**Demir kazık**,” “**Demir direk**” gibi sözlerimiz, Anadolu Türklüğünün de kutup yıldızı için kullandıkları müşterek deyimlerdir. Bu yıldıza, bazı yerlerde de “**Kuluçka**”da denir. Bu ad da, yıldızın hareket etmemesinden dolayı verilmiş olmalı idi.

Türkçede “**kazık**” demek, yerinde duran, kımıldamayan, tahta veya demirden yapılmış, büyük bir çividir. Buna bağlanan atlar da, hayvanlar da onun etrafında döner dururlardı. Kutup yıldızı da gezmeyen bir yıldızdır. Yine Türk mitolojisine göre, “**Uzaydaki bütün yıldızlar, tıpkı bir at gibi ona bağlanmış ve onun etrafında dönerler.**” Aynı zamanda “**Göğün göbeği**” de yine Kutup yıldızı idi. İşte Türklerin, gökteki yıldızların düzeni hakkındaki astronomik düşüncelerini ve uzay (**Macrocosmos**) ile ilgili tasavvurlarını, böylece özetledikten sonra, konunun daha derinlerine inebiliriz.

Kutup yıldızı, “Parlaklık” sembolü:

Türk mitolojisinde Kutup yıldızı, “parlaklığın” bir sembolü gibi idi. Ateş gibi parlayan bir şey, ateş ile değil de; “**Kutup yıldızı gibi**” şeklinde tarif edilirdi. Güneş, ışık ve sıcaklık saçan bir varlık idi. Kutup yıldızının özelliği ise, yalnızca parlamak ve parlak olmaktı. Uyurca O ğ u z - K a ğ a n destanına göre, “**Oğuz Han bir gün bir yerde Tanrıya dua ediyor ve yalvarıyormuş. Tam bu sırada, etrafı birden bir karanlık basmış ve gökten, ay’dan da, güneşten de, parlak bir ışık inmiş. Işığın içinde güzel bir kız oturuyor ve başındaki bir taç da, parıl parıl parlıyormuş. Taç o kadar parlakmış ki, parlaklığı tıpkı Kutup yıldızının, yani Altın Kazık’ı andırıyormuş.**” Bu konu ile ilgili tercümeleleri Oğuz destanına ait bölümümüzde vermiş bulunuyoruz.

Kutup yıldızının, bir “Demir ağaç” gibi düşünülmesi:

Az evvel “**Kazık**” deyimini üzerinde durmuş ve bunun bir “**Direk**” anlamına da gelip gelmeyeceğini düşünmüştük. Aşağıda vereceğimiz örnekler bize gösterecektir ki, Kutup yıldızı hem bir “**Direk**” ve hem de “**Kazık**” olarak düşünülmüştü. Türkler bu direği, biraz da bir “**Demir ağaç**” gibi düşünmüşler ve bunu, kendi uzay (yani k o z m o l o j i k) görüşlerine uydurmuşlardı. **Ergenekon Efsanesi**’ni incelerken gös-

terdiğimiz gibi, nasıl bir “Demir-dağ” var idiye; bunun yanında, Kutup yıldızı ile ilgili olarak, bir de “Demir ağaç” düşünülmüştü. Yalnız önemli olan nokta şu idi: Bu demir ağaçla, “Hayat ağacı” nı birbirine karıştırmamak lâzımdır. A v r u p a kavimlerinde ve C e r m e n’lerde de, böyle bir gök direği düşünülmüştü. Avrupa mitolojisinde buna, “Universalis Columna”, yani “**Uzay veya kâinatın direği**” veya sütunu denmişti. Ayrıca bu sütun, Kutup yıldızı ile de münasebete getirilmişti. Bu konuları incelerken, dünya mitolojisinden de birçok örnekler veremiyor isek, okuyucularımızdan özür dileriz. Aksi halde bu kitabın hacmi, Türk mitolojisine bile yeterli olmayacaktır. Türkler bu gök sütununa daha fazla canlılık vermiş ve onu bir ağaç olarak düşünmüşlerdi.

Gökteki güneşin, ayın, yıldızların ve hatta bulutların hareket etmesi, insanlara göğün bir eksen etrafında döndüğü hissini veriyordu. Elbetteki dünya da, bu eksene bağlı idi. Onlarla birlikte dünya da dönüyordu. Ama en önemli olan göğün dönmesi idi. Sibirya ve Ortaasya kavimleri bu fikir üzerinde birleşmişlerdi. Ama Türkler, daha ziyade K u t u p yıldızına önem vermişler, göğün ve bütün âlemin onun etrafında döndüğüne inanmışlardı. Türkler bunun için Kutup yıldızına “**Demir Kazık**” demişler; fakat yüksek bir edebiyat ve kültüre sahip olan U y g u r ’lar ise, buna daha da, büyük bir önem vererek “**Altun Kazık**” deyimini kullanagelmışlerdi. Öyle anlaşıyor ki Uygurların bu deyimi, sonradan Moğollar da geçmiş ve Bur-yat, Kalmuk v.s. gibi Moğol kabileleri de, Kutup yıldızına böyle demeğe başlamışlardı. Uygurların, Cengiz-Han ve oğulları ile, kurdukları devletler üzerine yaptıkları tesirleri iyi bilenler için, böyle bir tesir, gayet tabîî görülebilirdi. Ama Moğollar için, ezeli ve yüksek bir kültür düşünenler; ayrıca Ortaasya tarihinin ince noktalarını bilmeyenler için ise, gerçekler karanlıktır. Biz, ispat edemeyeceğimiz hiç bir fikir bu kitapta söylemedik.

Y a k u t Türkleri, “Demir Kazık” deyimine daha da mitolojik bir canlılık vermişler ve buna “D e m i r - a ğ a ç” demişlerdi. Onlara göre, “**Yer ile gök yaratılmağa ve yavaş yavaş büyümeğe başladığı zaman, bu demir ağaç da onlarla beraber yeşermiş ve yine onlarla beraber büyüyerek, yerle gök arasında yükselmiş idi.**” Türk mitolojisindeki “Demir-dağ” motifini Ergenekon efsanesi ile ilgili bölümümüzde incelemiştik. Şimdi burada bir de demir ağaç ortaya çıkmaktadır. Böylece Ortaasya Türklerinin demir kazığının yerine, Yakutlarda demir bir ağaç geçmiş bulunuyordu. Kutup yıldızı bu ağacın tepesindeydi. Gök ve bütün uzay da, bu ağacın ekseninde dönüyordu.

Kutup yıldızının bir “At kazığı” gibi düşünülmesi:

At ile ilgili efsaneler, Ortaasya’da yaşamış ve yaşamakta olan kavimleri, dünya mitolojilerinden ayıran, en belirli özellikler olmuşlardır. Zaten bugünkü türkçemizde de “**Kazık**” sözü, hareketsizliğin ve bir yere bağlanışın ifadesidir. Ortaasya Türk mitolojisi, günlük hayatta önemli yer tutan eşyaların, hayvanların ve olayların sembolü, bir söylenmesinden başka bir şey değildi. Bu sebeple kitabınızda, sık sık Türk mitolojisinin gerçekliğinden söz açtık. Türkler, uzaya da kendi evleri ve yaylaları gibi düşünmüşler ve bu düşünce düzeninden hareket ederek, uzaydaki varlıklara da, böyle ad ve deyimler buluvermişlerdi. Kutup yıldızının da bir “**At kazığı**” şeklinde düşünülmesi, şüphesiz ki Türk mitolojisine en çok yakışan bir eğilim olmuştur. Bu konu ile ilgili örnekleri, aşağıda kısa olarak vermeğe çalışacağız:

Küçükayı burcunu incelerken göstereceğimiz gibi, bu burcun kutup yıldızının en yakın olan iki yıldızı, birer at olarak tasavvur edilmişlerdi. Arkadaki dört yıldız ise, bir gök arabası idi. Tabii olarak bu atların yularları Demir-Kazık, yani Kutup yıldızına bağlanmışlardı ve onun etrafında dönüp duruyorlardı. Büyük ve Küçükayı burçları ile ilgili bölümlerimizde de söyleyeceğimiz gibi, Büyükayı burcu da, yine bu Demir-Kazık’a bağlanmış, “7 k u r t” veya 7 vahşi köpek idiler.

Y a k u t Türkleri de, bazı masalarda Demir-Ağaç deyimi yerine, “**At-kazığı**” sözünü kullanıyorlardı. Buna, “**Toyon**” deyimini de ilâve ederek onu kutsallaştırıyor ve bir nevi, ikinci derecede bir Tanrı olarak görüyorlardı.

Yine bir Y a k u t efsanesi, yerle gök arasında yeşeren ve büyüyen bu D e m i r - a ğ a ç’dan söz açmakta ve ona bazı ilâveler de yapmaktadır. Bu efsaneye göre Demir-ağaca, yedi tane Ren geyiği bağlı imiş, Bunlar, bağlarını koparmak ister ve bunun için de ağacın etrafında koşar, dururlarmış. Kutup yıldızına bağlı iki at, 7 kurt ve 7 köpekten sonra, bir de ortaya 7 Ren geyiği çıkarmaktadır. Yakutların yaşadığı buzlu tundralar, Ren geyiği bölgeleridir. Bu sebeple Ren geyiği burada daha öne geçmiştir. Yakut efsanelerinde at da çoktur. Öyle anlaşıyor ki bu örnekler içinde, Türk mitolojisine en çok yakışan motifler, Kutup yıldızına bağlı olan “Atlar” ile “7 k u r t” idiler.

“At kazığı” Türkler için çok önemli bir aletti:

Şunu unutmamalıyız ki, “Göğün direği” veya “Demir ağaç” v.s. gibi mitolojik motiflere rağmen, “A t k a z ı ğ ı” eski Türklerde daha önemli sayılıyordu: “**Türkün çadırının veya evinin önünde, en kıymetli şeyi sayılan atını tutan ve atının emniyetini sağlayan önemli eşyalarından biri de, at**

kazığı idi. Türk mitolojisi temellerini mistik düşünceden almamıştı.” Türkler daha ziyade, günlük hayatlarında her an beraber oldukları şeylere birer şahsiyet vererek mitolojilerini meydana getirmişlerdi.

Ortaasya’da yaşayan atlı Türklerin, her birinin evinin önünde, bir at kazığı vardı: “Türkler, Tanrıları da kendileri gibi düşünüyorlar ve onun da kutsal bir atı olduğunu, bu atın da bir kazığa bağlanmasının gerektiğini tasavvur ediyorlardı.” K a t a n o f bazı Türk hikâye ve efsanelerinde “Tanrının evi ile atını bağladığı bir kazıktan” da söz açıyor. Bu hikâyelerde sözü geçen kazığın, Kutup yıldızı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Bunu misâl olarak vermekten maksadımız, böyle bir düşüncenin de var olduğunu belirtme içindir. Türklere nazaran, çok daha ilksel bir hayat yaşayan; fakat Proto-Moğol kültürünün bozulmamış birçok özelliklerini, hâlâ kendi içlerinde yaşatan Buryatlarda da, bu konu ile ilgili önemli bir efsane vardı: “**Buryatlarda, demirci ve demircilikle ilgili inanışlar, önemli bir yer tutmuşlardı. Bir efsaneye göre demircilerin baş Tanrısı Boşintoy’un 9 oğlu, insanlara da demircilik san’atını öğretmişlerdi. Bu 9 demirci, Kutup yıldızından bir at kazığı ve Altın-deniz adı verilen denizden de, bir yarış yeri yapmışlardı.**” Demircilerin, Kutup yıldızından bir at kazığı yaptıklarına bakılırsa, Kutup yıldızının da demir olması gerekiyordu. Yer yer söylediğimiz gibi, Buryatlarda Demircilik san’atı, pek yıyılmış değildi. Onlara göre, ateşle oynayan ve bir sihirbaza benzeyen demirciler, büyük Şamanlar olmalı idiler.

Bütün yıldızların, bir bağla Kutup yıldızına bağlanmış olması, yalnız Türklere özel bir inanış değildi. Hint mitolojisinde ve Avrupalılarda da, bu düşünce düzenlerini görüyoruz. Türklerin onlardan farkı, bu düzeni at kazığı, at arabası veya 7 kurt gibi kendilerinin günlük hayatlarının birer parçası olan sembollerle ifade etmiş olmaları idi.

Kutup yıldızının “Göğün kapısı” olarak düşünülmesi:

Ortaasya ve A l t a y mitolojisine göre Kutup yıldızı, yerden göğe açılan bir kapı gibi idi. Tanrının bu kapısı herkese de açık değildi. Eğer Tanrının bu kapısı açılırsa, insanlar Tanrıya sığınabilirlerdi. Gerçi diğer yıldızlar da göğün birer deliği gibi düşünülmüşlerdi. Fakat, “**Orta kapı ve Tanrı yolu, ancak Kutup yıldızı kapısı**” idi. Ü l k e r ile ilgili bölümümüzde de söylediğimiz gibi, bu yıldızın deliklerinden ancak kötü ve soğuk havalar girebilirdi. Kutup yıldızı kapısı ile, Tanrı ülkelerinin başladığı, bir gedik veya geçitti. Göğe çıkan erkek Şamanlar, bu kapıya kadar çıkar ve daha ötesine gidemezlerdi. Orada kendilerini, Tanrının elçileri olan ruhlar, (Utkuç) lar karşılar ve Şamanlarla konuşurlardı. Bundan sonra da Şamanlar, yeniden yere inerlerdi.

Bundan öteye insanlar ve aşağısına da, kutsal ruhlar geçemezlerdi. Bu suretle maddî ve manevî dünya, birbirinden ayrılmış oluyordu. Fakat bazı A l t a y efsanelerinde, “**Bu geçit bazı Şamanlar tarafından seçilmişti. Kutup yıldızı göğün 5. katında idi. 6. katında ay ve 7. katında ise güneş vardı.**” Tabii olarak, göğü 7 kat olarak tasavvur eden Türk efsanelerine göre bu böyledir. Göğün 9 kat olduğu bölgelerde ise durum değişir.

Türklerin Kutup yıldızı ile ilgili inançları, yerli ve köklü idi:

Gerçekten A l t a y mitolojisinde, “Gök kapısı” düşüncesi çok yaygındı. Fakat bunların bazıları, yerli bir düşünceden meydana gelmişler ve birçokları da, dış tesirlerin altında kalınarak söylenmişlerdi. Dışarıdan gelen bu tesirler de, az çok yerli düşüncelere benzetilerek anlatıldığı için, eski yabancı şekillerini kaybetmişlerdi. Mesalâ “**Yıldız düşmesi inancı**”, bugünkü A n a d o l u Türklüğünde yaygındır. Avrupa ve Asya’nın birçok milletleri de böyle bir olaya inanırlardı. Artık bu düşünce, insanlığın malı olmuştur, diyebiliriz. Fakat böyle bir inanışın yaygın olarak görülmesi, Türklerin bu inancı muhakkak olarak dışarıdan aldıklarını gösteren bir delil sayılmaz. Bir de, bu fikrin anlatılış ve ifade ediliş şekillerine bakmak lâzımdır.

Tabii olarak böyle bir düşüncenin meydana gelmesine, bazı temel tasavvurların tesirleri de olmuştur. Gök yüzü bir çadır gibi düşünülmüştür. Bunun sonucu olarak, bu çadırın delikleri de yine zihinlerde birer yıldız olmuşlardır. Bu duruma göre “Yıldız düşmesi” nin nereden ve nasıl olabileceğini, aşağıdaki y a k u t Türklerine ait inanışın yardımı ile daha kolay anlayabiliriz:

**Tanrı bir çadır kurmuş, yeryüzüne kaplamış,
Gökyüzü çadır olmuş, dünyamızı saklamış.
Göğü kötü ruh basmış, yere inmesini diye,
Tanrı çıdırı aşmış, bir koca direk ile.
Bu direk dünyanın tam ortasından uzarmış,
Kutup yıldızını da, tam altından tutarmış.
Bu çadır dışındaki, uzay aydınlık imiş,
Kubbenin içindeki yerse karanlık imiş.
Dünya aydınlık olmuş, Tanrı delikler açmış,
Delikler yıldız olmuş, dünyaya ışık sıçmış.**

Göğün, yuvarlak bir çadır gibi düşünülmüş olması, yalnızca Türklerde görülen bir inanç değildir. Eski B a b i l metinleri de göğ, “Yeryüzünün çoban Çadırı” demişlerdi. T e v r a t ise göğü, “Dünya yüzüne gerilmiş bir tül veya çadıra” benzetmişti. Bizce bu düşünceyi, hemen bir Babil veya Tevrat tesiri olarak saymak, ilmi bir hareket olmasa gerektir. Herhalde Evrasya’nın Türk ve Cermen atlı göçebelerinde çadır, Babil halkına nazaran daha önemli bir rol oynuyordu. Esasen Ortaasya ve Sibirya göçebelerinde çadır, göğün bir nevi, küçük bir sembolü gibi idi. Din törenlerinde de, çadırın içine girilir ve sanki göğün katlarında geziliyormuş gibi hareket edilirdi. Çadırın zemini, yeryüzü olur ve bacası da, göğün kapısı gibi sayılırdı. Bu konu ile ilgili A l t a y ve Ortaasya’da yapılmış birçok din törenleri, seyyahların kitaplarına geçmiştir. Kuzeydoğu Asya’nın, uç bölgelerinde yaşayan Çukçı ve Koryak gibi iptidaî kabilelerde, bu inanış daha da belirli bir şekil alıyordu. Bu düşünce düzeni, bu yolla Kuzey Amerika’ya da yayılır ve oranın yerlileri de, kutup yıldızının göğün yere açılan bir kapısı olduğuna inanırlardı. Bu konu ile ilgili olarak Çukçı’ların inanışları şöyle özetlenmiştir:

**Bütün göklere yerden, açılırmış bir kapı,
Bir büyük direk dipten, olmuş kapının sapı.
Derler Kutup yıldızı, gökteki bu kapıdan,
Aydınlatırmış bizi, nur verir üst yapıdan.
Şamanlar kartal olur, bu kapıyı aşarmış,
Tanrıya yoldaş olur, Şeytanları basarmış.**

Gökteki kutup yıldızına paralel olarak düşünülen, Yeraltı âleminin merkezi ve “Demir-Kazığı”

Bu kitabımızda, bir kısmını özet olarak aldığımız türkçe söylenmiş bir Güney-Sibirya efsanesine göre, Yeraltı âlemine Hanlık eden İrle-Han’ın da, gökteki düzene benzer bir dünyası vardı Bu konuyu ilgili bölümümüzde incelemiştik. Bu efsaneye göre, “Gökte bulunan kutsal “D o k u z d a l l ı” ağacın bir eşi de, yeraltı âleminde bulunuyordu. Kutup yıldızının bir sembolü olan Demir-Kazık’a, Tanrılar nasıl atlarını bağlıyorlarsa; yer altı Han’ı İrle Han da atını, yeraltındaki bu dokuz dalı ağaca bağlıyordu.” Biz şimdiye kadar yalnızca yeryüzünün göbeği ile Kutup yıldızını birbirine bağlayan Demir-Kazık’tan söz açmıştık. Bu efsaneye göre, yalnız gökte değil; bunun aşağıda devamı olarak, yeraltı âleminde de, ikinci bir kutup ve merkez düşünülüyor gibiydi, Bizce bunun

da normal görülmesi lâzımdı. Çünkü Türkler 7 veya 9 kat gökten söz açarken; bunun paraleli olarak, 7 veya 9 kat yerden de bahsediyorlardı.

6. KÜÇÜKAYI BURCU

“Ak, boz atlar çekermiş, Küçükayı burcunu,

“Tanrı kazığa germiş, dizginlerin ucunu!”

Eski bir Türk Efsanesi

Aşağıda da söyleyeceğimiz gibi Küçükayı burcu, eski ve öz Türk mitolojisinde, **“Bir arabayı çeken iki at gibi”** düşünülmüştü. Anadolumuzun çoğu yerlerinde de bu burca **“Koyun ağılı”** da derler. Eski Türk mitolojisinde Büyükayı burcunun, **“Yedi kurt”** olduğu düşünülürse, Anadolu’da buna **“Koyun ağılı”** denmesi de, herhalde boş olmasa gerekti. Bu konular üzerinde, çok geniş bir bilgiye sahip olan Ahmet Vefik Paşa’ya göre Küçükayı burcu. **“Araba”**dan başka bir şey değildi. Ahmet Vefik Paşa, Anadolu’daki halk inanışlarına büyük bir önem verirdi. Ortaasya’daki Kırgız Türkleri, bütün burçların yıldızlarını, geyik ve **“Dağ koyunları”**na benzetmişlerdi. Bunun için de Küçükayı burcuna, **“Altı arkar”**, yani **“Altı dağ koyunu”** adını vermişlerdi. Sibiry’a doğru gidildikçe, yani Altayların kuzeylerinde bu burç, **“İt yettegen”**, yani **“İt yedigen”**i veya yedilisi olmuştu. Fakat öyle anlaşıyor ki, bu burç ile ilgili efsanelerin en öz ve en eski örnekleri, Güney ve Batı Türkleri arasında yaşıyordu.

Büyükayı, Küçükayı’nın “Yedi bekçisi”:

Bilindiği üzere Küçükayı burcu, Kutup yıldızına en yakın olan bir burçtur. Türk mitolojisinde birinci derecede öneme sahip olan yıldız, hiç şüphe yok ki, Kutup yıldızı idi. Diğer burçlar ise, Türklere göre onun etrafında dönerlerdi. Kutup yıldızı ile ilgili bölümümüzde bu konuyu geniş olarak ele almış bulunuyoruz. Zaten Kutup yıldızına **“Demir-kazık”** denmesinin sebebi de budur. Küçükayı burcunun kuyruk tarafı, Kutup yıldızına en yakın olan yıldızdır. Bütün burç, bu kuyruk üzerinden, kutup yıldızının etrafında döner. İşte bu sebepten dolayı Türkler Küçükayı burcuna daha fazla önem vermişler ve Büyükayı burcunu da, adetâ onun bir peyki ve koruyucusu bazan da düşmanı olarak tasavvur etmişlerdi. Ortaasya, Tanrı dağları ve Batı Türkistan bölgelerinde, Büyükayı burcuna iyi bir gözle bakılmış ve bu burç, Küçükayı burcunun **“Yedi Bekçisi”** olarak adlandırılmıştı. K ı r g ı z l a r arasında toplanmış olan aşağıdaki inanış, bu konuda bize daha açık bir fikir vermektedir:

Derler ki Küçükayı, yıldızlı kuyruğuyla

Andırır arabayı, uzun inci okuyla.

Bunu çeken atların, renkleri ak, kır imiş,

**Bu iki at gerçekten, çok soylu aygır imiş.
 Büyükayıysa meğer, atları takip eder,
 Bekçilik yapar imiş, kurtlar gelirse eğer.
 Atları gözlerlermiş, durmadan izlerlermiş,
 Bundan Büyükayıya, “Yedi bekçi” derlermiş.**

Büyükayı, Küçükayı’nın “Yedi düşmanı”:

Büyükayı burcu ile ilgili bölümümüzde de göstereceğimiz gibi, Kuzey Asya ve Sibiryalı halkları, Büyükayı burcuna, iyi bir gözle bakmıyorlardı. Bu bölge halklarına göre bütün gezegenler, bu burcu kovalamakta ve ondan intikam almak istemekte idiler. Bütün bu inanışlar, Büyükayı burcunun yanında gezen, küçük yıldız (Alcor) hakkında söylenmiş efsanelerin tesiri altında meydana gelmişlerdi. Efsanelere göre bu küçük yıldız, diğer gezegenlerden çalınmıştı. Bunun için de Büyükayı burcunun yedi yıldızı birer hırsız ve birer haydut idiler. Yine efsanelere göre bunlar, haydutları koruyan, birer Tanrı idiler. İşte bu inanışların tesiri altındadır ki, kuzey bölgelerinde Büyükayı burcu, Küçükayıyı kovalayan bir düşman olarak sayılmıştır. Görülüyor ki, her iki efsane de, konu itibarı ile birbirlerine yakın idiler. Aralarındaki ayrılık, daha çok motif ve inanış farkından ileri gelmekte idi:

ATLARI KOVALAYAN KURLAR

**Büyükayı burcu da, yedi azgın kurt imiş,
 Zincirlerin ucunda, gökler burca yurt imiş.
 Kurtlar zincirler ile, kazığa bağlanmışlar,
 Salınmasınlar diye, iyice sağlanmışlar.
 Kutup yıldızı imiş, bu sağlam demir kazık,
 Ayları yıldız imiş, burçlaraysa çok yazık!
 Küçükayı burcunda, iki ak, boz at varmış,
 Zincirler ucundaki, kurtlara gökler darmış.
 Her şeyi kaparlarmış, kurtlar bir salınsaymış,
 Kıyamet de koparmış, düzensiz kalınsaymış.**

A l t a y ve Güney Sibiryalı efsanelerinde de “Yedi Köpek” den sık sık söz açılıyordu. Sembolik (Metaphorical) olarak söylenen bu deyim, Büyükayı burcunu ifade etmesi muhtemeldi. Mesalâ “Cedey-Han’ın “Yedi Köpeği”, Altın Dağ’ın kapısında nöbet bekliyordu.” Bu Altın dağın, göğün direği ve

dolayısı ile, Kutup yıldızı, yani “Demir kazık” olması muhtemeldir. Başka bir efsanede de, “Y e d i Kurt, bir kırsığı kovalıyorlardı”. Bu efsaneleri, gerçek anlamları ile değerlendirmek için, bu sembolleri de bilmek lâzımdır.

7. BÜYÜKAYI BURCU

“Bükayı burcu da, yedi azgın kurt imiş,

“Zincirlerin ucunda, gökler burca yurt imiş!..”

Eski bir Türk Efsanesi

Bu burcun en eski türkçe adı, “**Yediger**”dir. Bu ad şimdi bile, Anadolumuzun birçok yerlerinde yaşamaktadır. Tabii olarak Anadolu Türkleri bu çok eski türkçe burc adını anlamamışlar ve onu türlü şekillere sokmuşlardı. Kimi “**Yedi kör**” demiş, kimisi de “**Yedi ker**”, yani “**Yedi eşek**” anlamına getirmişlerdir. Böylece de Anadolu’da birçok efsaneler türemiştir. Anadolu’nun kıyı bölgelerinde, bu burca “**Gemi yıldızı**” denir. “**Kömük**” diyenler de vardır. Bu deyim de, Türk kültürü bakımından ayrı bir önem taşır. Burcun en eski türkçe adı, hiç şüphe yok ki “**Yediger**” idi. X. yüzyıldan sonra “**Yedigen**”, yani “**Yedili**” haline girdi. Meselâ Kutadgu Bilig’de şöyle deniyordu:

“**Yedigen götürdü, ta yukarı başını,**

“**Başka bir ışık saçtı, parlattı her yanını!**”

Altaylıların kuzeyindeki Türkler bu burca, “**At yettegen**”, yani “**Yedi at**”, “**At yedilisi**” demişlerdi. Kırgız Türkleri ise, Büyükeyi burcunun yıldızlarını “**Yedi dağ koyunu**” gibi düşünmüşler ve bunun için de ona “**Yeti arkar**” adını takmışlardı. Türkler, Büyükeyi burcunun sağ tarafında parlayan ikili yıldız topuna da büyük bir kıymet vermişlerdi. Anadolu’umuzda bu iki yıldız “**İki karındaş**” veya “**İki kardeş**” de denir. Ortaasya Türkleri ise bunları, “**Koş Öğüz**”, yani “**Çift öküz**” adı ile anmışlardır.

“**B ü y ü k a y ı**”, yani “**Yedikardeşler**” burcu hakkında, Ortaasya ve Sibirya’da söylenen efsaneleri, başlıca iki gruba ayırabiliriz:

1. **B a t ı S i b i r y a** halkları, Yedikardeşler burcuna, genel olarak “**Geyik**” adını verirlerdi. Orta Sibirya ve A l t a y dağlarının kuzeylerine gelince, efsaneler daha da durulaşır ve bu burca, geyik denmesinin sebepleri anlaşılırdı. Meselâ Yeniseyliler, yalnızca dört köşe olarak dizilen dört yıldız “**Geyik**” adı verilirken; baştaki üç yıldız da “**Avcı**” derlerdi. Bu, “**Üç avcı ve dört geyik**” motifi, Yedikardeş burcu ile ilgili efsanelerin en açık ve berrak motifleri idiler.

2. Yedi yıldızı, “Yedikardeş” olarak kabul eden efsaneler, Orta ve Batı Asya Türklerinin, inanışlarına da uygundur. Bu ikinci tür efsanelerde, yedi yıldızı, 4 ve 3 diye, ikiye ayırma pek görülüyordu. Bunların hepsi de, “7 kardeş”, “7 han” veyahut da, “7 hırsız” şeklinde, hep beraberce rol oynuyorlardı.

Eski Türkler, Yedikardeşler burcuna, **Yetigen** derlerdi. Bundan da anlaşıyor ki, onlar da bu yedi yıldızı, bir bütün olarak düşünüyorlardı.

Büyükayı burcunun gezeşi ve aldığı duruşlar, bir “Takvim” ve “Hava raporu” olarak da işe yaramıştı. Kuyruğunun gösterdiği yöne göre, mevsim değişirdi: **“Kuyruk doğuda ise bahar, güneyde yaz, batıda sonbahar ve kuzeye kayan kuyruk da, kışın geleceğini haber verirdi. Burcun gerilemesi ve ışıklarının azalması, don başlangıcını; daha ışıkl ve parlak olması da kar yağışı ile sıcakların artacağını gösteren âlâmetlerdi.”** Çünkü kuzey bölgelerde, karın yağması da bir müjde idi.

Ortaasya’nın eski atlı Türkleri, bu burca büyük bir önem verirlerdi. Anadolu ile Ortaasya’yı bir derviş kıyafeti ile gezen H. V a m b e r y’nin de, bu burca verilen önem gözünden kaçmamıştı. Bu meşhur yazarın anlattığı efsaneyi özetler kısmında bulacaksınız. Ona göre, **“K ı r g ı z l a r bu burca, Yeti Karaçkı, yani Yedi haydut derlerdi. En uçtaki iki yıldız, Ak-boz at ile Kök-boz at adlı iki aygırdı. Ak-boz deyimleri, bu atların renklerini gösteriyorlardı. Ortadaki yıldızı da, bir nevi arabanın oku oluyormuş. Bu suretle bu iki at, Kutup yıldızına koşulmuş olarak gökte koşarlarmış.”** Vamberry de, bu efsanenin su katılmamış bir Türk görüşü olduğunu söyledikten sonra, hayranlığını belirtmekten geri durmamıştı.

“Y e d i H a n” ve Büyükayı burcu:

A l t a y Türkleri genel olarak, Büyük ayı burcunun yedi yıldızını, **“Yedi Han”** olarak kabul etmişlerdi. Ortaasya’da Büyükayı burcu, diğer gezegenlerin düşmanı olarak görülmüştü. Gezegenlerle yaptığı savaşların sonu gelmezmiş. Bunun için de diğer gezegenler, Büyükayı burcundan intikam alma ve kan davası peşinde imişler:

Göklerin “Yedi Han”ı, “Yıldızların Sultanı”,

Büyükayı burcuymuş, fakat çokmuş düşmanı.

Pek çok savaş yapmışlar, pek çok da can yakmışlar.

Bunun için yıldızlar, ona kanca takmışlar.

yıldız “E r k e k” ve bu küçük yıldız da, “Kız” olarak tasavvur edilmişti. Bu küçük yıldız “Alcor), bundan sonra vereceğimiz efsanelerin birçoklarında yer alacaktır. Ortaasyalılara göre bu küçük yıldız, diğer gezegenlerden çalınmış bir parçadır. Bunun için de diğer gezegenler, bu küçük yıldızlarını geriye almak için, Büyükayı burcunu kovalar dururlardı. Yukarıda A l t a y Türklerinin söyledikleri “Yedi Han” efsanesi de, böyle bir konu üzerine kurulmuş olmalıydı. Fakat hikâyenin kısa tutulmuş olması sebebi ile, durum iyiye anlaşılmamaktadır. Aşağıdaki özet, K ı r g ı z l a r a ait bir inanıştır:

**Bir gezegenin iki, çok güzel kızı varmış,
Onların yokmuş eşi yıldızlar hep hayranmış.
Büyükanı burcunun, yedi kardeş yıldızı,
Bir de kızımız olsun, diye çalmışlar kızı.
Yedi kardeşle kalmış, bu parlak küçük yıldız,
Onlara neş’e salmış, Alkor da denen bu kız.
Yıldızlar hep küsmüşler Yedi Hırsız demişler,
Peşlerine düşmüşler, kalın kızsız, demişler.**

Bu inaniş, Moğollar’da da görüyoruz. Tabii olarak bu inanişin, Kır-gızlardan mı Moğollar’a; yoksa Moğollardan mı onlara geçtiğini belirtmek çok güçtür:

**Yedi kardeş akmışlar, bir yıldızı çalmışlar,
Bundan dolayı onlar, “Hırsız” adı almışlar.
Tanrısı hırsızların, sevgilisi kızların,
Olmuşlar bunun için, düşmanı yıldızların.**

“Yedi aygırlar” ve Büyükanı burcu:

Büyükanı burcunun yedi yıldızı, bazan da “Yedi Aygır” şeklinde düşünölmüşü. Diğer inanişları tamamlamak üzere, aşağıdaki Buryat ri-vayetini özetlemeden geçemeyeceğiz. Bu güzel efsanenin bazı motifleri, Türk mitolojisinin umumî çizgilerine de benzerlik gösterir. Meselâ “**Kuş dilinden anlama**” Ortaasya masallarının bir özelliğidir. “**Kargaların gelip fikir vermesi**” de, Türk mitolojisine yabancı bir motif değildir. “**Dağ deviren**”, “**Deniz yutan**”, “**Ok atan**” kardeşlere, yolda rastlama motifi de,

Türk masallarının bir özelliğidir. Burada da küçük yıldız, yine kaçırılmış bir kız rolündedir:

**Fakir bir adam varmış, karga dili anlarmış,
Han'ın hasta kızına, kargadan derman almış.
Hastalığı gidermiş, Han da rahata ermiş,
Armağan olsun diye, altı ak aygır vermiş.
Adam yola koyulmuş, altı arkadaş bulmuş,
Altı arkadaşın da, hünerleri pek bolmuş.
Biri iyi koşarmış, biri deniz yutarmış,
Biri ise dünyada, ne söylense duymuş.
Atları paylaşmışlar, Han'la karşılaşmışlar,
Han kızını verince, alıp uzaklaşmışlar.
Halk kızıp hücum etmiş, öldürüp ezecekmiş,
Tanrı buna üzölmüş, onları göğge çekmiş.**

Çin mitolojisinde de bu küçük yıldız (Alcor), önemli bir rol oynar: “Büyöykayı burcunun dört yıldızının teşkil ettiğöi dörtgen, (Çinlilere göre), büyük bir Tanrının oturduğöu, bir araba idi. Bu araba da üç yıldız tarafından çekilirdi. Burcun dirseğinde bulunan küçük yıldız ise, gökte uçan bir melek tarafından tutularak, arabadaki Tanrıya sunulmakta idi.” Burada da görölüyor ki Çinliler, bu küçük yıldızı burçtan ayrı saymışlardı. Bize göre, Buryatların Büyöykayı burcu hakkındaki esas efsaneleri, daha başka türlü anlatılmıştı. Buryatlara göre bu burcun dört yıldızı, dört ölünün kafatası idiler. Onların arasında anlatılan bir efsaneye göre: “Büyöyk bir kahraman çıkmış ve 7 Kara-Demirci'yi öldürmüş. Onların kafataslarını boşaltarak, bunlardan dört tane şarap kâsesi yapmış. Sonra da, kafataslarından yaptığöi bu kâseleri, gökte unutmuş ve aşöğıya inmiş. Çünkü, bu kafataslarından o kadar çok şarap içmiş ki, artık bunları düşünemez olmuş. İşte, gökte parlayan 7 demircinin bu kafatasları, Büyöykayı burcunu meydana getirmişler. Bunun için de, Büyöykayı burcu, her zaman demircileri korurmuş. Demirciler de onlara, kurban verirlermiş.” İşte Buryat Moğollarının, Büyöykayı ile ilgili gerçek efsaneleri bu olmalıydı. Çünkü Buryatlar da, “Demirci” deymi, sembolik olarak Şamanlara verilen bir unvandı. Kara-Demirciler ise, Kara-Şamanlar'dı. Demircilerle ilgili bölümümüzde bu konu üzerinde durmuşuk.

Orta Sibirya ile Batıdaki efsaneler, daha çok geyik motifi üzerinde kurulmuştur. Bazılarına, meselâ Samoyed'lere göre Büyükayı burcu bir geyik idi. Bir avcı olan, Kutup yıldızı tarafından kovalanıyordu.

8. TERAZİ BURCU

“Terazi burcu gökte, bir yay gibi durmuş,

“Avcıları da sözde, yalnız bu burç korurmuş!..”

Bir Türk Efsanesi

Önasya kültürlerinde “**Mizân**” ve “**Terazi**” adı verilen bu burca, eski Türkler “**Ülgü**” derlerdi. Öyle anlaşıyor ki bu eski türkçe deyim de, yine “Terazi” sözünden tercüme yolu ile meydana gelmişti. Çünkü eski Türkler, teraziye ülgü adını veriyorlardı. Eski Türkler Terazi burcuna “**Karakuş**” da derlerdi. Bu burca niçin Karakuş dendiğini bilmiyoruz. Fakat herhalde en eski Türk deyimini, Karakuş olsa gerekti.

Ortaasya Türkleri genel olarak İran kültürlerinin tesirleri altında kalmışlar ve Anadolu’da olduğu gibi, “**Terazi**” veya “**Tarazi**” deyimini kullanmışlardı. Altay’daki Teleüt Türkleri ise, Terazi burcuna “**Üç Mi-ıgak**” demişlerdi. Bununla ilgili efsaneyi aşağıda anlatacağız.

Anadolu’da, “**Terazi burcu**” deyimini çok yaygındır. Fakat bu burca, Osmanlı devletinde bile, “**Beş karındaş**” adı verilmişti. Köylüler arasında ise, onlara “**Beş kardeşler**” denir. Türk mitolojisinde, üçü ana yıldız ile, iki yan yıldız birbirinden ayrılmıştı. Üç yıldız, göğe kaçan geyikler ve iki yan yıldız ise, onları kovalayan avcı ile yayı olmuşlardı. Bu burca, yalnızca “**Üç arkar**”, yani “**Üç dağ koyunu**” diyen Türkler de vardır.

Hiç şüphe yok ki, bu burcun en eski türkçe adı “**Karakuş**” idi. Bu burcun, genel olarak doğudan doğması sebebi ile, Türkler Terazi burcuna ayrı bir önem vermişlerdi? Türk dilinin ve kültürünün sonsuz bir hazinesi olan Kutadgu Bilig, şöyle diyordu:

“Doğu yönden Karakuş kopup gökte yükseldi,

“Düşman ateşi gibi, gökleri ışıktı deldi!”

“Bakagördü doğudan, Karakuş çıkıp, doğup,

“Kopa gelmişti yerden, çıplak yalın teg olup!”

Bu burca, Ortaasya'da **"Kesil"** ve Anadolu'da da, **"Kuyruk yıldızı"** diyenler vardır. Fakat bu deyimlerin Türk mitolojisindeki yerlerini iyice belirtmiyoruz.

Bu burç, Arapların **"Cevza"** veya **"Seyf ül Cebbar"** dedikleri üçlü yıldız kümedir. Avrupalılar, Arapların tesiri altında kalarak, **"Orion kırılıcı"** deyimini de kullanmışlardı. Anadolu'da bu burçla ilgili birçok inanışlar vardır. Ünlü Gaziantep'li bilgin mütercim Asım Efendi'ye göre, **"Bu burçta, hırsla çomak kaldırmış ve başkasına vurmak isteyen bir adamın hayali de görülür. Ayrıca iki yıldız arasında da bir "tavşan" vardır."** Asım Efendi bu açıklamasında, eski Türk inançları ile İslâmiyetin getirdiği bilgileri, bir arada göstermeğe çalışmıştır.

Ortaasya ve Sibirya efsanelerinde bu burç da, Büyük ve Küçükayı burçları ve Kutup yıldızı ile ilgili görülmüştü: **"Terazi burcunun üç yıldızı, (hemen hemen bütün efsaneler de) usta bir avcı tarafından amansız bir şekilde kovalanan ve canlarını kurtarmak için kendilerini göğe atan Ü ç g e y i k gibi tasavvur edilmişlerdi."** Bu efsanenin, dışına çok az yerlerde çıkmıştır. Meselâ Yenisey vadilerinde, Terazi burcunun üç yıldızının, üç geyik kafatası olduğuna inananlar da vardır. Fakat bu gibi hikâyelere çok az rastlanır.

Terazi burcu hakkındaki efsaneleri de P o t a n i n toplamıştır. Burada özetlerini vereceğimiz inanışların çoğu, bu ünlü seyyahın kitaplarından alınmıştır. Yalnız yine bu kitapta bulunan T u n g u z l a r a ait bir efsane, diğerlerinden açık bir şekile ayrılmaktadır. Bu sebeple bu efsaneye, daha başlangıçta özel bir önem vermeği doğru buluyoruz. Bütün efsanelerde, **"Üç geyik ile bir avcı"** motifi, genel olarak görülen bir özelliktir. Fakat Tunguz efsanesindeki bu avcının, **"Başı insan ve gövdesi de at"** idi. Bu, eski Yunan mitolojisinin **"K e n t a u r"** undan başka bir şey değildi. Bu motif, Sibirya'daki Tunguzlara nasıl gelmiş ve nasıl girmişti? Yoksa bu, yerli bir motif mi idi? Bu mesele şimdilik karanlıktır. Kentaur şeklindeki bu avcının attığı oklar da, diğer efsanelerde olduğu gibi, birer yıldız olmuşlardı. Bu yıldızlar için de, aynı efsaneyi anlatan Tunguzlar, onlara **"Ateşli yıldızlar"** adını verirlermiş. Terazi yıldızı Ç i n'de zaman ölçme ve takvim bakımından çok önemli görülmüştü. Bu sebeple Çin tesiri altında kalan bazı Ortaasya kabileleri, Terazi burcuna bu bakımdan da önem vermişlerdi.

Bununla beraber Bektaşîler yarı şaka da olsa, burçları ele alıp bazı şiirler düzmemiş değildir. Meselâ A z m î B a b a, Terazi (Oron) burcu için şöyle diyor:

“Mizân iki göz terazi yaptın,

“Bakkal mısın, yoksa dükkâncı mısın?

Tabîî olarak bu şiir de İslâmî düşünceye göre söylenmişti. Eski Türkler Terazi burcuna **Kara-kuş** derlerdi. Bunun için de herhalde ayrı bir efsane vardı.

Üç geyiğin bir avcı tarafından kovalanması ve bu geyiklerin göğe çıkarak, Terazi burcunun üç yıldızını meydana getirmeleri ile ilgili efsaneler, Ortaasya kavimlerinde çok yaygındır. Teleüt Türklerine ait inanışları, aşağıda özetlemekle işe başlıyoruz:

Görmüş üç ay geyiği, Kuguldey adlı biri,

Tutamamış onları, ne ölü, ne diri.

Geyikler koşuşmuşlar, iyice yorulmuşlar,

Bakmışlar olmayacak, kalkıp göğe uçmuşlar.

Avcı arkadan bakmış, iki ok göğe atmış,

Tıpkı yıldızlar gibi, okları göğe çıkmış.

Geyikler gökte kalmış, her yana ışık salmış,

Avcıyı bekler gibi, üçlüce sıra almış.

İki ok gökte gezmiş, biri geyiği delmiş,

“Kanlı Yıldız” demişler, fakat parlak güzelmiş.

Öbür ok bir ak yıldız, atı bir parlak yıldız,

Avcının kendisi de, olmuş bir şakrak yıldız.

Ortaasya'nın daha güney bölgelerinde anlatılan aşağıdaki efsane, yukarıdaki Teleüt efsanesinin biraz daha kısaltılmış ve oldukça da bozulmuş bir şeklidir. Öyle anlaşıyor ki, gökteki bazı yıldızlara da aç köpeği, av doğanı gibi adlar veriliyordu. Bu adlar da, böyle bir efsane ile birbirlerine bağlanmıştı. Fakat Terazi burcunun bir **“yay”** olarak tasavvur edilmesi, oldukça yayılmış bir inanıştır:

Bir avcı varmış yerde, geyikleri avlarmış,

Geyik bulursa nerede, dünya geyiğe darmış.

Bir son vereyim demiş, geyiklerin köküne,

Tanrı avcıyı çekmiş, kendi mavi göğüne,

Avcının yayı oku, terazi burcu olmuş,

Doğanı ile atı, ayrı burca koşulmuş.

**Terazi burcu gökte bir yay gibi dururmuş,
Avcılar da sözde yalnız bu burç korurmuş.**

Aşağıdaki K ı r g ı z Türklerinin efsanesinde de görüleceği üzere, burada da üç geyik motifi yerlerini almışlardır. Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz efsanelerde genel olarak bir tek avcı vardı. Burada üç avcı yer almaktadır. Ayrıca diğer efsanelerde olduğu gibi, göğe atılan oklar da birer yıldız olmuşlardı:

**Terazi burcu imiş, üç tane dağ koyunu,
Üç avcı bitirmişler, bu geyiğin soyunu.
Uçup gökte durmuşlar, bu geyik kaçarak,
Birer yıldız olmuşlar, ışık, ısı saçarak,
Her üç avcı ok atmış, yıldız olmuş okları,
Etrafa ışık saçmış, gökte gezer çokları.
Avcıların her biri, olmuşlar birer yıldız,
Ama gökte solmuşlar, kalmışlar yapayalnız.**

9. ÜLKER BURCU

“Gör, Ülker savrulmuş,

“Uçukmuş tüne!..”

Eski bir Türk Şiiri

Ülker burcunun altı yıldızı, Dünya mitolojisinde olduğu kadar, Türklerin günlük hayatlarında ve efsanelerinde de önemli bir yer tutmuştur. Anadolu’da da bu yıldız **Ülker** veya **Ürker** derler. Bu söyleniş, hemen hemen bütün Türk lehçelerinde aynı gibidir. Bu deyimın doğrusu, tabii olarak **Ülker** idi. Yine bütün Türk kavimlerinde, ikinci bir adı bulunmayan tek yıldız da bu idi.

“**Ülker**” sözü, Anadolu’dan Kuzey Buz Denizine kadar uzanan bütün Türk ağızlarında, “**sıra ve dizi**” anlamına gelir. Bu sebeple “**Ülker**” sözü, burçların ve topyıldızların umumi bir adı olarak kullanılmıştı. Ülker burcu, aslında altı yıldızdır. Fakat dünya mitolojilerinde bunlar, yedi yıldız olarak kabul edilmişlerdir. Bu sebeple Avrupalılar da Ülker burcuna, “**Yedi kız kardeş**” demişlerdi. Anadolu’da, Ortaasya ve Sibiry’a da türkçe konuşan halklar ise, bu yedi kızdan birinin, Büyükayı burcu tarafından kaçırıldığına inanıyorlardı. Bu sebeple Anadolu’da da Ülker burcuna, “**Ye-**

diger, Yedigen, Yedi Kardeş, Yediler, Yedi kandil” adları verilmiştir. Aslında **“Yediger”**, Büyükayı burcunun adı idi. Anadolu’da, bu iki burcun adlarını karıştıranlar pek çoktur. En eski türkçe bir deyim olan **“Yediger”** sözü, Anadolu’da, **“Yâdi ker, Yedi yar, Yedi yarlar”** şekline girmiş ve bu bozulmuş deyimler üzerine de efsaneler düzülmüştür. Ülker burcunun yıldızları çok yanaşıktırlar. Bunun için Anadolu’da, onlara **“Topçalar”** da derler. Bu deyim oldukça geç zamanlarda meydana gelmiş olmalıdır.

Eski Türkler, yıldızların da ışık verdiklerine inanırlardı. Anadolu’daki Türk kızları, güzellik bakımından diğer Türkler arasında büyük bir ün yapmışlardı. Bu sebeple eski kültür hazinemiz Kutadgu Bilig, Ülker yıldızını Anadolu Türkmen kızlarına benzetmektedir:

**“Yüzün gizledi yere, Rumeli kızı,
“Acunun benzi oldu, bir zenci yüzü,
“Aklı gelmedi durdu, baktı bir yana,
“Gör, Ülker savrulmuş, uçukmuş tüne!..”**

Yıldızlar hakkındaki bölümümüze giriş yaparken, Türk kavimlerinin yıldızları, tıpkı göğün bir deliği gibi zannettiklerini söylemiştik. Fakat Ülker burcunun altı yıldızı, göğün en önemli deliklerinden altı tanesi olarak sayılıyordu. Gerçi Kutup yıldızının deliği, göğün bir nevi kutsal kapısı idi. Tanrıya gidiş ve geliş hep bu kapıdan olurdu. Fakat, **“Ülker yıldızının altı deliği de, yeryüzüne sıcak veya soğuk havalar sokan ve iklim değişiklikleri meydana getiren kapılardı.”** Bu meselenin efsanelere konu teşkil etmiş olmasına rağmen gerçekle de ilgisi yok değildi. A n a d o l u’da bile, kasım ayında başlayan fırtınalara **“Ülker dönümü”** denirdi.

Y a k u t Türkleri, Ülker’in geziş düzeni ile meydana gelen iklim değişikliklerini daha ince düşünmüşler ve bunu şiirleştirmişlerdi. Onlara göre, **“Zühre yıldızı güzel bir kız ve Ülker de yakışıklı bir delikanlı imiş. Her ikisi de birbirlerine kalpten vurulmuşlar ve karşılaşmak için fırsat kollarlarmış. Karşılaşınca da, gönüllerinden taşan büyük aşk ve sevgi hisleri, yeryüzünün kar fırtınaları içinde kalmasına sebep olurmuş.”** Tabîi olarak bu, güzel bir efsane idi. Fakat bu yakıştırma, Yakutların oturdukları bölgelerin astronomik ve iklim gerçeklerine uyuyordu. Yine onlara göre, **“Ay ile Ülker arasında bir düşmanlık da vardı. Bir defa da kendi yollarında çarpışmışlardı.”**

Tanrı dağları ile Altay bölgelerinde Ülker, efsanevî bir böcek ile ilgili görülmüştür. Efsanelerin özetini, bu bölümde vereceğiz. Sözü geçen böceğin de, sıcak ve soğuk havalarla ilgisi vardı. Öyle anlaşıyor ki, **“İnsanlara rahatlık veren sıcak havaları da, yine Ülker burcu veriyordu.”** Nitekim Altaylarda söylenen bir Şaman duasında Ateş için, **“Ülker yıldızı arkadaşın ve Tanrıdan da fermanlısın”,** denmektedir.

Genel olarak Dünya mitolojisinde de Ülker burcu, **“Yedi yıldız”** olarak tasavvur edilmiştir. Türklerde de böyledir. Efsaneye göre, **“Büyükeyi burcu, Ülker’in, yıldızlarından birini çalarak yanında alıkoymuş. Bunun için de Ülker burcu gökte, hep Büyükeyi burcunu kovalar ve yıldızını almak istermiş.”** Herhalde bu efsaneden dolayıdır ki, Kırgızlar, Büyükeyi’ya **“Yeti Karakçı”,** yani “Yedi haydut” demişlerdi.

Ülker burcu hakkında söylenen Kırgız Türklerinin efsanesi ile Altay efsaneleri arasında büyük bir fark yoktu. Ayrılıklar, ancak küçük özellikler bakımındandı. Meselâ Altay’da, **“Meçin”** adlı hayvan çok zararlı olarak gösterilmiştir. Kırgızlara göre ise bu, faydalı bir hayvandır ve bunun için de Tanrı tarafından bile korunmuştur. Her iki efsanede de inek, bu hayvanın başlıca düşmanı ve yokedicisidir. Bu güzel Kırgız efsanesi şöyledir:

**Ülker burcu da yine, yeşil iri böcekmiş,
Soyu kurtulsun diye, Tanrı göklere çekmiş,
Koyunlar çok severmiş, inekler yiyemezmiş,
Tanrı koyuna vermiş, kimse çiğneyemezmiş.
Deveyle inek gelmiş, tırnakla tekme vurmuş,
Yeşil böceği delmiş, böcek de öledürmüş.
Tanrı böceği çekmiş, altılı yıldız yapmış,
Kutsal güzel böcekmiş, insanlar ona tapmış.
Bazan yere göçünce, bereket bol olurmuş,
Bataklığa düşünce, kuraklık sel olurmuş.**

Öyle anlaşıyor ki, Ülker yıldızı ile “Meçin” adlı hayvan hakkında anlatılan efsanelerin, bozulmamış şekli ve kökü, Kırgızlar arasında yaşıyordu. Aşağıdaki Altay efsanesi, bilhassa ay ile ilgili efsanelerin fazla tesirinde kalmış gibi görünüyor. Ay ile ilgili

bölümümüzde verdiğimiz bir metinde bu efsanenin diğer bir benzerini görebiliyoruz. Ay ile ilgili efsanede, **“Yelbegen adlı bir dev, yeryüzündeki bütün canlıları yeyip bitirmekle meşgul idi. Tanrı, insanların kurtulması için, devin ortadan kaldırılmasını, ay ile güneşe emretmiş. Ay, bu emri yerine getirerek, devi almış getirmiş ve yeraltına hapsetmiş.”** Burada ise Büyükayı burcu, Göklerin hakanıdır. Yeryüzünü yeyip bitiren hayvanın yok edilme işini, at ile ineğe verir. Tabii olarak bu efsanede garip bir durum meydana gelmiştir. K ı r g ı z efsanesinin inek motifinden de ve Altay destan üslûbundan da vazgeçilmemiş, bu yolla da, böyle karanlık bir efsane ortaya çıkmıştır:

**İnsanları hep yermiş, Meçin adlı bir böcek,
Hayatlara son vermiş, çıkmamış yok edecek,
Yedi kardeşler burcu, tüm göklerin Hanıymış,
Atı ile ineği, kendi kahramanıymış.
İnek yerlere inmiş, böceği delmiş demiş,
Büyük soğuklar dinmiş, havalar güzelleşmiş.
Böceğin bacakları, çıkmış göklere uçmuş,
Yeşilmiş sacakları, ülkeler en güzel burçmuş.
Yedi Hakan kardeşler, bir parça aşırmışlar,
Bunu duyan Ülkerler, peşine takılmışlar.**

Aynı konu ile ilgili diğer bir Altay efsanesinde, yerli motifler daha hafiflemiş ve Kırgızların söylediği esas efsaneye daha çok bir yakınlaşma olmuştur. Artık bu efsanede, Kırgızların inandıkları iklim ile ilgili konular da yer almıştır .

10. ZÜHRE YILDIZI

“Zühre yıldızı çıkar, çobanları korurmuş,

“Tayları doğurturmuş, atlar esen dururmuş!..”

Bir Türk Efsanesi

Batı âleminde **Venüs**, Önasya’da da **Zühre**, v.s. gibi adlarla anılan bu yıldız, her iki dünya mitolojisinde de büyük bir yer tutmuştur. Türk mitolojisinde de bu, Kutup yıldızından sonra, en fazla önem kazanan bir yıldız olmuştur. Türklere göre bu yıldız, çok güzel bir kız idi. Batıdaki Venüs ve Zühre de, daima kadın güzelliğinin bir sembolü olmuşlardı. Si-

birya'nın buzlu tundralarında ve karanlık bölgelerinde yaşayan, uzun zamandan beri medenî âlemle ilgilerini kesmiş bulunan **Y a k u t** Türkleri Batıdan nasıl ilham almışlardı? Öyle anlaşıyor ki Türklük, çok eski çağlardan beri Batı ve İran mitolojisi ile bu bakımdan bir bağ kurmuş bulunuyordu.

Türk Halk edebiyatında Zühre Yıldızı: Türk lehçelerinde Zühre yıldızına ne gibi adlar verildiğini yukarıda incelemiştik. Bu adların hepsi de bir efsanenin gereği olarak verilmişti. Veyahut da bu adlara göre yeni efsaneler düzülmüştü. Türk halk edebiyatında bu yıldızlara umumiyetle **“Kervan kıran”** adı verilir. Bunun da bir efsanesi vardır.

Anadolu'daki **“Kervan kıran”** deyiimi, herhalde Türklerin çok eski ve müşterek bir efsanesine dayanmış olsa gerekti. Tanrı dağlarının vadilerinde yaşayan Kırgız Türkleri de Zühre'ye, **“Kervan culduz”**, yani **“Kervan yıldızı”** derlerdi. Herhalde Anadolu'dan, ta Tanrı dağlarının vadilerine kadar gitmiş bir tesir, pek bahis konusu olmasa gerekti.

Osmanlıların ilk çağlarında bu burca, **“Erte yıldızı”** denirdi. **“Erte, gece ile şafak arasındaki zamandır.”** Sibirya'nın güneyindeki Tundralarda yaşayan Sağay Türkleri de bu yıldıza, **“Erta Solbanı”**, yani **“Erte Çolpanı”** derler. Yine aynı Türkler bu yıldıza, Anadolu'daki **“Tan yıldızı”** gibi, **“Tang solbanı”** da derler. **“Solban”**, Anadolu'daki **“Çolpan”** dan başka bir şey değildi. Az sonra vereceğimiz örneklerle açık olarak göreceğimiz gibi Zühre, **“Atları koruyan, çoban Tanrısı”** idi. Anadolu'da da bu burca **“Çoban yıldızı”** denmesi, Ahmet Vefik Paşa'yı bile hayrete düşürmüştü. Gerçi **“Çoban”** ile **“Çolpan”** sözleri birbirlerine yakın idiler. Ama hiç kimse de, **“Çoban”**ın, **“Çolpan”** dan geldiğini söyleyemiyordu. Bütün bunlardan hissediyoruz ki, Bering boğazından Anadolu'ya kadar uzanan Türk âleminde, bazı müşterek his ve fikirler vardı.

Bu yıldız, sabaha karşı doğar. Bunun için de Anadolu'nun birçok yerlerinde **“Sabah yıldızı”** da denmiştir. Bu yıldıza **“Akyıldız”** diyenler bulunduğu gibi, Doğu Anadolu'da Sarı-yıldız, Kanlı-yıldız, Mavi yıldız da denir. Bilindiği üzere bir **k e r v a n**, bu yıldızın erken doğması yüzünden gece yarısı yola çıkmış ve bu yüzden de haydutlar tarafından yok edilmişlerdi. Bu olayı anlatan Türkü, Şarkışlalı Âşık Veysel tarafından söylenmişti. Fakat senelerce Erzurum'da öğretmenlik ve Halkevi reisliği yapan Murad Uraz, bu türkünün daha orijinalini Erzurum'da bulmuştur. Aşağıdaki şiir Murad Uraz'ın derlediği şarkıdan alınmıştır:

“Kanlı yıldız, Sarı yıldız,
 “Sunam ağlar, Sarı yıldız,
 “Selâm götür, sen al yıldız,
 “Yıldız ey, yıldız, yıldız, yıldız!”

Bu efsanenin Ortaasya varyantını da tespit etmiş bulunuyoruz. Eski Türkler de bu yıldızla “**Yaruk yulduz**”, yani “**Parlak yıldız**” derlerdi. Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde verilen çok eski bir Türk şiirinde, Zühre yıldızının doğuşu ve sabahın oluşu şöyle anlatılıyor:

*“Yaruk yulduz togarda, udhnu kelip bakarmen,
 “Satulayu sayraşıp, tatlığ ünün kuş öter!”*

“**Parlak yıldız doğanda, uyanarak bakarım,**
 “**Gevezelik ederek, tatlı sesle kuş öter!”**

Eski Türk edebiyatında da Zühre, güzelliğin bir sembolü idi. Nitekim Karahanlı çağının türkçe şaheseri Kutudgu Bilig, yıldızı için şöyle diyordu:

“**Beşinci Zühre çıktı, vurdu güzel yüzünü,**
 “**Sabah vakti karşıla, sen de avut gönlünü!...**”

Y a k u t Türklerine göre Venüs veya Zühre yıldızı, “**Çok güzel bir kız imiş ve Ülker yıldızını severmiş. Bu iki sevgili, gökte ne zaman karşılaşılırsa, kalplerinden büyük aşk ve sevgi fırtınaları kopar, bu suretle yeryüzü kar fırtınaları içinde kalırmış.**” Yakutlar, kötü havaların nedenini hep bu sebebe dayarlarmış. Bu inanışta, bir gerçek payı da yok değildir. Çünkü, Zühre ile Ülker’in yaklaşma zamanı, kuzey bölgelerinde altıncı aya tesadüf ediyordu. Tabii olarak bu altıncı ay, Yakutların takvimine göre hesaplanmış bir çağdır. Bu ayda kuzey bölgelerinde, büyük fırtınalar olurdu.

K ı r g ı z'lara göre ise, “Zühre yıldızı, Ay'ın kızı idi. Ü l k e r de, Ayın oğludur.”

Türkler, genel olarak bu yıldızla “**Çolpan**” derlerdi. Bu söz, diğer Türk lehçelerinde “**Çolpon**” ve Anadolu’da da “**Çoban yıldızı**” haline girmiştir. Bununla beraber Anadolu’da bu yıldızla çobanlar arasında birçok bağlar bulunmuş ve buna göre de türlü şekilde anlatılan birçok masallar düzülmüştür. Moğollar da bu yıldızla, “**Solbon**” veya “**Sulbun**” der-

lerdi. Öyle anlaşıyor ki bu yıldızın adı, Moğollara da Türklerden girmişti. Türkler, genel olarak bu yıldızla “Tang Yulduzu”, yani **“Tan yıldızı”** demişlerdir. Bu da, sabahla ilgisi dolayısı ile idi. Anadolu’da ise, **“Sabah yıldızı”** deyimini kullanılır. Türkler, yıldızların parlaklıklarına bakarak, ad vermişlerdi. Meselâ eski Türkler Zühre’ye, **“Yaruk yulduzu”**, yani **“ışık yıldızı”** demişlerdi. Anadolu’da da buna benzeyen bir deyim görüyoruz. Anadolu’nun birçok yerlerinde Zühre’ye, **“Ak yıldız”** denir.

Bu yıldız, **A l t a y** ve Sibirya efsanelerinde de önemli bir yer tutar. Meselâ, **“Efsane kahramanlarından biri gördüğü bir rüyada, sağ tarafında güneşin, sol yanında da ayın durduğunu görmüş. Güneyde ise, Zühre yıldızı parlıyormuş.”** Bu bölgelerde Zühre yıldızı genel olarak güneşi temsil eden bir sembol idi.

Zühre yıldızı, “Atların koruyucusu”:

Güney S i b i r y a halklarının birçoklarına göre Zühre yıldızı, atların ve at sürülerinin koruyucusu idi. Bunun için büyük at sürülerine sahip olan kimseler, Zühre yıldızına kurban keserler ve kurban etleri ile şarapları ateşin üzerine dökerek, bunların dumanını ve kokusunu Zühre yıldızına gönderirlerdi. Zühre yıldızının yanında parlayan iki küçük yıldız da, onun çobanları olarak kabul edilirdi. Çünkü Zühre yıldızının da büyük at sürüleri vardı. Bu iki çoban da onun sürülerine bakardı. Bunun içindir ki at çobanları da, bu iki küçük yıldız kendilerine uğur getiren bir yıldız olarak kabul etmiş ve onlar için kurbanlar sunmuşlardı.

H i n d mitolojisine göre Zühre yıldızı **“Aşvin”** adlı bir Tanrı idi. Bu Tanrının diğerlerinden farkı, daha ziyade bir ata sahip olması ve at üzerinde gezmesi idi. Öyle anlaşıyor ki, Sibirya an’anelerinde de biraz B u - d i z m’in tesirleri mevcuttu. Fakat Hindistan’da at kültürü ve büyük at sürüleri yoktu. Bu sebeple bu inanç Ortaasya’ya gelince, atlı Türklerin hayatlarına uymuş ve tamamı ile yerli bir inanış haline girmişti. Belki de bu inançlar, Ortaasya’da eskiden beri mevcut idi. Bu efsanelerin en tipik örnekleri B u r y a t’larda görülür. Bu konuda bir fikir vermek için, bu efsanelerin birer özetini sunmağı faydalı buluyoruz:

ZÜHRE YILDIZI, ÇOBAN YILDIZI

Zühre yıldızınınmış, yerdeki bütün atlar,

Onları hep korurmuş, esen bulurmuş tüm atlar.

İki çobanı varmış, birinin adı Tuğluk,

Çobanlara bakarmış, onda imiş ululuk,
 Tuğluk'a herkes tapar, keserlermiş kurbanlar,
 Baharda tören yapar, içerlermiş çobanlar.
 Kebapların kokusu, ta Zühre'ye çıkarmış,
 Şarapların tütüsü, yıldızları yıkarmış.
 Bazan gençlerin çoğu, oynarlar çalarlarmış,
 Büyük şenlikler yapar, uykuya dalarlarmış.
 Ateşlerin içine, kemikler atarlarmış,
 Kemik kokularıysa, Zühre'yi sararlarmış.
 Derler ki bazıları, Zühre bir Tanrı idi,
 Yalnız korur atları, görevi ayrı idi,
 Gece dünyaya iner, doğumları başlatır,
 Bazan atlara biner, yeleleri ıslatır.
 Yayla güz arasında, Zühre parlak doğarmış,
 Zührenin ışığında, taylar apak doğarmış.
 Bazan Zühre yıldızı, batılara uğrarmış,
 Doğu sahipsiz kalır, kurtlara gün doğarmış.
 Bu mevsimde çobanlar, sıcağın hep baygınmış,
 Ayıkmış bütün kurtlar, son derece azgınmış.
 Zührenin bir çobanı, bir de köpeği varmış,
 Zühre yokken tamamı, hiç durmadan yatarmış.

11. SAMANYOLU

"Ortaasyalılara, Samanyolu yol olmuş,

"Rüzgârdan atlılara, Avrupa hep kul olmuş!.."

Samanyolu, insanların hayallarını işleten ve hislerini geliştiren bir konu olmuştur. Böyle güzel bir konunun, elbette ki Türk mitolojisinde de bir yeri vardı. Türklerin çok önceleri, Samanyolu hakkında belirli bir düşünceleri ve bu yolun nedenlerini bile açıklayan efsaneleri vardı. Yeni devletler kuruldukça ve Türk kavimleri etrafa dal budak saldıkkça, bu düşünce yalnızca sözlerde kalmış ve yeni dış tesirler kendilerini göstermeğe başlamışlardı. Meselâ bugün türkçemizde kullandığımız **Samanyolu** deyimini, Türk mitolojisine ve Türk düşünce düzenine dayanan bir söz de-

ğildir. Bu deyim, daha çok İ r a n mitolojisi ile edebiyatından girmiştir. İranlılar bu yola “**Kahkeşân**”, yani “**Saman çeken**” derlerdi. Bu söz osmanlıcaya, “**Kehkeşân**” şeklinde girmiştir. İran efsanelerine göre, “**Samanyolu, gökte saman çekilirken, yere düşen saman tozlarından ve saman parçalarından meydana gelmiştir.**”

Türkler, bu efsaneleri alarak, kendilerine benzetmişlerdi. Onlara göre Samanyolu, “**Bir saman hırsızının bıraktıkları izlerdi.**” Bu sebeple eski Türkler bu yola, “**Saman oğrısı**” yani “**Saman hırsızı**” derlerdi.

İslâmiyeti kabul eden Türkler, bu yolun güneydoğuya, yani M e k k e’ye doğru gittiğini görerek, buna “**Hacılar yolu**” veya “**Hac yolu**” demeğe başlamışlardı.

“**Hacılar yolu**” deymi de, türkçeye farsçadan gelmiştir. Anadolu’da söylenen, “**Samancı yolu, Samanlık yolu**” deyimlerinin de ilim kaynağı da, yine Fars edebiyatıdır. Fakat Aşadolumuzda kullanılan iki önemli deyim vardır ki, bunlar üzerinde büyük bir dikkatle durulmalıdır. Bunlar da, “**Gök kapusu**” ve “**Gök yaruğı**” sözleridir. Bu deyimler, Osmanlıların ilk çağlarında da kullanılmıştı.

Anadolumuzda Samanyolu için söylenen “**Gökdere**” ile “**Gök yolu**” deyimleri, eski Türk mitolojisinin izlerini taşımaktadırlar. Az sonra vereceğimiz, “**Ordu yolu**” adlı şiirin okunmasını tavsiye ederiz.

Bütün bunların üstünde, Samanyolu için söylenen eski ve orijinal bir deyim vardır ki, o da “**Kuşlar yolu**” veya “**Kuş yolu**”dur. Gerçekten de Samanyolu, kuşların göç ettikleri yönlere doğru uzanıp giden bir izdir. Bu fikrin altında da, bir efsane ve mitolojik bir düşünce yatmaktadır. Bu efsanelerden bazılarının özetlerini, ayrıca vereceğiz. Ortaasya’da doğan bu mitoloji düşünceleri, bütün Batı Sibirya, Rusya ve Fin körfezine kadar yayılmıştı. Meselâ K a z a n Türklerinde, bu kuşların hangi kuşlar oldukları da belirtilmiş ve Samanyolu’na “**Yaban kazlarının yolu**” denmişti. Bu deyimle ilgili, bir sürü de efsane vardır.

Samanyolu, “Göğün dikiş yeri”:

Kuşlar yolu deymi, diğerlerine nazaran eski olmakla beraber, en eski Türk düşüncesini yansıtmaktan da uzaktır. Y a k u t Türklerinin bazı hikâyelerinde Samanyolu, “**Göğün dikiş yeri**” olarak gösterilmektedir. Artık Yakutlar bunu, bir kuş izi v.s. gibi görmemişlerdi. Bütün uzayı (Cosmos) bir parçası gibi düşünen bazı Sibirya kavimleri de yok değildir.

Samanyolu, “Tanrının ayak izi”:

Yine Y a k u t Türklerinin şu düşüncesi, yukarıdaki uzay fikrini geliştirmekte ve bizi yeni bir fikire erıştirmektedir: **“Tanrı, ilk olarak dünyayı yaratmak istediği zaman, bir müddet gök yüzünde gezmek zorunda kalmış. İşte gök yüzünde güzel bir cadde gibi parlayan bu Samanyolu, Tanrının o zamanki ayak izlerinden başka bir şey değilmiş.”** Bizce bu düşünce, çok önemlidir. Bu duruma göre, kuzey-doğudan güney-batıya doğru uzanan Samanyolu, bize Tanrının hareket ve gidiş yönünü de vermektedir. Aşağıda, yine Samanyolu ile ilgili olarak, Kuzey-batı Sibiryaya kavimlerinden ve Macarların akrabaları olan Vogullardan, bazı efsane özetleri vereceğiz. Bu efsanelerde Samanyolu, artık Tanrının değil de; Tanrının sembolleri olan geyik ve avcının ayak izleridir. Yakutlar ise bunu, her türlü sembollerden kurtulmuş, saf bir din düşünmesi olarak tasavvur etmişlerdir.

Samanyoluna “O r d u - y o l u” denmesi:

Aşağıdaki efsane konu bakımından, A t t i l a ve oğulları ile ilgilidir. Fakat ortaya çıkış tarihi, daha çok, Macarların Ortaavrupa’ya gelişinden sonra başlar. Ana motifler itibarı ile, Macar mitolojisinin özelliklerini taşır. Bununla beraber bu efsane, Macarlar tarafından değil; Transilvanya’da oturan, Türk ve Macar karışımı Sekeller tarafından söylenmiştir. Ortaasya tarihi ve Türk kültürü bakımından da, fevkalâde bir öneme sahiptir. Eski M a c a r inanışlarına göre Macarlar, Ortaasya’ya yakın olan yurtlarından Macaristan’a göçerken, hep **“Samanyolunu takip ederek”** gelmişlerdi. Bilindiği üzere Samanyolu, her memlekete göre az veya çok, yön değiştirir. Güney Rusya’da ise Samanyolu, özellikle yaz aylarında, doğu ve batı yönleri arasında uzanır: **“Gerçekten Samanyolu burada, sanki Ortaasya ile Avrupa arasında uzanan bir yolmuş gibi görülür. Büyük istilâlar ve göçler, hep bu yol üzerinden yapılmıştır.”** Bilindiği üzere, Macarların Ortaasya’dan Avrupa’ya gelişleri, yine onların efsanelerine göre bir **“G e y i ğ i t a k i p e t m e”** yolu ile olmuştu. Bu efsaneyi, geyikle ilgili bölümümüzde incelemiştik. Daha sonra bu ana efsaneye, bir de Samanyolu motifi ilâve edilmiştir. Efsane şöyledir:

SAMANYOLU, “ORDU YOLU”

**Samanyoluna Hunlar “Ordu yolu” demişler,
Batıya gelen Hunlar hep bu yoldan gelmişler,**

Ortaasyalı'lara, Samanyolu yol olmuş,
 Rüzgârdan atlılara, Avrupa hep kul olmuş.
 Asya'dan ruhlar gelmiş güya Samanyolundan,
 Avrupa'yı hep ezmiş, bu kahraman yolundan.
 "Türk-Macar" asıllıdır, ünlü "Sekel" boyları,
 Askeri akıllıdır, savaşçıdır soyları,
 Sekeller bozulmuşlar, nasılsa bir savaşta,
 Felâketi duymuşlar, akıl kalmamış başta.
 Atılanın en küçük, er oğlu "Çaba" imiş,
 Ama akılda büyük, tıpkı da baba imiş.
 Gökten Samanyolundan Çaba'nın buyruğundan,
 Erlerin ruhu gelmiş, Hunların ordusundan.
 Ruhlar göklerden inmiş, kurtarmış Sekel'leri,
 Düşman dağılıp sinmiş, almışlar bu illeri.
 Doğu-Batı yoludur, kuzeyde Samanyolu,
 Efsaneler doludur, Türklerin bir şan yolu.

Macarların, Asya'nın kuzey-batısında yaşayan Voğul kavimi ile çok yakın ilişkileri olmuştu. Hatta birçok Macarlar, kendilerinin Voğullardan geldiklerine inanmışlardı. Voğul mitolojisinde, "Samanyolu" ile "Geyik" motifleri, yanyana gelmişlerdir. Fakat bu efsaneler, çok mitolojiktirler. Ortaasya mitolojisi gibi gerçekçi, açık ve duru da değildirler. Bize göre Macarlar, mitolojilerinin köklerini, yine Ortaasya'da aramalıdır. Voğul mitolojisi de, Ortaasya mitolojisinin yan tesirleri ile meydana gelmiş, daha mistik ve daha karışık türlerinden başka bir şey olmasa gerekti. Tanınmış türkolog Radlof da Kırgız efsaneleri ile Sibiry efsanelerini karşılaştırırken, bu gerçeği söylemekten kendisini alamamıştı.

Samanyolu, avcılarının "Kayak izleri":

Bu inanış daha çok, Kuzey-Batı Sibiry'a'da oturan Voğul kavmi ile, Orta Sibiry'a'daki Tunguz'lar arasında çok yaygındır. Bu bölgeler, senenin çoğu zamanlarında, karla kaplıdır. Bu sebeple, böyle bir inanış ve söyleyiş, normal görülmemelidir. Buradaki geyik, Tanrının bir sembolüdür. Ortaasya efsanelerinde de bunu çok görüyoruz. Aynı motif Ma-

carlarda da vardır. Fakat Ortaasya ve dolayısı ile Macarların geyik efsaneleri, burada tam manası ile dinî bir şekle bürünmüştür. Bunların hangisi orijinaldi? Elbette ki bu efsane daha mitolojik idi. Fakat Radlof'un gayet haklı olarak dediği gibi, bu bölge halklarının hayat düzeni böyle bir düşünceyi; güneydeki Türklerin daha gerçekçi düşünce ve hayat düzeni ise, başka türlü bir mitolojiyi meydana getiriyordu. Samanyolu ile ilgili birkaç efsaneyi, aşağıda özetlemeği faydalı buluyoruz. Bu efsaneler, Türk mitolojisinin kuzey-batı kandının, uzak örnekleridirler:

**Numi-Tarem adlı bir, Tanrı varmış kuzeyde,
Altı ayağı olan, geyik yapmış yüzeyde.
Geyik hızlı kışarmış, hiç kimse tutamazmış,
Göğü delip aşarken, hiç kimse bakamazmış.
Bir avcı kayak takmış, geyiği kovalamış,
İki ayağın kırmış, yine de tutamamış.
Bunun için göklerde, kayak izi doluymuş,
Kutsal kayak izleri, beyaz Samanyolu'ymuş!**

Avcı tarafından öldürülen geyiğin 7 yavrusu varmış. Diğer bir efsanedeki avcılar da, 7 kardeş imişler. Vogul kavminin, daha doğrusu Fin-Ugor'ların büyük Tanrısı olan **Numi-Tarem**'in de 7 tane oğlu vardı. Bütün insanlık, bu 7 oğuldan türemiştii. Y a k u t Türklerinin Yaratılış destanlarında da, "Tanrı, ilk defa 7 insan yaratmıştı ve bütün insanlık da bu ilk 7 insandan meydana gelmişti." Bu da bize gösteriyor ki, Türk mitolojisinin Doğu ve Batı kolları, ifade ve üslûp değişikliklerine rağmen, yine de bir noktada birleşiyorlardı.

Samanyolu "K u ş y o l u":

Bu fikir, tam manası ile Türk mitolojisinin malı olan bir motiftir. Henüz daha İslâmiyetin ve dolayısı ile İ r a n kültürünün tesirlerini iyice tatmamış olan Türkler, genel olarak bu deymi kullanırlardı. Samanyoluna, K ı r g ı z'ların "**Kuş-Coli**" T ü r k m e n'lerin de "**Kuşlar yolu**" demelerinin nedeni de buradan geliyordu. K a z a n Türkleri ise Samanyoluna, "Kiyik kaz yolu" yani "**Yabanî kaz yolu**" derlerdi. Kazan Türkleri bu bakımdan, Türk lehçelerinin uzak bir kolu olan Çuvaş'lar ve dolayısı ile, Fin-Ugor kavimleri ile birleşmişlerdi. Aşağıda özetini vereceğimiz Voğul efsanesi de, böyle bir düşünce düzeninin bir mahsulüdür.

Görüşümüze göre böyle bir düşüncenin, K a z a n Türklerinden Çuvaş ve Vogul'lara geçmiş olması, daha muhtemeldi. Yukarıda da gösterdiğimiz gibi, Samanyolu hakkında Voğullara hâkim olan düşünce, daha çok “Geyik” ve “Avcı” motifleri üzerinde toplanıyordu. Kazan'da ve Çuvaşlarda ise, “Yaban kazlarının uçuş yolu”, birinci derecede bir rol oynuyordu. Görülüyor ki bu düşünce tarzı, Ortaasya'dan başlıyor, Güney Rusya Türk kavimlerinde yayılarak, kuzeydeki Fin halklarını bile sarıyordu. Bu inanışın çok geri ve mitolojik bir anlatılışı olan, V o g u l efsanelerinden birinin özetini, aşağıya veriyoruz:

**Bahadır bir er varmış çok çok eski çağlarda,
Bazan gökte uçarmış, avlanırmış dağlarda.
Samanyolundan gelir, bahar olunca kuşlar,
Aynı yoldan gidermiş, artık gelince kışlar.
Er kuzeye kaçarmış, iyi günlerde yazın,
Samanyolundan uçar, göçer gelirmiş kışın.**

Bu efsanede de görülüyor ki, Samanyolunun ötesinde “H a y a t s u y u” ve bir nevi “C e n n e t” vardı. Aynı zamanda Samanyolu, ruhların ötesine ve Tanrıya giden bir yoldu.

IV.

EBEKUŞAĞI

“Ebekuşağı çıkar,

“Tilkiler düğün yapar.

Bir Anadolu sözü

“Ebekuşağı, alyeşil bir kuşak veya göğün sembolü olan bir yay gibi”:

Zaman zaman göğü bir taraftan diğer tarafa kadar, türlü renklerle saran, alyeşil kuşak, Türklerin de hislerini okşamış ve aklını yormuştu. Arapça **“alâ'im el-semâ”** deyimi türkçemize, İstanbul yolu ile gelmiş ve Anadolu ile İstanbul'da, türlü türlü şekillere girmişti. **“Eleğim sağma”, “İneğim sağma”** gibi garip; fakat kulağa hoş gelen deyimlerin hepsi, bu arapça sözden çıkmıştı. Deyimlere bakılırsa, öyle anlaşılıyor ki Anadolu Türklüğü, alâimisemayı daha ziyade bir **“Kuşak”** veya **“Gök kuşağı”** şeklinde hayal etmişti. Nitekim Anadolu'da kullanılan, **“Al-kuşak, alakuşak, alyeşil kuşak, dedekuşağı, ebekuşağı, ebemkuşağı”** gibi geniş ve zengin sözlük, bu ihtimali daha da kuvvetlendirmektedir. **“Ebekuşağının bir yay gibi düşünülmüş olmasına”,** daha ziyade İran mitolojisinde rastlanır. Bilindiği üzere iranlılar, ebekuşağına **“Kavs-i kuzal”** derlerdi. **“Kuzah”** İran mitolojisinde, insanlara kötülük getiren önemli şeytanlardan biri idi. **“Kavs”** sözü ise, arapçada **“y a y”** anlamına gelirdi. Birçok İranlılar da bunu farsçalaştırarak, **“Keman-ı Şeytan”** yani **“Şeytanın yayı”** demişlerdi.

Altay ve Sibirya efsanelerinde de, böyle bir inanışa rastlamıyor değiliz. Fakat türkçe konuşan kavimler, ebekuşağını insanlara kötülük getiren bir şeytanın yayı gibi düşünmemişlerdi. Aksine, onunla Tanrılar arasında bir bağ görmüşler ve ebekuşağına özel bir kutsallık vermişlerdi. Meselâ Sibirya'daki Soyot kabileleri arasında toplanmış olan bir efsanede, şöyle deniyordu: **“Gök gürlemesi, büyük bir kahramanın sesidir. Onun yayı gökkuşağı, attığı oklar ise, yıldırımlar idi.”**

Gerçi bu efsane çok önemlidir. Fakat Altay ve Türk mitolojisinin öz motifleri ile pek ilgisi yoktur. Hint mitolojisine göre de ebekuşağı, Tanrı Indra'nın bir silâhı idi. Indra bu silâhla, Asura adlı diğer bir Tanrı üzerine, yıldırımdan oklar atardı. Gerçi Türklerde, **“Yay gök kubbesinin bir sembolü idi.”** Fakat gök yayının, ebekuşağı ile bir ilgisi olup olmadığını bilmiyoruz.

“Ebekuşağı, Gök Kurt’un yelesi”

Ortaasya’da Kırgızlar bazı yerlerde, ebekuşağına “Kök-cele” yani “**G ö k y e l e**” diyorlardı. Kutsal atların ve dolayısı ile, “**Bozkurdun gök ye-
leleri**” ile ilgili olan bu deyim, Türk kültürü bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bazı Kırgızlar da ebekuşağına “Kündüng kulağı”, yani “**Gü-
neşin veya güneş ışığının kulağı**” adını verirlerdi. Bu deyim de, Türk-
lerin kozmolojik düşüncelerini belirtme bakımından ayrıca önemlidir.

Ebekuşağı bir “Ak yol” veya “Cennet köprüsü” gibi:

Ebekuşağının eski Türklerde, daha çok bir “**Köprü**” şeklinde dü-
şünülmüş olması, daha muhtemeldir. “**Ebekuşağı öyle bir köprü idi ki,
bu dünyayı öbür dünyaya bağlardı.**” Eski Türklerin dili de “**bu acunu,
ol acuna**” bağlayan bir köprü idi. İslâmiyetten çok önceleri, hatta
İslâmiyetin “Sırat köprüsü” Türklerin hatır ve hayallerinde bile yok iken,
bu düşünce eski Türklerin zihinlerini yoran bir konu olmuştur. Ana-
dolu’da ve Osmanlılarda, zaman zaman ebekuşağı için kullanılan bir
“**Akyol**” deymi de vardı. Anadolu Türklerinin kullandığı bu “**Akyol**” de-
yimi, herhalde bütün deyimlerin üstünde ve ebekuşağı için kullanılan söz-
lerin en eskilerinden ve en doğrularından biri olsa gerekti. Ebekuşağı,
göğün ve yerin en güzel renklerini kendisinde toplayan ve çok kısa ömür-
lü, güzel bir tabiat olayıdır. Rengi de “Ak” değildir. Buna rağmen Türk-
lerin ebekuşağına ak demelerinin önemli bir sebebi vardı: “**Bu yolun kut-
sallığı, iyi dünyalarla aramızda bir bağ kurması ve nihayet aklığın,
iyiliğin ve iyilerin yolu olması sebebi ile, ona böyle denmiş olmalı idi.**”
“Ak” ve “Aklik” deyimleri, eski Türk edebiyatını dolduran, iyilik, kut-
sallık ile güzelliğin bir sembolü idiler.

Kuzeydeki K a z a n Türkleri ebekuşağına “**Salavat küpiri**”, yani
“**Salavat, selâmet köprüsü**” derlerdi. İslâmiyetin ve islâmi inanışların
türli şekillere girdiği bu Türk bölgelerinde, ebekuşağının bir “**Selâmet
köprüsü**” halinde düşünülmüş olması da, üzerinde durulacak önemli bir
noktadır. İslâmiyetle hiç bir ilgileri olmayan ve hâlâ çoğu putperest veya
Hristiyan olarak yaşayan Ç u v a ş Türklerinin de bu islâmî deymi ala-
rak, “**Azamet-keberri**” veya “**Saramat-keberri**” haline sokmuş olmaları
da, önemli bir meseledir. K a z a n Türkleri, yüzyıllarca kuzeyin akıl ve
kültür hocaları olmuşlardı. İster putperest, ister Hristiyan, isterse başka
dinlere girmiş olsunlar, kendi inanışlarına aykırı da düşse; Rusya’daki
birçok kavimler, onların deyimlerini almışlar ve zamanımıza kadar kul-
lana gelmişlerdi. “Ebekuşağının, dünyadan ahirete giden bir köprü ol-
duğuna dair bir inanç”, Avrupa’da da çok yayılmıştı. Fakat Kazan Türk-

lerini etkileyen başlıca iki bölge, güneydeki islâm âlemi ile Ortaasya'daki anavatan idi.

“Şaman davullarındaki resimler üzerinde” de ebekuşağını temsil eden sembollerini sık sık görebiliyoruz. Bu semboller genel olarak, **“Dünyanın orta direği olan Demir-kazık'ın iki yanına karşılıklı olarak çizilmiş altı yaydan ibaret idiler.”** Ebekuşağının üzeri, yerle göğü birbirinden ayıran, bir çizgi ile ayrılmıştı. Bu çizginin üzerinde de Tanrıyı temsil eden bir insan başı ile, ay, güneş ve yıldızlar bulunuyordu. Bandan da anlaşılıyor ki Şamanist Türkler ebekuşağına, birinci derecede, büyük bir önem vermiyorlardı. Onlara göre, **“Ebekuşağı kutsal ve sonsuz gökte değil; yeryüzünde meydana gelen bir olaydı.”** Ebekuşağının karşılıklı olarak duran üçer yaydan ibaret oluşlarının manası da, şimdilik pek anlaşılmıyordu. Bunlarla, ebekuşağının “üç veya altı rengini” mi ifade etmek istiyorları? Bu davulları inceleyen etnoğraflar da, maalesef bu çizgilerin anlamı üzerinde durmamışlardır.

Şamanların göğe çıkarken takip ettikleri bir yolları vardı. Bazı araştırmacılara göre, **“Ebekuşağı, Şamanları göğe götüren bir yol idi.”** Fakat Altay edebiyatında bu yolun, ebekuşağı ile bir ilgisi bulunup bulunmadığına dair hiç bir kayda rastlamıyoruz. Gök ile ilgili bölümümüzde, Yakut Türklerinin göğe çıkma törenlerinde, boy sırası ile dokuz ağaç dikildiğini, bunlar arasına bir ip gerildiğini ve bu ipin de **“Şamanın göğe çıkarken takip edeceği yolu gösterdiğini”** söylemiştik. Yakut Türkleri bu ipin daha ziyade **“Siyah at kılından”** yapılmış olmasına dikkat eder ve yine aynı ip üzerine **“Beyaz at perçemleri”** asarlardı. Bu perçemler, her gök katı için Tanrıya kurban edilen atların sembolü idiler. “Nerede, atla ilgili bir konu görülürse, hemen orada eski Türk âdetleri canlanır.” Bu sebeple Yakut Türklerinin her inanışlarında, at ve atla ilgili konular, birinci derecede rol oynarlardı. Bu inanışlar, daha güneydeki Moğollar arasına yayıldıkça, orijinal şekillerini kaybeder, dejenerelerlerdi. Yakutların güneyindeki Buryat Moğolları da **“Şamanların göğe çıkma törenlerinde”,** aynen Yakutlar gibi, **“Dokuz ağaç dikiyorlar ve ağaçların aralarına da, bir ip geriyorlardı. Bu ip üzerine, fazla olarak beyaz, mavi, kırmızı ve sarı bezler de asıyorlardı. (Bazı araştırmacılara göre bunlar), ebekuşağının renklerini temsil eden bezler olmalıydılar.”** Gök ile ilgili bölümümüzde gösterdiğimiz gibi, göğün yönlerini temsil eden renklerde vardı. Bu sebeple asılan bu renkli bezlerin, göğün yön renkleri ile ilgili olması da muhtemeldi. Fakat bu törenlerde, gök katlarını temsil eden dokuz ağacın yanına dikilen, başka kayın ağaçları da vardı. Bu ağaç-

lar üzerine de, yalnızca “mavi” ve “beyaz ipler” bağlandığı görülüyordu. Bu törenleri daha geçen asırda görüp de yazan etnoğraflar, “**Yalnızca mavi ve beyaz iplerin ebekuşağını temsil ettiklerini**” söylemişlerdi. Ebekuşağının, yalnızca mavi ve beyaz renklerle ifade edilmesinin de, ayrı bir önemi vardı: “**Bunlardan mavi, göğü ve beyaz da, yeri temsil eden renkler idiler.**” Daha gerçekçi ve orijinal inanışlara sahip olan Y a k u t Türkleri, kendi törenlerine ebekuşağı vs. gibi olayları katarak, daha mistik ve daha karışık bir yola gitmeği tercih etmiyorlardı. Bunun yanında, bazı yerlerde ebekuşağını göğe giden bir “**Gök köprüsü**” gibi gören Şamanlar da yok değildi.

“Ebekuşağı’nın, Avrupa’da ve Türklerde S ı r a t k ö p r ü s ü gibi düşünülmesi”:

Kazan Türklerinin ebekuşağına “Salavat” veya “Selâmet Köprüsü” demelerinin elbette ki bir sebebi vardı. Avrupalı kavimler de ebekuşağının, bir “G ö k k ö p r ü s ü.. (Pons) olduğuna inanırlardı. Onlara göre ebekuşağı, “Bu dünyada ölen insanların öbür dünyaya geçtikleri bir köprü idi. Gökteki ruh âlemine insanlar, ancak bu ebekuşağı köprüsü ile gidebilirlerdi. Bu sebeple, göğün sonsuzluğu ile yerin derinliklerini birbirine bağlayan ışıklı tek geçit de, yine ebekuşağı idi. İnsanlar ölünce, bedenden çıkan ruhları, yer altı âlemine gider ve bu âlemin bütün derinliklerini dolaşırlardı. Bahar mevsimi gelince de yavaş yavaş dirilmeğe başlar ve bu köprü’nün başında toplanırlardı. “Cephisus” adlı bir Tanrıça, onları, bu köprüde bekler ve herkesi peşine takardı” Eski Yunan metinlerinde ebekuşağına, “Cephisus Köprüsü” denmesinin nedeni de, bundan ileri geliyordu. A l m a n destanlarının, “Edda Şarkıları” adlı bölümlerinde de ebekuşağı, öbür dünyada geçilmesi gereken bir köprü idi. Köprü’nün başında iyi veya kötü ruhlar bulunur ve köprüyü geçmekte olan insan ruhlarını gözden geçirirlerdi. İslâmiyetteki “Zebani” lerin görevlerini yerine getiren bu ruhlar, iyilere yardım eder ve kötülerini de Cehennâme düşürürlerdi” Alman destanlarında anlatılan bu sahneler de nihayet, İslâmiyetteki “Sırat köprüsü”ne paralel doğmuş insani düşüncelerden başka birşey değil idiler. Fakar Sırat Köprüsü, Avrupa kültürlerinde daha da romantikleşmiş ve türlü, renkli ışıklarla donanan bir ebekuşağı şeklinde düşünülmüştü. Avrupalı’lara göre ebekuşağı gökteki meleklerin yere inmelerine de yardım ederdi. Melekler yere inerken, hep bu köprüden geçerlerdi. Sibirya’nın bazı bölgelerindeki Şamanlar ise, ebekuşağının kendilerini göğe götüren bir yol olduğuna inanırlardı. Bu da nihayet, aynı yöndeki bir insan düşüncesinin, çok uzak bölgelerde bile olsa, aynı şekilde görünmesinden başka bir şey değildi. Öyle anlaşıyor ki K a z a n Türklerinin ebekuşağına “Salavat Köprüsü” demelerinin nedeni de, doğudaki kendi ana bölgeleri ile, batıdaki Avrupalı komşularının, aralarında kalmış olmalarına dayanıyordu.

Y u n u s E m r e de kendisini cahil, bilgisiz, Allahın büyüklüğünden ve vereceği cezalardan habersiz bir insan yerine koyarak, Sırat köprüsü için şöyle demektedir:

“Sırat kıldan incedir, kılıçdan keskindedir;

“Varub anın üstine, evler yapasım gelir.

“Altında gayya vardır, içi nâr ile pürdür;

“Varub ol gölgelikde, biraz yatasım gelir.

“Tân eylemen hocalar, hatırınız hoş olsun;

“Varuben ol Tamu'da, biraz yatasım gelir.

B e k t a ş î edebiyatında, Yunus Emre'de gördüğümüz bu derinliği bulmak çok güçtür. Bektaşî, aklına ermeyen konularda, işi hemen şakaya dökmüştür. Yunus'un te-sirlerinde kalmasına rağmen, meseleyi daha basit bir şekilde anlatan K a y g u s u z A b d a l'ın aşağıdaki şiiri de güzel bir örnektir:

Kıldan köprü yaratmışsın,

Gelsün kullar geçsin deyu;

Hele biz şöyle duralım,

Yiğit isen geç a Tanrı!

Nihayet A n a d o l u'da da ebekuşağına Akyol denmesinin bir sebebi olmalıdır. Türk etnoğrafyası ve folkloru üzerinde henüz daha geniş araştırmalar yapılmadığı için, bunların hepsine birden birer izah yolu bulmak şimdilik imkânsızdır.

“Ebekuşağı, bir elek veya davul kasnağı”:

Ebekuşağı ile ilgili bölümümüzde böyle bir başlığın bulunması, bizim de bu fikre katıldığımızı ifade etmemelidir. Bu konu üzerinde bazı kimseler durmuş ve bu yönde bazı fikirler savunmuşlardı. Biz bu fikirleri özetleyip, kısaca bir tenkit süzgecinden geçirmeğe çalışacağız:

İki büyük Türk düşünürü, Mütercim Asım Efendi ile Ahmed Vefik Paşa, arapça “Alâimisema”nın türkçeleştirilmiş bir şekli olan “**Eleğim sağma**” sözüne, büyük bir önem vermişlerdi. Hem Anadolu ve hem de Ortaasya'daki Türk kültürü hakkında derin bir bilgisi olan Ahmed Vefik Paşa, Türklerin “Eleğim sağma” deyiminin, arapça “Alâimisema”dan geldiğini iyi biliyordu. Buna rağmen, meşhur “Lehçe-i Osmanî” sinde, alâimsiema için şöyle der: “**Elek gibi, eleğimsi, sağılmış kasnak şeklindeki “alâim-i Semâiyeden kavs-i kuzah.”**

Türkler yabancı sözleri türkçeleştirdikten sonra, kendi inanışlarına göre, bir de onun bir açıklamasını yaparlardı. Ahmed Vefik Paşa, “Eleğim sağma” deyiminin köklerini ve nedenini çok iyi bilen bir kimse idi. Buna rağmen bu deyimi, halk inanışlarına göre, yeniden açıklamış olması, üzerinde durulacak önemli bir noktadır.

D a v u l, Ortaasya ve Sibiryâ Şamanlarının en önemli bir aleti idi. Şamanlar çok eski çağlardan beri, kötü ruhları davulları ile kovarlar ve iyi, yardımcı olan ruhları da, yine onunla çağırırlardı: “**Havada uçuşan veya yerde saklanan kötü ruhlar, tıpkı bir kelebek ağ gibi, hep bu davulla toplanır ve zararsız bir hale getirilirdi.**” Şaman davulu, büyük bir “tef” den başka bir şey değildi. Bunun için de şekli gerçekten bir e l e ğ e ben-

ziyor idi. “Anadolu’da şeyhlerin çaldıkları ve tekkelerde m a z h a r denen büyük tefler de, şekil bakımından Şaman davullarından başka bir şey değil idiler.” Şamanlar davul kaskalarının, yerde ve gökte bulunan kutsal kayın ağaçlarından; derilerinin ise, yine kutsal sayılan bazı geyik derilerinden yapıldığına inanırlardı. Bu kayın ağaçları ile geyiklerin resimleri de, muhakkak olarak, davulun derisi üzerine çizilirdi. Zaten davulun kutsallığı ve kötü ruhlara karşı güç kazanması da, bundan ileri geliyordu. **“Davul, aynı zamanda Şamanın bir silâhı idi. Davul, bilhassa Altay Şamanizminde, kutsal o k ve y a y l a r ı n da bir sembolü olmuştur.”** Şamanların, kötü ruhlara karşı, güç kazanması da, bundan ileri geliyordu. Şamanlar, kötü ruhlara karşı, yalnızca davullarını çalarlardı. Fakat davullarını çalarken de, ellerinde tuttukları kutsal yaylar ile, kötü ruhlara karşı, ok attıklarına inanırlardı. Aslında ise, ellerinde yay yoktu. **“Davul, sembolik olarak yayın yerini tutuyordu.”** Elbette bu inanışların bir nedeni ve bir de sebebi olmalıydı. Davul kutsal idi. Bunun için de, davulun adını anmak, onların inanışlarına göre “yasak” ve “tabu” idi. Davulu, sembolik adlarla anmak zorunda idiler. Batı Sibirya’daki Yurak-Samoyedlerindeki Şamanlar, davullarına **“Yay ağacı”** derlerdi. Onlara göre, **“Davul, Şamanın yayından başka bir şey değildi.”**

İşte bütün bu nedenlerden dolayı bazı araştırmacılar Şamanların davullarını tıpkı bir yay gibi düşünmüşler ve dolayısı ile ebekuşağı ile de bir bağ kurmağa çalışmışlardır. Fakat elimizde Şaman davulunun, ebekuşağı ile ilgisini gösteren en ufak bir delil bile yoktur.

G ö k t ü r k yazıtlarının henüz daha tamamlanmamış ve okunamamış bir bölümü vardır. Bu bölüm, W. Thomsen’in okuyuşuna göre şöyledir.

“Bilge Kağan u(ç)..., yay bolsar üzere Tengri köprügesi teriçe ad(..sar)... tagda sığın te(z)ser, sakınurmen,... Bu metnin tercümesi ise şöyledir: “Bilge Kağan öldükten (sonra), bahar geldikçe, göğün kubbesi (parladıkça?), dağlarda sığın, yani geyikler tezdikçe, (hep onu) düşünürüm....,

M a r t t i R â s â n e n’ e göre bu Göktürk yazıtındaki “Üze Tengri köprügesi”, “Ebekuşağı” anlamına gelmeli idi. Tabii olarak böyle bir nazariyenin kabulüne de imkân yoktur. Gerçi eski türkçede köbrüg sözü, “köprü” anlamına gelirdi. Fakat burada bu deyim daha ziyade “ d a v u l” anlamına kullanılmıştı. “G ö k d a v u l u” dendiği zaman, “G ö k k u b b e s i”den başka bir şey hatıra gelmemeli idi. Esasen yazıtın metninden de bu konu açık olarak anlaşılmaktadır. Bütün bu meseleler de bize gösteriyor ki, ebekuşağının eski Türk düşüncesindeki yeri henüz daha tam olarak bir açıklığa kavuşmuş değildir. F i n— U g o r’lar gibi Türklerle yakın bağları olan kavimler de, ebekuşağına “G ö k K ö p r ü s ü” diyorlardı. Fakat bütün bunlar arasında bir bağ kurup, kimin haklı olduğunu kesin olarak belirtmenin henüz daha vakti gelmediği kanatındayız.

“Ebekuşağının bir hortum gibi düşünülmesi”:

Altay bölgesinde ve Güney Sibirya’daki türkçe konuşan kavimlerin mitolojilerine göre, **“Ebekuşağı, yerden göğe çekilen bir su hortumundan başka bir şey değildi. Göklerde yaşayan kutsal yaratıklar, su içmek istedikleri zaman, ağızları ile suyu emip, yukarı çekiyorlar ve bu yolla susuzluklarını gideriyorlardı.”** Hatta Yakut Türklerinin inanışlarına göre, **“Gökteki bu yaratıklar, su ile birlikte insanları da göğe çekebiliyorlardı.”** Bir efsaneye göre, **“Kızın biri, bir gün tarlada çalışırken, birdenbire kaybolmuş ve bütün aramalara rağmen bir türlü bulunamamış. Kızın yanında bulunanlar bile, kızın nereye gittiğini, ne görebilmiş ve ne de hissedebilmişler. Aradan epey bir zaman geçmiş ve uzak bir ülkeden, kızın bulunduğu haberi gelmiş. Kız başından geçenleri anlatınca, ebekuşağının kızı çektiği ve sonra da başka bir ülkeye bıraktığı böylece anlaşılmış. Ebekuşağı kızı alarak göklerde dolaştırmış en sonunda Baykal gölünün güney kıyılarından bir yere bırakmış.”**

“Ebe kuşağı ve tilkiler”:

Y a k u t Türklerinin bazı efsanelerinde ise, ebekuşağına **“Dişi tilkinin idrarı”** adı verilmiştir. Bu gibi “dişi tilkiler” Altay efsanelerinde de önemli bir yer tutarlar. Yakutların ebekuşağına bu adı niçin verdikleri, iyice anlaşılamıyor. Bununla beraber A n a d o l u’da da, yağmur yağarken güneş açıp da, ebekuşağı görününce, **“Tilkiler düğün yapıyor”** denirdi. Yakut Türklerinin bu deyiimi ile, Anadolu Türklerinin bu inanışlarının nedenlerini de, pek iyi açıklayamıyoruz.

Altay efsanelerine göre ebekuşağı gökte oturan ikinci derecedeki Tanrılardan, **“Yayık-Hanı’nın dizgini”** idi. Bu da, “Atlı kavimlerin”, kültür özelliklerine dayanan önemli bir inanıştı.

V.

SERÂP VE TÜRKLER

Serâp, ışık yansımaları ile ilgili bir tabiat olayıdır. Daha çok çöllerde görülen bu olay, Türklerin hayvanlarını yadıkları yüksek yaylalarda ve sulak vadilerde, çok az görülürdü. Buna rağmen Türkler, çöllerdeki bu ışık yansımalarını da deyimless bırakmamışlardı. Türkler, çok erken çağlarda İran edebiyatı ile ilgiler kurmuş ve yüksek Doğu edebiyatlarında, serâp sözü ile ifade edilen diğer mefhumları da alabilmişlerdi. Bu sebeple, hayal kurma, hayale kapılma, hayalet görme v.s. gibi anlayışları da, hep bu deyimle ifade edegelmışlerdi. A n a d o l u'da serâp için kullanılan “İlgın-salgım” deyimini öz türkçe bir sözdür. Anadolu Türkleri serâp için, “İlga, ılgım, ılgın, yalgın, ılgır, ılıkımak” gibi, sözler de kullanırlardı. Bunların kökleri de, hep eski türkçeye dayanırdı.

“Eski Türkler Serâba Sakım derlerdi”:

Eski türkçede serâp için kullanılan esas deyim, “sakım” idi. Anadolu'da, aynı anlam için söylenen, “sağın” şeklindeki sözlere de rastlamıyor değiliz. G ö k t ü r k l e r “sakınmak” fiilini, “düşünmek” ve yahut da “birisini veya bir meseleyi hayallerinden geçirmek” için kullanırlardı. X. yüzyıldan sonra ise bu fiil, artık yalnızca bir şeyi “hayal gibi görme” anlamına kullanılmağa başlanmıştı. Bu fiil, sanmak ve zannetmek anlamlarına da gelirdi. Türkler yalnız ışıkların değil; seslerin de aksetme hali için yine aynı fiili kullanırlardı. Söylenen şarkıların dağlarda yansıyarak, tıpkı bir sesin hayali gibi bize dönmesi veya bir şarkı sesinin, derinden derine çok uzaklardan bize yetişmesi de, yine bu fiil ile ifade edilirdi.

Kâşgarlı Mahmud “sakımak” fiilinin, “bir şeyin hayal gibi görünmesi” anlamına geldiğini söyler. Eski türkçede, “Ol mening közüme sakıdı” deyimini, “o benim gözüme hayal şeklinde göründü,” anlamına geliyordu. “Sakığ sakıdı” denince de, doğrudan doğruya “serap göründü” anlamı çıkarılırdı. “Sakımak” fiili, “sakırmak” türeyişi ile de söylenirdi. “Anadolu'da serap anlamına gelen “sağın” sözü de kökünü yine bu fiilden almış olmalı idi.” Aynı fiilden gelen eski türkçedeki “sağın” sözü de “sanmak” zannetmek anlamına gelirdi. Şimdiki Ortaasya lehçelerinde “sakım” ve “zakım” sözü, yalnızca “ışığın aksetme olayı” için söylenen bir sözdür. Bununla beraber Kırgızlarda “zakımdanmak” fiili, “serapla örfülme ve ılgım salgımıyla kaplanmak” anlamına da gelir. Issız ve تنها bir yerde şarkı söylemek veya başkalarına yalnızca uzaktan duyulabilecek bir tarzda ırlamak için de, bu deyim kullanılırdı.

“Anadolumuzdaki İlgım-Salgım sözü de, eski bir deyimdi”:

Anadolu Türkleri serâba, **“pusarık”** veya **“busarık”** da derlerdi. Pusarık, Türklerde daha çok “alaca akşam karanlığı ile sisli havalar” için kullanılan bir deyimdi. Buna rağmen, pusarık sözünün de serâp anlamına kullanıldığını, önemli kaynaklarımızdan öğreniyoruz.

Anadolu’daki **“ılgım-salgım”** deyiminin sonundaki **“salgım”** sözünün aslı, başlangıçta **“sagım”** şeklinde idi. Sonradan bu söz, “ılgım”a uydurularak **“salgım”** şekline gelmiştir. Anadolu’da, uzaktan hayalet şeklinde görünen şeylere, **“ılgın-yalgın”** görünmek de denirdi. “yalkımak” fiili Türk lehçelerinde, genel olarak **“parlamak ve alev alev yanmak”** anlamına kullanılırdı. Anadolu’daki **“yalgın”** veya **“algım”** sözleri de köklerini aynı fiilden almışlardı. Fakat anlamlarında, esas fiile nazaran, küçük bir hafifleme olmuştu. Anadolu Türkleri, yalgın sözünü daha çok, altın, gümüş veya incilerin parlaması için kullanmışlardı. Elbette ki alevin parlaması ile altının parlaklığı arasında, bir fark vardı. Anadolu Türkleri, **“ılgın-yalgın”** derler iken, bu parlaklığa, **“ılgın”, “ılgıt”** sözleri ile, daha da bir hafiflik katıyorlardı. İşte Anadolu’da **“İlgım, ılgın, ılgır, ılıkımak, yalgın”** sözlerinin serâp anlamına kullanılması, herhalde bundan ileri geliyor olsa gerekti.

“S e r â p” sözü, türkçemize farsça “serâp”dan bozularak girmişti. Öyle anlaşılıyor ki serâp deymi, K a z a n Türkleri yolu ile Çuvaş Türk lehçesine kadar yayılmıştı. Çuvaşlarda, “serep” şeklinde görülen bu deyim, gerçek anlamını kaybetmiş ve “Ebekuşağı” ve buna benzer anlamlar için de kullanılmağa başlanmıştı. Kazan Türklerinden geldiğinde şüphe olmayan bu deyim, artık Çuvaş Türklerinin Hristiyanlıkla ilgili bayram ve törenleri içinde kullanıyordu. Bu bayram ve törenlerde, eski Türk inançlarının da hâlâ yaşadıkları gözden kaçmıyordu.

Çuvaş Türkleri, erken çağlarda Hristiyanlığı kaybetmiş ve bir çok eski Türk inançlarını unutmuşlardı. Çuvaş Türklerinde, “Serem”, “Sören” veya “Serap” denen bazı din törenleri görülmüyordu. Hristiyanlığa uygulanan bu tören, genel olarak Hristiyanların kutsal günlerine tesadüf ettirilirdi. Tören sırasında, **“Bir çok insanlar ellerine borular, tahta kırıklar veya sopalar alarak duvarlara vururlar ve büyük gürültüler çıkarırlardı. Çıkarılan bu gürültüler ile de, evlerindeki kötü ruhları kovduklarına inanırlardı.”** Türklerden oldukça uzak Çeremisler de, bu törene **“Sürem”** veya **“Şürem”** derlerdi. Bu deyimlerin köklerinin, türkçe “sürmek” fiilinden gelmiş olması çok muhtemeldir. Çünkü bu törenin gayesi, kötü ruhları evlerinden kovmak ve “sürmek” idi.

VI. ACUN VE DÜNYA

“Soğuk geldi yaslandı,

“Kutlu yazı kıskandı,

“Karla Acun kaplandı...”

Eski Türk Halk Şiiri

1. ACUN, İNSANLIK DÜNYASI

“**Acun**”, eski türkçede dünya anlamına gelirdi. Fakat bu dünya, maddî dünya olmaktan ziyade, “İnsanlık dünyası” idi. Toprak ve su yığınının ibaret olan dünya, eğer insansız kalsa idi, hiç bir manası olmayacaktı: **“Bu dünya, insanlıkla birlikte düşünüldüğü için, insanların hayatı gibi fâni ve yine insanların talihi gibi dönek ve kahpe bir dünya idi.”** Bunun için eski Türkler yeryüzünde yaşayan varlıkların tümüne, “**Acunlar**” demiş ve bu suretle Acun deyiimi ile de, ne demek istediklerini daha açık olarak göstermişlerdi. Eski Türkler, yeryüzünde yaşayan insanlara “**Acunluk**” derlerdi. İnsanlar nihayet dünya için yaratılmış, dünyalık ve bu dünya içinde güçleri ile kuvvetleri yeter olan varlıklardı. Onların iyilik veya kötülükleri, Tanrının insanlara bahşettiği talihe, yani, “**Kut**”a bağlı idi. Tanrı onlara kut verirse, zaten herkes iyi olur; kurt, kuzuya bile katılıp giderdi:

“*Acunluk belinge badı kut kurtı,*

“*Kozı birle kadlıp yorıdı böri!*”

“**İnsanlar bağladı kut kuşağını,**

“**Kuzuya katılıp yürüdü börü (Kurt)**”

İnsanları idare eden ve bu işi meslek edinen hükümdara da “**Acuncı**” denir. Fakat, Acuncı unvanı, daha çok bütün insanlığın hükümdarına verilen bir ad idi. Eski Türklerde, “**Cihanşümûl**” (Universal) bir devlet fikri vardı. Onlara göre, “**Türk Hakanı, Tanrı tarafından bütün insanlığı idare için gönderilmiş bir hükümdar idi.**” Türk devlet felsefesi, bütün dünyayı ve insanlığı içine alan bir anlam, yani Universalismus ile dolu idi. Bunun için de Türk hü-

kümdarının yine Tanrı tarafından bahşedilen faziletle dolu olması lâzım geliyordu:

“Acunçika erdem gerek ming tümen”

“Acuncı’ya erdem gerek, on milyon!...”

Unutmamalıyız ki, insanların iki dünyası vardı: **“Biri bu dünya ve diğeri de, öbür dünya idi.”** Maddî dünya ise, bir tane idi. Bunun için Acun sözü, maddî dünyanın çok üstünde ve insanların gönlündeki diğer dünyayı da, ahireti de ifade ederdi. Bu sebeple eski Türkler, **“Bu Acun”** veya **“Ol Acun”** derken, bu iki dünyayı birbirlerinden ayırmağı da ihmal etmezlerdi. Fakat bu dünya fâni, öbür dünya ise ebedî bir dünya idi. Bu sebeple de, öbür dünya ve ahiret için **“Menggü Acun”**, yani, **“Ebedî dünya”** deyimini kullanırlardı.

“Bu dünya, o dünya”, Anadolu’da da çok kullanılan bir deyimdir. B e k t a ş î edebiyatında ise, bunun yerine hemen hemen hiç bir arapça söz tercih edilmemişti. Şu güzel Bektaşî nefesinde, bunu açık olarak görüyoruz:

“Bu dünyadan, o dünyaya giderken,

“Tu yüzüne, lânet şanına Yezid!

“Hak evini yıkıp harap edersin,

“Tu yüzüne, lânet şanına Yezid!...”

— Teslim Sultan Abdal

Türklerde bu deyimler X. yüzyıldan itibaren söylenmeğe başlanmıştı. Elbette ki bunların doğuşunda, İslâmiyetin de büyük tesirleri vardı. Fakat bu deyimler, daha önceleri müslüman olmayan ve Buda dinine inanan, Türkler tarafından da söylenmişti. Örnek olarak bunlardan bir tane verelim:

“Togrup takı kalmadı menggü eren,

“Ajun küni, yulduzu tutçı togar.”

“Doğup da kalmamıştır, (dünyada) bir, tek

insan, ebediyen yaşayan,

“Acunun güneşiyle, yıldızlarıdır ancak, ebediyen

ışışyan!...”

Acun, insanlar için ebedî değildir. Ebedî olan şey, hergün doğan ve dünyaya bağlı olan, güneş ve yıldızlardır. Burada **“Dünyaya önem veren”** (Geocentric) bir kâinat görüşü, kozmoloji vardır. Bu görüşü, İran edebiyatında da görmüyor değiliz. Fakat Astronomi bakımından Ptolemaeus’un sistemine bağlı olan bu inanış Çin’de de vardı. Asıl şaşılacak nokta şudur: **Kutadgu-Bilig**’deki bu şiirlerde, eski Uygur anlayış ve deyimleri, en güzel bir şekilde ifade edilerek söylenmişti. **“İran deyimleri”** nin en ufak bir izi bile yoktur. Eğer bu şiirler, İran edebiyatının mana ve mefhumları kullanılarak yazılmış idiyse; nasıl oluyordu da, İran edebiyatının deyimleri ve terminolojisi, bu şiirlerde, en ufak bir **“sızıntı ve görüntü bile gösteremiyordu.”** Meselâ Ahmed Yesevî ile Yunus Emre’de, bu dil saflığını gösteremiyoruz. Çok eski de olsa, İran edebiyatının tesirlerini inkâr edemeyiz. Fakat bunun yanında, Kutadgu-Bilig’den önce de var olan, bir Türk Düşünce düzeni ile bir Türk şiir an’anesinin varlığını kabul etme zorunluğu da vardır.

2. “ACUN”, DÖNMEK ZAMAN VE KAHPE FELEK

“Süren, Erenler süreği,

“Süre gelmiş. süre gider!...”

Teslim Sultan Abdal

“Acun’un felek ve zaman anlamına kullanması”:

Astronomi bakımından, **“Felek”** ile ilgili ayrı bir bölümümüz vardı. “Acun” deyimini dolayısı ile, burada bu konuya, yeniden döneceğiz. Türklerin Felek’e, astronomik görüşle, **“Çığrı”** dediklerini söylemiştik. Az önce de söylediğimiz gibi Türkler, dünyaya önem veren kâinat görüşleri (Geocentric) dolayısı ile, dönen feleği ve değişen gece ile gündüzü de, Acun sözünde toplamış ve Acun deyimini ile ifade ede gelmişlerdi. Değişen zaman, çağ ve talih de, artık, Acun sözü ile anlatılır olmuştur:

“Ajun tûni kündüzi yedkin keçer

“Kimni kalı satgasa küçin kever.”

“Acunun gecesiyle, gündüzü gelip geçer,

“Kimin üstüne varsa, gücünü ezip geçer!”

Felekten kurtuluş yoktur. Kader pususunu kurarak fırsat bekler ve farsatını bulunca da insanı can evinden yaralar. Ne yazık ki, İnsanoğlu

bu yaranın, nereden ve kimin tarafından geldiğini bilmez. Yine de, çaresini ve yarasını sarmak için, gereken yakıyı İnsanoğlundan arar ve ister:

“Urmuş Ajun pusuğın, kılmış anı balığ;

“Em sem angar tilenip, sizde bulur yakığ.”

“Kurmuş Acun pususun, kılmış anı yaralı,

“İlâç, çare aranır, sizde bulur yakıyı!..”

Çarkı felek ile dünya, kahpe ve dönektir. İnsanlar, rahat ve uzun yaşamasınlar diye zamanı bile çabuk geçiştir. **“Acun, erlerin ve yiğitlerin değil; kötülerin dostudur”**. Dünyayı iyi insanlardan ayırmak ve ayıklamak, sanki onların bir vazifesi gibidir. Kaşgarlı Mahmud’un verdiği şu çok eski Türk şiirini, bugünkü türkçemize çevirmeğe çalışalım:

“Zaman günleri çabuk, geçirip davrandırır,

“İnsanoğlunun ise, gücünü yıprandırır;

“Erleri seyrek yapar, Acun’dan hep kaldırır,

“Kaçsa dahi yetişir, canlarını aldırır!..”

Burada, Felek ve Acun yerine, “Zaman,” (Ödhlek) geçmiş ve onların vazifelerini, artık “Zaman” yapmağa başlamıştır.

3. ACUNCİ, DÜNYANIN SAHİBİ

“TÜRK HAKANI”

“Acuncı, yani Dünyanın sahibi olan iyi bir Hakan, Feleğe karşı insanları korurdu”:

Az yukarıda da söylediğimiz gibi hükûmdar, bütün dünyanın sahibi gibi görülüyor ve ona **“Acuncı”** adı veriliyordu. Bütün hükûmdarlara, aynı ünvanın verilip, verilmediğini bilmiyoruz. Fakat bu deyim, eski Türk metinlerinde aynı anlam için birkaç defa kullanılmıştır. İranlıların “E f r a s i y a b” ve Türklerin de **“Alp Er Tonga”** dedikleri büyük kahraman ve hükûmdar için **Acun Begi** deniyordu. Bu deyme, eski Türk metinlerinde sık sık rastlıyoruz. Alp Er Tonga ölünce, Acun sahibsiz kalmıştı:

“Alp Er Tonga öldi mi?

“Ödhlek öçin aldı mı?

“İsız Acun kaldı mı?

“Emdi yürek yırtılır!”

“Alp Er Tonga öldü mü?

“Felek öcün aldı mı?

“Kötü Dünya Kaldı mı?

“Şimdi yürek yırtılır!..”

Bu çok eski ve güzel Türk şiirinde, Acun’un arsız, utanmaz, kötü ve fena olduğu söylenmek iseniyor. Bunun için dünyaya, “İsız Acun” deniyor. Eski türkçede “İsız” sözü, daha çok haylaz, yaramaz, terbiye ve söz almaz çocuklar için söylenen bir deyimdi. Eski Türkler, Dünyaya bu sıfatı vermekle, ona bir “K i ş i l i k” de vermiş oluyorlardı. Tıpkı bizim **“Kahpe dünya”** diyerek, dünyayı kötü bir kadına benzettiğimiz gibi. Bu benzetmeler unutmayalım ki İran edebiyatında olduğu kadar Budizmde de vardı. “Ödhlek” deymi buruda da karşımıza çıkıyor. Esas itibarı ile zaman için kullanılan bu söz, öyle anlaşılıyor ki “F e l e k” karşılığı olarak da, dilden düşürülmüyordu. Diğer bir şiirde, yine Alp Er Tonga’nın ölümü için şöyle deniyordu:

“Zaman artık inceldi, süzüldü, yufkalandı,

“Cılız, zayıf erlerse, yavuz oldu davrandı!

“Erdem artık kalmadı, atıldı savsaklandı,

“Çünkü Acun’un Begi (Efrasiyab) yok oldu!”

Şairi bilinmeyen bu çok eski Türk halk şiiri, faziletin ve faziletli kişilerin yok oluşunu, Hakan Efrasiyab, yani Alp Er Tonga’nın ölüşüne ve dünyanın sahipsiz kalışına bağlıyor. Şiirin esas metninde Efrasiyab’ın adı geçmiyor. Fakat şiirin söylenişinden, bu sözlerin Alp Er Tonga ile ilgili olduğu, açık olarak anlaşılıyor: **“Acun, erleri ve yiğitleri ayıklayarak, dünyayı yiğitlerden temizlemeği, âdeta kendi için bir vazife bilirdi. Akıllı ve bilgi kişileri ise, istemezdi ve onlara yar değildi. Bilgili insanları yok edip, dünyadan kaldırmasa bile, onları kovalar, ısırır ve etlerini koparırdı. Bu sebeple bilge kişilerin de vücutlarında açılan yaralar, yavaş yavaş kokup çürümeğe başarlardı”**. Daha doğrusu şair demek istiyordu ki, bilgelerin kafalarında bilgi bulunmasına rağmen, kokmuş vücutlarında artık fazilet barınamamağa başlamıştı. İşte, Acun’un bu marifetlerini anlatan şu çok eski Türk şiiri bize söyle diyor:

“Bilge, akıllı kişi, artık hep yoksul kaldı,

“Acun onları tutup, ısırdı, etin aldı,

“Erdemli vücutlarsa, çürüdü, koku saldı.

“(Tükendi artık gücü) yere değip sürtülür!”

Yine çok eski ve çok manalı bir Türk halk şiirini D e d e K o r -
k u t'un dilinden dinleyelim:

“Kanı dedüğüm, Beg Erenler, .

“Ecel aldı, yer gizleri,

“Dünya menüm diyenler.

“Bu dünya kime kaldı!..”

4. “ACUN”, MADDİ DÜNYA ANLAMINA

“Maddî Dünya anlamına kullanılan A c u n sözü”:

“Acun” sözü eski Türklerde, esas itibarı ile, içinde doğduğumuz ve yaşadığımız Dünya anlamına gelirdi. Eski Türk şiirleri, her konuda dünyamıza bir kişilik verir ve dünyayı güzellikleri ile bezeyerek, öyle anlatırlardı. Meselâ şu çok eski Türk halk şiiri, tıpkı bir insan gibi, dünyanın nefesini ılındırmakta ve ondan sonra da baharı getirmektedir:

“Kalkar kamug kölerdi,

“Taglar başı ilerdi,

“Ajun tını yılırdı,

“Tütü çeçek, çerkeşür!”

“Kuru yerlerin hepsi, yağmur ile göllendi,

“Dağların başı artık, göründü belirlendi,

“Dünyanın soluğuysa ılındı, meltemlendi,

“Türlü, türlü çiçekler, dizilip, demetlendi!...”

Diğer eski bir Türk şiiri de, soğukların ve kışın gelişini, mevsimler arasındaki kıskançlık ve rekabete bağlıyor. Ona göre kış, yazın güzelliklerini kıskanmış ve bunun için de bütün şiddet ve kuvvetini toplayarak gelmiştir:

*"Tumlug kelip kapsadı,
"Karlap Ajun yapsadı,*

*"Kutlug yayıg tepsedi,
"Et, yin üşüp, emrişür!"*

**"Soğuk geldi yaslandı,
"Karla Acun kaplandı,**

**"Kutlu yazı kıskandı,
"Vücut üşür, titreşir!.."**

Mevsimlere "K i ş i l i k" veren şair, yazı kıştan üstün tutarak, yaza **"Kutlu yaz"** diyor. Acun sözünü Uygurlar, **"Acun"** şeklinde yazıp söylerler iken; Kaşgarlı Mahmud bu sözü, **"Ajun"** şeklinde söylemeğe başlamıştı.

VIII. DÜNYANIN ŞEKLİ

Bumın Kağan, İstemi Kağan,
“Dört bucak” taki milletleri,
Hep tabi kılmış!..”

Göktürk Yazıtları

1. DÜNYA, TÜRK OTAĞI, TÜRK DEVLETİ GİBİ

Türk dünyamızın şekli ile ilgili düşüncelerini, yer, gök ve yıldızları inceleyen de, belirtmeğe çalışmıştık. Fakat şunu unutmamalıyız ki, **“Türkler, Yeryüzünde en çok hareket halinde olan kavimlerden idiler”**. Çağ, çağ yeni devletler kurmuş ve yeni, yeni kültürlerin tesirleri altında kalmışlardı. Tabii olarak, dünya görüşlerinde de derin değişiklikler olmuştu. Bütün bunlara rağmen, Türk toplumunun alt yapılarında, müşterek inanışlar kaybolmamış ve bu inanışlar, yüzyıllar boyunca devam edegelmişlerdi. Şunu da itiraf etmek lâzımdır ki, belki binlerce senedenberi, İran ve Çin kültürlerinin arasında gelişen Türk düşüncesi, bu komşu kültürlerin tesirlerinden, pek kurtulmamıştı. Bütün bunlara rağmen, Ortaasya atlı kavimlerinin başında gelen Türklerin günlük hayat tarzları ve yaşadıkları ortam kendilerinin dünya görünüşüne de tesir etmiş ve yine kendilerine özel bir düşünce düzeni meydana getirmişti. On binlerce ata sahip olan Ortaasyalıların, hayat özellikleri üzerinde durmuştuk: **“Atlı Ortaasyalıları, yer ile gökten başka bir şey ilgilendirmiyordu. Onlar, ne ziraatçı kavimler gibi bitkilere, ne yerde sürünenlere ve ne de Hindistan’ın orman halkı gibi, vahşi hayvanlara ve çöngellere önem veriyorlardı. Üstlerinde açılan sonsuz, mavi bir gök kubbesi; altlarındaki ise, ya sonsuz bozkırlar veyahut da vahşi, fakat güzel yaylalar ve karlı dağlardı”** Tabii olarak atlı Türkleri, bu iki büyük tabiat varlığından ayıran ve yüksekte tutan üçüncü önemli bir şey daha vardı ki, o da “At” idi.

Türklerle göre, **“En kutsal ve en güçlü tabiat varlığı, gök idi. Bu sebeple bütün an’aneler ve inançlar gök üzerine kurulmuştu. Gök, aynı zamanda kendi çadırının da bir benzeri idi. Türk, kendi otağında oturduğu veya yattığı zaman da kendini yine gök altında uyuyormuş gibi zannederdi. Bu sebeple yuvarlak gök kubbesinin altında saklanmış olan bu dünya da, elbette ki y u v a r l a k olacaktı”**. Ortaasya’nın atlı Türklerinin dünya hakkındaki görüşlerini, başlıca iki ayrı düşünce düzeni içinde toplayabiliriz:

1. Gök bilgisi” bakımından dünyayı görüş ve tanıyış: Gök kubbesinin yuvarlaklığına ve yıldızların dönüşüne bakan Türkler, dünyanın da **“Yuvarlak bir tepsi gibi”** olduğuna inanmışlardı. Bu düşünüş, biraz da insan düşüncesinin tabii bir sonucu gibi idi. İslâmiyetten önceki Türklerin bu konudaki düşünceleri, islâmî devirlerdeki **“Felek”** ve **“Felekiyat”** anlayışına çok yakın idi.

2. Bir **“İ n s a n t o p l u l u ğ u”**, teşkilâtlanmış veya teşkilâtlanması gereken bir **“D e v l e t”** gibi kabul edilen bir dünya ise, bambaşka bir şekilde tasavvur ediliyordu. **“Türk devletinin şekli, iki veya dört yönlü idi”**. Bu sebeple dünya da, dört yönle yönlendiriliyordu.

Aynı durumu, Ortaasya ve Sibirya’da, halen türkçe konuşan kavimlerle ilgili, halk bilgisi haberlerinde de görebiliyoruz. Meselâ **Y a k u t** Türklerine göre, **“Dünya hem yuvarlak ve hem de dört köşe idi.”** Milletlerin dünya görüşüne, şüphesiz ki **C o ğ r a f y a** ortamının da çok büyük tesirleri vardı. **“Ortaasya kendi bağrında kurulan devletler için, dikdörtgen şeklinde bir yurt hazırlıyordu”**. Bu sebeple Türklerin dünyayı anlayışları da, coğrafyanın sınır ve çizgilerine göre (**Geogonical**) olmalı idi.

2. DÜNYA, TÜRK DEVLETİ GİBİ DÖRT KÖŞELİ

“Dünyanın dört köşeli olarak düşünülmesi:

Büyük Ortaasya imparatorlukları, devlet teşkilâtı bakımından **“İ k i y ö n l ü”** idiler: **“Devlet, doğu’dan batı’ya doğru uzanırdı”**. Daha doğrusu eski Türk devletleri, **ufkî (Horizontal)** devletler idiler. Elbette ki bu devletlerin, güney ve kuzey yönleri de vardı. Fakat bunlar, ikinci derecede kalıyorlardı. Herhalde bu düşünce düzeninin meydana gelişinde, Ortaasya’nın coğrafya durumunun da büyük tesiri vardı. Çünkü devlet, ancak doğu ve batı yönlerinden genişleyebilirdi. **Ç i n**’deki devlet felsefesi ise, yüzünü yalnızca güneye dönmüştü. Sibirya kavimlerine göre, **“Dünya, güneyden kuzeye doğru uzamakta idi”**. Bu konuyu **“Kutsal ırmaqlar”** ile ilgili bölümümüzde incelemiştik. Sibirya halkları ve özellikle **Y a k u t** Türkleri, **“Güneyi, dünyanın yüksek yanı ve cennet tarafı; kuzeyi ise, aşağı kısmı olarak kabul ederlerdi”**. Yakutların dünyayı böyle düşünmüş olmaları da, yine Sibirya’nın coğrafya durumuna dayanıyordu. Çünkü bütün büyük nehirler, güneyden kuzeye doğru akıyorlar ve halk da, bu nehirlerin etrafına toplanıyorlardı. Buna rağmen Yakut Türkleri, yön-

lere büyük bir önem veriyorlar ve rüzgârların **“Dört köşeden”** estiklerini söylüyorlardı.

G ö k t ü r k yazıtları da, dünyadaki milletlerden söz açarken daima, **“Tört bulungdaki”**, yani, **“Dört köşe ve yandaki”** kavimleri sayarlardı. Göktürk yazıtlarının bu meşhur deyişi, bu yazıtlar hakkında az veya çok bir bilgisi olan herkes için, bilinen bir şeydir. Göktürk yazıtlarında **“Bulung”** sözünün **“K ö ş e”** mi; yoksa **“Taraf”** veya **“Yön”** mü anlamına geldiği pek anlaşılamıyor. Türk dilinin en ince taraflarını tanıyan Kaşgarlı Mahmut bile, **“Bulung”** sözünün, köşe mi, yoksa bucak mı anlamına geldiğini söylememiştir. Bununla beraber bu sözün Uygur çağında, **“taraf”** veya **“yön”** anlamına geldiği de bir gerçektir. Meselâ **“Kündünki bulung”** deyişi, **“güney”** anlamına gelirdi. Bugünkü türkçemizde, **“Dünyanın dört bucağı”** derken, çok eski bir Türk düşünce anlayışını canlandırdığımıza inanabiliriz. Fakat **“Dünyanın dört köşesi”** derken, durum biraz daha değişir. Bu deyim daha ziyade, farsçadaki **“Çehar küşe”** göz önünde tutularak sonradan meydana getirilmiştir. İslâm âleminde buna **“Hudûd-u erbaa”** da denirdi ki, işte bu deyim **“Dört taraf”** anlamına gelirdi.

Büyük H u n devletinin teşkilâtında da, **“Dört köşe”** veya **“Dört boynuz”** adlı dört memuriyet vardı ki, bunlar İmparatorluğun ve sarayın dört yönüne yayılmışlardı. Ç i n’de de **“Dört yön”**, **“Dört kapı”**, **“Dört kutup”** gibi, idarî teşkilât deyimlerini görmüyor değiliz. **“Dört köşe, Türk halk edebiyatında, doğrudan doğruya dünyayı ifade eden bir sözdü”**. Aşağıda vereceğimiz bir halk ve bir Bektaşî şiiri, bu anlayışı açık olarak bize göstermektedirler:

“Güleç yüze, tatlı söze doyulmaz,

“Yedi İklim, dört köşeden geliyor!

Karacağolan

“Üç çırak yanar şişede,

“Arslanlar gizli meşede,

“Yedi İklim, dört köşede,

“Ben Dedem Ali’yi gördüm!”

Kul Himmet Dede

Hem **“Yedi iklim”** ve hem de, **“Dört köşe”** anlayışları, eski türkçede ve Türk düşüncesinde de vardır. Bu anlayışlar Türklere Önyasya’dan girmiş olsalar bile, bu tesirlerin Göktürklerden çok önceki çağlarda meydana

geldiği bir gerçektir. Çünkü bu mefhumlar Göktürk çağında, yerli deyimler gibi kullanılıyorlardı. Öyle anlaşıyor ki Türkler, **“İslâmiyete girdikten sonra, Arapların “Yedi iklim” ve İranlıların da “Dört köşe” tabirlerini alarak, kendi deyimleri ile bağdaştırmışlardı”**. Çünkü İranlıların, dünyanın dört yönünü ifade etmek için kullandıkları dört köşeden başka, **“Çehar erkân”** v.s. gibi, daha birçok deyimleri vardı.

Y a k u t Türklerine göre, **“Gök, yer ve yeraltı olmak üzere, “ü ç d ü n y a”** vardı. Ölümlü insanların yaşadığı ve bitkilerin bitip kurduğu yeryüzüne (Yakutlar), **“Orta-Doydu”** derlerdi”. Yakut lehçesinde “orto”, orta demektir. “Doydu” sözü ise, Çince “T’ai-tu”, yani büyük başkent sözünden alınmıştı. Şimdiye kadar bu konu üzerinde yazanlar, bu deyimde büyük bir önem vermişlerdi. Halbuki bunun yanında, en eski Türk inanışlarını açıklayan çok daha önemli deyimler vardır: Yakutlar, **“Üzerinde yaşadığımız yeryüzüne, daha ziyade İye Doydu, yani, Ana Dünya demişlerdi”**. Çünkü Yakut türkçesinde “İye” sözü, **“Ana”** anlamına geliyordu. Yine Yakut mitolojisine göre, **“İye”** adlı bu **“Yeryüzünü Anası”**nın şekli, **“Sekiz Köşeli”** idi. Yakut dininde **“Sekiz Ana”**, **“Sekiz iyi kadın ruh”** v.s. gibi tanrılara da rastlamıyor değiliz. Türk lehçelerinde sekiz köşeli şekillere, sekizlik denirdi. Öyle, anlaşıyor ki, **“Dünyanın S e k i z köşeli olması”** ile ilgili inançlar, Yakutlara Moğollardan girmiş bir kültür tesiri idi. Çünkü 6 ve 8, Moğollarda önem kazanmış olan rakamlardı. Bu sayıların Moğollara girmesinde şüphesiz ki, Çin’in de büyük tesirleri olmuştur.

Y a k u t Türklerinin ayrıca **“Dört köşeli bir dünyaya inandıklarını”** da biliyoruz. Bu sebeple Yakutlar, sonraki Moğol tesirlerine rağmen, en eski Türk inançlarını saklayabilmişlerdi. Esasen Moğollar da dünyayı köşeli değil; yuvarlak olarak kabul ediyorlardı. Yakutlar yeryüzüne, **“Durduğumuz yaşadığımız dünya”** anlamına, **“Turung Doydu”** da derlerdi. Dünya için verilen bu adların yanında, bir de kendi vatanları ve Yakutlar ülkesi için söylenen deyimler vardı ki, bunlar arasında **“Törüt Doydu”**, yani, **“Türedığımız yer, vatan”** sözü, gerçekten üzerinde durulmağa değer bir deyimdir.

3. DÜNYA, TÜRK OTAĞI GİBİ YUVARLAK

“Dünyanın yuvarlak olarak düşünülmesi”:

Diğer insanlar gibi, Türklerin de, gök kubbesine bakınca, dünyayı yuvarlak veya daire şeklinde zannetmeleri ve böyle düşünmeleri, gayet tabii

bir şeydir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, **“Büyük devlet hayatı yaşamış, geniş bölgelerde ileri bir devlet teşkilâtı kurmuş ve türlü yönler hakkında yeni ve sağlam bilgiler edinmiş Türkler, geri düşüncelerden kurtularak, yeni anlayışlar edinmişlerdi. Buna rağmen halk, yine eski görüşleri devam ettirmişlerdi”** Dünyanın yuvarlak olması ile ilgili inanç, özellikle büyük devletler kurmamış olan kuzey-Batı Asya’daki F i n-Ugor mitolojisinde, çok geniş ve köklü olarak yayılmıştı. Meselâ M a c a r kavimlerinin çok yakın akrabaları olan Wogul mitolojisine göre dünya, **“Başlangıçta yuvarlak bir tepsi şeklindeydi ve kendi etrafında mütemadiyen dönüyordu”**, “Dünyanın kuşağı” ile ilgili bölümümüzde de söylediğimiz gibi, aynı Wogullar, **“Dünyanın etrafının Ural dağları ile çevrildiğine inanırlardı. Onlara göre, başlangıçta dünya, suların üzerinde yüzen yuvarlak bir toprak parçasından başka bir şey değildi. Bu sebeple dünya yaratılırken, toprakların bir kısmı dağılıyor ve bir kısmı da suların dibine iniyorlardı. Bunu gören Tanrı, taş bir kuşakla bu toprakları sarıp sıkıştırıyor ve sonra da hepsini, bağlayarak bırakıyor”**. İşte onlara göre, Tanrının dünyayı bağladığı taş kuşak, **“U r a l”** dağlarından başka bir şey değildi.

G ö k t ü r k l e r i n menşe efsanesi ile “Ergenekon” destanlarını bu Woğul efsanesi ile karşılaştırdığımızda, aralarındaki yakın benzerliği kolaylıkla görebiliriz; **“Göktürklerde, kurttan türeyen Türklerin ilk dünyası ile, Ergenekon’un da etrafı, dağlarla çevrili idi”**. Şunu da unutmayalım ki, **“K a f”** dağları” da, dünyayı çeviren bir dağlar zinciri idi. Görülüyor ki bu karşılaştırmalar uzadıkça, yeni yeni meseleler çıkıyor ve bir bölgede kalamaz oluyoruz.

A l t a y yaratılış destanlarındaki dünya da yuvarlak idi. Esasen eski Türk düşüncesinde de yer, gök yuvarlağına Demir-Kazık ile bağlı idi.

4. TÜRK BAŞKENTİ, DÜNYANIN GÖĞE YAKIN YERİ

“Dünyanın bölgelere ayrılması”:

Dünyamız, eski Ç i n’de “12 bölgeye”; eski İ r a n ile Önasya kültürlerinde ise, “7 bölgeye” ayrılıyordu. Bu her iki rakam da, **“T a k v i m”** ölçülerini gösteren sayılardı. Çinliler, “ayın hareketleri ile günün saatlarına” önem veriyorlardı. Bu katlara ayırmada da, **“Esas merkez, yine insan ve içinde yaşadığımız dünya oluyordu.”** Göğ, aşağıdan yukarıya ve yere de, yukarıdan aşağıya doğru kat numaraları veriliyordu. Daha doğrusu Türkler, **“Kâinatın dikine (Vertical) bölünmesini, ken-**

dilerine (Egocentric) ve yaşadıkları bölgeye (Geocetric) göre yapıyorlardı. Eski Türk kaynaklarında, Türklerin yeryüzünü enine (Horzional) böldüklerine dair hiç bir kayıt yoktur". En eski Türk devletlerinin, doğu ve batı diye ikiye bölündükleri bir gerçektir. **"İkili sistem"**, ilk Türk devlet teşkilâtının en önemli bir özelliği idi. Fakat bu ikili sistemde, de **"Doğu"**, ağır basıyor ve önemli olan tarafı temsil ediyordu. Bu sebeple, böyle bir düşünce düzenine göre yapılan bu, bölme de, pek ikili bir düzenle sayılamazdı. Bu da ayrı bir münakaşa konusudur: **"Doğu, terazinin kefesinde oldukça ağır basıyor ve devlet içinde de yüksekte duruyordu. Yani bu anlayışa göre, yeryüzü tam manası ile düz ve ufki değildi"**. Böyle bir bölmede, yeryüzünün eşit parçalara ayrılmış olması, nasıl bahis konusu olabilirdi? bunun en güzel örneğini Ç i n'de görüyoruz.

"Türk devletinin doğu tarafı, hem yüksek ve hem de gök yanı sayılıyordu":

Çin'de, dünyanın fizik yapısı ve bölümleri, devlet teşkilâtının sembolleri oluyorlardı. Devlet, bir nevi dünya gibi görülüyor ve dünyaya uyduruluyordu. Dünyayı da göğün içinde düşünüyorlardı. Çin İmparatoru, her sabah vazifesine başladığı zaman, güneşin takip ettiği yol üzerinden, yani doğudan batıya doğru, arabasına binerek insanları teftiş ediyor ve onları idare ediyordu. Bunu söylemekle, Türklerdeki doğu ve batı yönelmesinin, Çinlilerden alındığını iddia ettiğimiz anlaşılmasın. Çünkü Çin'de önemli ve büyük olan yön, doğu değil; g ü n e y idi. Dünyanın ve göğün başkenti ise doğuda bulunuyordu. **"Türkler de bu ağırlık doğuda, yani güneşin doğduğu yönde idi"**. Çinlilere göre dünya ve dünya devletini, **"Yer taşıyor ve gök de örtüyordu"**. Bu sözlere K u r'an'da da rastlıyoruz. Çin imparatorunun sarayındaki **"Dört sütunu, dünyanın dört dağından"** ve **"Dört kapısı da, dünyanın dört yönünden"** başka bir şey değil idiler. Bundan önceki bölümümüzde de, Türklerin dünya için kullandıkları **"Dört köşe"** deyimini incelemiştik. İranlıların **Çehar kûşe**'si ile hemen birleştirilip, mesele önemsizleştirilir korkusu ile, ayrıca kendimizi uzun uzun müdafaaya çalışmıştık. Aslında ise, Çin düşüncesini iyi bilenler için, böyle bir korku bahis konusu bile değildir.

Çin'de G ü n e y, dünyanın yüksek ve gök tarafıdır. Böyle bir örneği elimize alarak hareket ettiğimiz takdirde, **"Türklerde de kutsal Ö t ü g e n orman ve dağlarının bulunduğu tarafın, 'Yüksek ve gök yönü' olduğunu, kolaylıkla anlayabiliriz"**. Sibiryadaki Lena ve Yenisey Türkleri de, bu nehirlerin kaynaklarını aldıkları g ü n e y i, **"Gök ve cennet tarafı"** olarak kabul etmişlerdi.

5. TÜRK BAŞKENTİ, DÜNYANIN ORTA YERİ

“Türk KAğanının başkenti, dünyanın ortası idi. Dünya, Türk başkentinin çevresinde, halka halka bölümlere ayrılırdı”:

Bu açıklamalarımızdan da anlaşılacaktır ki, Türklerin yeryüzünü bölümlere ayırmaları, İran ve Önsya’dakilerden tamamı ile ayrı bir zihniyetle yapılmakta idi: **“Türk hakanlarının otağlarını kurup oturdukları yerler, şüphesiz ki dünyanın merkezi ve birinci derecede önemli yerleriydi”** Göktürk ve Uygurlardaki **“Ötügen”** dağ ve ormanları ile O ğ u z destanındaki **“Or-Tağ”** ile **“Kür-Tağ”**lar da, bu düşünce düzeninin en açık örnekleri idiler. Bundan başka devleti kuran soylu boyların oturdukları yerler de, dünyanın bölümlere ayrılmasında çok önemli rol oynuyorlardı. Uygurların menşe efsanesinde geçen, **“Kut-Tağ”** ile **“Kamlancu”** adlı yerlerin, herhalde devleti kuran **“Yaglakar”** boyunun yeri ile bir ilgisi olsa gerekti. Bundan sonra **“D o k u z- B o y”** geliyordu. Nihayet üçüncü derecedeki soylu, Bayırku ile Bugu kabileleri, üçüncü halkayı teşkil ediyorlardı. **Ediz, Tongra** gibi kabileler dördüncü halkayı, Moğollarla Çinliler ise belki de 5. veya 10. halkayı temsil ediyorlardı. Bu da çok eski ve hatta bugünkü Çinlilerin dünya görüşü idi. Fakat Türklerdeki bu görüş, Çinlilerinkinden açık çizgi ve prensiplerle ayrılıyordu. Türklerinki daha çok boyların dinamizmine ve devletin kuruluşunda emeği geçenlerin güçlü ve soyluluk derecelerine göre düzenlenmişti. Çin’de, dünyanın düzenine hakim olan fikir bir teori idi. Türklerdeki ise, kaynağını hayatın g e r ç e k zorunluklarından alıyordu.

“Türklerin, dünyayı t a k v i m düzenine göre bölgelere ayırmaları”:

Çin düşünce düzenini, en iyi anlayabilmiş bilginlerin başında gelen M. Granet’in bir kitabında, **“Z a m a n ve m e k â n”** adlı bir bölüm vardır. Az evvel Ç i n düşüncesine göre dünyanın fizik yapısının, insan toplumları ile devlet teşkilâtının birer sembol ve temsilcileri olduklarını söylemiştik. M. Granet de, bu önemli bölümünde, yalnız dünyanın fizik yapısının değil, zaman ve takvimin de aynı rolü oynadığını açık olarak göstermektedir. Daha açıkcası, **“Çin’de zaman ve takvim, devlet teşkilâtının; devlet teşkilâtı da, zaman ve takvim’in birer örnek ve sembolü idiler”**, Devlet teşkilâtındaki bölümler, sayılar ve sembollerin hepsi, zaman ve takvim ölçülerine göre düzenlenmişti. Devlet teşkilâtı da yeryüzünün küçük bir

örneği idi. Meselâ dünya, Çin devleti, sarayı ve hatta İmparator'un tahtının bulunduğu salon bile, o n i k i l i bir bölüme tabi tutulmuştu.

O ğ u z destanlarındaki Oğuz boylarının “i k i l i”, “d ö r t l ü”, “a l t ı l ı” ve “y i r m i d ö r t l ü” teşkilât sayıları da takvim rakamları olsa gerekti. Çin'deki Güneşin oğulları “Hsi” ve “Ho”nun üçerden a l t ı oğlu, bu bakımdan bizi aydınatabilecek durumdadır. **“Eski Türk ve Çin Oniki Hayvanlı takvimindeki aylar, 30 gün değil; 15 gün olarak hesap edilirdi. Bu bakımdan 24 rakamı da, takvim bakımından bize yabancı değildir”.**

Büyük H u n devletinde, teşkilâtın temelini teşkil eden “Doğu” ve “Batı” diye, ikili bir bölünme vardı. “4 köşe” ve “6 köşe” devletin soylu boyları idiler. Bütün ordu ise 24 tûmendî. Bunlar da Oğuz boylarının sayılarına uyan rakamlardı. Oğuz boyları, Gök, yıldız, deniz, dağ v.s. gibi, dünya ve gök âlemini tamamlayan unsurların çocukları idiler: **“Görülüyor ki Oğuz destanı, basit bir efsane ve hikâye değildi. Binlerce yıllık Türk düşünce düzeni ve devlet anlayışı, onda billûrlaşmıştı.”**

Mitoloji tetkikleri ile, tarih tetkiklerinin metodları ayrıdır. Mitoloji, dinlerin ve düşünce düzenlerinin, masal veya hikâye yolu ile görülmeleridir. Bunların açıklanması ve bir aydınlığa kavuşturulması için de, Türklere komşu olan kavimlerin kültürleri hakkında gayet geniş bir bilgiye sahip olmak lâzımdır. Bunları mukayese malzemesi olarak kullanabilmek, başarının birinci şartını teşkil eder.

6. DÜNYA, YEDİ DOKUZ VE ONİKİ BÖLGE

“Dünyanın yedi kısma bölünmesi ve Yedi iklim, fikrinin Türklerde görünmesi”:

Birçok bölümlerimizde söylediğimiz gibi, A l t a y kavimleri ile Türklerin başlangıçtaki kutsal sayıları, “D o k u z” idi. Fakat zamanla “Y e d i” sayısı da Türkler arasında görünmeğe başlamış ve özellikle Batı Türklerinde, gittikçe gelişen bir önem kazanmıştı. Bu olay, İran gibi bir komşuları olan ve büyük devletler kurmuş Batı Türkleri için, normal sayılabilirdi. Fakat bu değişme yalnız güneydeki Batı Türklerinde değil; Kuzey-batı Asya'da ve Sibirya'daki Wogul, Ostiyak, Samoyed ve M a c a r gibi. Fin-Ugor kavimlerinde de meydana gelmişti. Meselâ M a c a r'ların menşe efsanelerinde de **“7 oğul”** ve **“7 kardeş”** ten söz açılıyordu. Bunun sonucu olarak, “Macar tahtı ve Macar toprağı da, yediye bölünmüş oluyordu”.

Meşhur Batı Göktürk Kağan'ın **“İstemi-Kağan”**, Bizans imparatoruna yazdığı mektupta, kendisinin, **“Yedi iklimin hükümdarı”** olduğundan söz açıyordu. Kanaatımıza göre, buna da haddinden fazla önem vermek doğru olmasa gerektir. Çünkü İstemi-Kağan, bu mektubu nihayet Bizansa gönderdiği, Soğdlu Maniah'a veyahut da Soğdlu başka bir kâtime yazdırmış olabilir. Böyle olmasa bile **“Yedi iklim”**, Hıristiyanlıkta da çok iyi bilinen bir deyimdi. Bu sebeple bu söz, Bizanslı tarihçi tarafından da ilâve edilmiş olabilir. Ayrıca, Türklerin başka bir şekilde yazdıkları bir ünvanı, Bizans tarihçisi kendi dili ve bildiği hıristaynlık deyimleri ile de, tercüme etmiş olması muhtemeldi. Bununla beraber **“İstemi-Kağan”**ın, bu deymi bizzat kendisinin kullanmış olduğu da düşünülebilir. T ü r g e ş çağında, Çin kaynaklarının verdikleri habere göre, **“Yedi tuğlu”** T'u-mi-tu adlı bir karluk reisinden de haberimiz vardır. Göktürk yazıtları, İl-Teriş Kağan'ın ikinci defa devleti kuruşundan söz açarlarken, Türklerin onun etrafında nasıl toplandıklarını, mitolojik bir dille anlatıyorlardı. **“Kül-Tegin yazıtı”**na göre, **“İl-Teriş Kağan isyan bayrağını çekip de, Çin'e karşı çıktığı zaman, yanında yalnızca on yedi kişi armış. Bu on yedi kişi yetmiş yalnızca on yedi kişi varmış. Bu on yedi kişi yetmişmiş ve devleti kurmuş”**. 17,70,700 sayılarının hepsi, 7 den türemiş rakamlardır. Tıpkı, 9 sayısının Türklerde, 19, 90, 900, 9.000 ve hatta 99 şeklinde türeyişleri gibi.

S â m i kavimleri ve dolayısı ile İslâmî ilimler, yeryüzünün insanlarla iskân edilmiş bölgelerini yedi kısma bölmüşlerdi. Bu yedi bölümden her birine, **“İklim”** ve hepsine birden ise, iklimin çoğulu olan **“Ekalim”** derlerdi. Mitolojiye göre, bu her iklim üzerinde de, bir padişah vardı. Az sonra da göstereceğimiz gibi bu fikir, İran yolu ile Türkler arasına, İslâmiyetin yayılışından çok daha önce girmiş olmalıydı. Bu tabir, B e k t a ş i şairlerinin şiirlerinde de çok kullanıla gelmişti:

**“Bin bir âyet yazılıdır postunda,
“Yedi kral, yedi şah var destinde,
“Altın hilye örgüleri üstünde,
“Lâlleri var, Hacı Bektaş Veli'nin!”**

Veli Baba

“Dünyanın dokuz ve on iki kısma bölünmesi”:

En eski Türk düşüncesine göre, dünyanın d o k u z kısma bölünmesi lâzımdı. Fakat bu konu ile ilgili bir kayıt veya rivayete rastlamıyoruz.

“Türk Hakanlarının d a v u l ve t u ğ l a r ı, 9 tane idi. Her tuğun ve davulun da bir bölgeyi temsil etmesi gerekiyordu”. Fakat bu yönü de kuvvetlendirebilecek bir delile, şimdilik sahip değiliz. Yenisey Tatarlarının efsanelerinde, **“Dokuz davullu K a t a y Alep (Alp)'e, dokuz Han tabi idi”** gibi, cümleler görüyoruz. Fakat bunlar da, mitolojinin ifadeleri içinde, açıklıklarını kaybederler. Bilindiği üzere oğullar, Hakana ait devletin bir kısmının sahibi idiler. Buna rağmen yine birçok efsaneler, **“Yedi oğul, dokuz kız”** dan bahsediyorlar ve dokuz sayısını yalnızca kızlara veriyorlardı. Bununla beraber Yakut Türklerinde, **“Kurt gibi dokuz oğul”** dan da söz açılmıyor değildi.

Bildiğimiz üzere **“On iki memleket”** veya iklim anlayışı, Ç i n düşüncesi ile ilgili bir deyimdir. Türklerin Çin ile olan uzun ve yakın komşuluklarına rağmen, bu düşüncenin de Türkler arasında yayıldığına dair bir belirti göremiyoruz. Sibiry Türklerinin masallarında **“12 Memleket”** deyimine çok az olarak rastlıyoruz. Başka mitolojik bir Han da **“12 kurduna, kaçan bir kısrağı yakalamaları için emirler veriyordu”.** Bununla beraber, Çin tesirine girmiş olan ve Moğol asıldan gelen H ı t a y (Liao) devletinde, **“On iki”** sayısı ile ilgili pek çok motif vardır. Bunların da, **“On iki Hayvanlı Türk Takvimi”** sebebi ile meydana geldiklerine inanlar yok değildir.

7. DÜNYA NEYİN ÜZERİNDE DURUYOR

“Yoktur bu dünyanın ucu bucağı,

“Sanı öküzden, balıklar aşacağı!”

Kayıkçı Kul Mustafa

Dünyanın bir öküzün boynuzları üzerinde durduğunu İslâmiyet ile Binbir Gece masallarında da görüyoruz. Fakat şunu da unutmamak lâzımdır ki Arap göçebeleri, sığır çobanı değil idiler. Belki de bu inanışın kökleri, en eski Önyasya kültürlerinde aranabilirdi. Fakat bizim bu kitapta takip ettiğimiz metodu, bir daha hatırlatmak zorundayız: **“İnsanlığın benzer inanış ve âdetlerini tek bir köke ve tek bir bölgeye bağlamak, ilmi bir metod değildir”.** Biz bu kitapla, bir kültür tarihi yazmak istiyoruz. Benzerlikleri olduğu kadar, ayrılıkları da göstermek bir kültür tarihçesinin vazifesidir. Bir misal arz edelim: **“Kırk”** sayısının, islâmiyetteki önemi çok büyüktür. Bu sayı, islâmiyetin yerli bir motifi de sayılabilir. Bununla

beraber kırk rakamı, değil. Ortaçağ'da, Bering boğazına kadar uzanan Sibirya halklarının bile dillerinden düşmeyen bir sayıdır. Bu halkların çoğunun, değil islâmiyetle; komşu kültürlerle bile en ufak bir ilgileri yoktu. **"İslâmiyetteki 'Kırklar' ile ilgili inançları tamamı ile Ortaasya'ya bağlamak, bir kelime ile, ihtiyatsızlık ve ilmi olmayan bir hareket olur. Ortaasya'yı tanımayanların yaptıkları gibi, kırkla ilgili Türk inançlarının tümünü İslâmiyete bağlamak da, ayrı bir hafifliktir"**. Bu sebeple, dünyanın sarı bir öküz üzerinde durması da, yine aynı metotla incelenmesi gereken bir konudur. A l t a y dağlarının kuzey-batısında yaşayan T e l e ü t Türklerine göre, **"Dünya, dört öküz tarafından tutuluyordu. Fakat bu öküzler, bir tabağa benzeyen dünyayı, altına girerek değil; kenarlarına koşulmuş olarak tutuyorlardı. Bu öküzlerin renkleri de, eski Türk an'anesine göre, yine mavi, yani gök idi. Dünyaya koşulu olan bu öküzler, zaman zaman kımıldıyorlar ve bu yüzden de büyük zelzeleler oluyordu"**. Bu efsaneyi dinler dinlemez hatırmıza gelen ilk şey, birçok öküzlerle çekilen ve üzerlerine çadır kurulan, Cengiz Han devrinin kağnıları oluyordu. Çünkü yine aynı Teleüt efsanesine göre, **"Tabak şeklindeki dünyanın, üstünde de yuvarlak çadıra benzer, bir gök kubbesi bulunuyordu"** Bu efsanede, Önasya inançlarına benzer motifler de yok değildi. Fakat efsanenin kuruluşu, tam manası ile bir Ortaasyalı'nın görüş, anlayışı ve yaşayışına göre yapılmıştı. H i n d i s t a n ve Tibet'teki bazı inanışlara göre, **"Dünya ile üzerindeki Gök kubbesi dört filin üzerinde duruyordu"**. Şu halde, Altay efsanesinde, fillerin 7 veya 9 tane olmayıp da, 4 tane olmasının da bazı sebepleri vardı. Bu duruma göre, Altay efsanesinde Önasya tesirleri ararken, karşımıza bir de Hint ve Tibet tesirleri çıkmaktadır. Bizce Hint tesirlerine de fazla önem vermek doğru değildir. Ç i n düşüncesine göre de **"Gök kubbesi dört sütun üzerinde duruyordu"**. Türkler, bu sütunlar yerine, sembolik olarak dört tane "G ö k - Ö k ü z" koymuş olabilirlerdi. Görülüyor ki mesele o kadar basit değildir.

K ı r g ı z l a r a göre ise, **"Yerin en altında büyük bir okyanus vardı. Bu denizin üzerinde ise, çok kalın bir bulut dolaşırdı. Bulutun üzerinde çok büyük bir kaya ve kayanın üzerinde de bir "Boz Öküz" vardı. İşte dünya bu boz öküzün boynuzları üzerinde dururdu"**. "Boz" ile "G ö k" renkler, Türk mitolojisinde genel olarak birbirlerine karıştırılmıştır. Kırgızların öküzünün de gök renkte, bir "G ö k Ö k ü z" olması çok muhtemeldi. Tıpkı Türklerin Gök-Kurdu gibi. Esasen, **"Kırgızların bir inekten türediklerine dair efsaneler de vardır"**.

A n a d o l u'da ve kültür bakımından, Anadolu'nun tesiri altında bulunan Kırım'daki durum daha başkadır. Halk şairi Kayıkçı Kul Mustafa'nın dediği gibi, **"Sarı öküzden balıklar aşağı"** dır. Bu inanışın başlıca iki değişik anlatılışı vardır: Bilhassa Anadolu'da çok görülen birinci şekle göre, **"En aşağıda büyük bir deniz vardı. Denizde büyük bir balık, balığın üstünde bir öküz ve öküzün boynuzları üzerinde de, dünya duruyordu"**. K ı r ı m'da

bu efsane, biraz daha değişik olarak anlatılır. Onlara göre, **“Dünya, bir boğanın boynuzları üzerinde dururdu. Boğa ise, büyük denizde yüzen, büyük bir balık üzerine tutunurdu. Denizin altında r ü z g â r l a r ve onun altında da karanlık bir dünya uzanırdı. Boğa yorulup da, boynuzlarını kimildattıkça, büyük zelzeleler olurdu”**. Anadolu ve Kırım Türklerinin inanışları arasında, ne gibi farklar bulunursa bulunsun, inancın özünde bulunan İslâmiyetin tesirleri de kolaylıkla gözden kaçmamaktadır.

Türk Halk ve Tasavvuf edebiyatında, dünyanın öküz üzerinde durduğuna dair pek çok örnek vardır. Bu konu ile ilgili olarak, P i r S u l t a n A b d a l ' ın şu güzel şiirini de vermeden geçemeyeceğiz:

**“Musa söyler idi binbir kelâmı,
“Kudret eli ile çaldı kalemi,
“Öküze yükletti, cümle âlemi,
“Dünyanın temelin kuraldan heri!..”**

Bilindiği üzere, dünyanın öküz üzerinde durduğuna dair şiirler, F i r - d e v s i 'nin **“Şah-nâme”** sinde de vardır. Nitekim Diyarbakırlı bir Türk şairi olan Şerifi'nin, XVI. yüzyılda türkçeye çevirerek Mısır'da Kansu-Gavri'ye sunduğu güzel bir Şah-nâme tercümesinde de, bu fikri güzel bir türkçeye bü-rünmüş olarak görüyoruz. Ş e r i f i bu öküz, farsça deymi tercüme etme yolu ile **“Yer götüren öküz”** diyor:

**“Ağırlandı yer ol bâr-ı girândan,
“Gücendi yer götüren öküz andan”
“Dünyanın bir balık üzerinde durmasına gelince”:**

Bu, daha çok Kuzey-Batı Asya'daki B a l i n a balıkçıları ile ilgili bir an'anedir. Vaktiyle balıkçı tekneleri ne kadar iptidai olurlarsa olsunlar, Kore'nin kuzeyindeki bütün kıyı halkları, Balina avcılığı ile ilgilenmişlerdi. Balıkçı olmayanlar da, uzaktan gördükleri balinaların dehşeti karşısında hayallere dalmışlardı. Bu konu da ikinci bir tesir de, güneyden, H i n d denizlerinden gelmekte idi. Fakat dünyanın büyük bir balık üzerinde durduğu inancı, bütün S i b i r y a halklarını çok derin bir şekilde sarmıştı. Balınaya fazla önem vermemizin bir sebebi de budur. Bu inançla ilgili bazı incelemeler yapılmıştır. Yaratılış destanları dolayısı ile de, bu konulara dokunmuştuk. Y a k u t Türklerine göre, **“Dünya, B a y k a l gölündeki büyük bir balık üzerinde duruyordu”**. Yakutların **“Arat denizi”** ile **“Arat balığı”** efsanelerine de Okyanus ile ilgili bölümümüzde dokunmuştuk. Yakutların bu büyük balıkları bir M a m u t da olabilirdi. Ç u k u Yakutlara göre, **“Mamutlar, suda yaşayan hayvanlardan başka bir şey değil idiler”**. Dünyanın Mamutlar tarafından taşındığına dair Sibirya ve Altay Türkleri tarafından söylenmiş masallar da vardı. Bu duruma göre böyle efsaneler, yerli de olabilirdi.

VIII.

DÜNYANIN GÖBEĞİ

“Göğün göbeği yerde,

“Yerin göbeği gökte!..”

Altay Türk Şaman duası

Türkçemizde, “Şehrin göbeğinde, dünyanın göbeğinde, göbek taşı” v.s. gibi, birçok deyimler vardır. Böyle konuşur konuşmaz, ne demek istediğimiz, herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilir. İnsanın da, her şeyin de orta yeri, bir göbeğdir. Bu benzetme, yalnızca Türkler tarafından yapılmış değildir. Diğer medenî milletlerin hepsinde de vardır. Fakat bunu, kimin kimden aldığını hemen söylemek de, kolay değildir. “Dünyanın göbeği” deyimini ise, bambaşka mitolojik bir anlam taşır.

Ç i n devlet düşüncesine göre, “Dünyanın ortasında Çin İmparatoru otururdu. Diğer milletler, asâlet ve Çinlilere yakınlık derecelerine göre, dalga dalga genişler ve dünyayı meydana getirirlerdi. Bu sebeple Çinliler, Çin’e Chung-kuo, yani “Orta memleket” demişler ve Çin’i dünyanın ortası olarak kabul etmişlerdi. Çin’in tam ortasında oturan kimse de, tabii olarak, Çin İmparatorundan başka birisi değildi”.

T ü r k devlet düşüncesinde, bunu açık olarak göremiyoruz. Bir gerçek varsa, o da Türk Hakan’ının Tanrı tarafından tayin edilmiş, yeryüzünün meşru hükümdarı olduğu idi. Hukuk tarihinde “Universalismus” denen bu devlet anlayışına göre, o milletin hükümdarı, bütün dünyanın gerçek bir efendisi olarak kabul edilirdi. Eski türkçede “Ordu”, Türk hakanının çadırını ve tuğunu diktiği yere denirdi. Hakanın başkenti veya oturduğu yer, bir Ordu sayılırdı. Bu sebeple Uygurların başkentinin adı da, “Ordu-Balg”, yani, “Hükûmdarın oturduğu baş şehir”, idi. “Bugünkü” orta” sözümüz, eski türkçede ‘ortu’ şeklinde idi. ‘Ordu’ kelimesinin de bu sözden geldiğinden hiç bir şüphemiz yoktur”. Maalesef elimizdeki kaynaklar azdır. Bu sebeple Türk hükûmdarının oturduğu yerin, dünyanın ortası sayılıp, sayılmadığını da pek bilemiyoruz. Fakat Türklerin devlet düşüncesi, “Cihan Devleti”, yani “Universal devlet” prensiplerine dayanıyordu. Bu tip devlet düşüncelerine göre de, Türk hakanlarının oturdukları yerin, dünyanın ortası şeklinde düşünülmesi gerekmekte idi.

Çinlilerde “T’ai-chi dairesi” adlı bir sembol vardır. Buna, “**B ü y ü k o l u ş**” adı da verilir. Bu düşünce düzenine göre, karanlığın sembolü olan “Ying” ile aydınlığın sembolü “Yang”, bu daire içinde eşit bir yer alır ve dönerlerdi. Dünyadaki on bin türlü varlık da, bu dönüş sonucunda meydana gelirlerdi. H u n çağında, A l t a y dağlarındaki kurganlarda bulunan bir çok eserlerde de, bu inanişin izlerini bulabiliyoruz. Bu inaniş, daha çok, 12 Hayvanlı Türk Takvimi ile gökte yıldız burçlarının dönmesine dayanan bir düşünce düzeninden ileri geliyordu. Gök ve f e l e k ile ilgili bölümlerimizde, bu konuları incelemiştik. Çinlilerin geometrik olarak ifade ettikleri bu dönüşü, “Türkler, karşılıklı hayvan veya kartal koymak sureti ile ifade etmişlerdi. Bu sembolik hayvanların, ekseninde döndükleri merkez, göğün ve yerin ortasından başka bir şey değildi”.

“**D e y i m l e r e g e l i n c e**”, Anadolu’da “**Dünyanın göbeği**”, çok söylenen bir sözdür. Bunun türkçeye, İslâmiyet ve İran edebiyatı yolu ile girmiş olması da muhtemeldir. Eski Yunanlılar, dünyanın ortasına “Omphalos ges” derlerdi. Almancada da “Erdnabel”, yani dünyanın orta noktası, çok kullanılan bir deyimdir. İslâmiyetde dünyanın göbeği M e k k e ve K â b e idi. Bu sebeple İranlılar Kâbe’ye “**Nâf-ı hâk**”, “**Nâf-ı zemin**” veya “**Nâf-ı âlem**” derlerdi. “**Nâf**”, farsçada “g ö b e k” demektir. Araplar ise dünyanın göbeğine, yani ortasına, “**Surre**” tabirini kullanırlardı. “**Nâf-ı arz**” deyimini Osmanlılar da çok söylerlerdi.

T ü r k ç e d e , bu deyim yok değildir. Ortaasya Türk lehçelerinde göbeğe “**Kindik**” denirdi. Aynı anlamdaki “**Kindik**” sözüne, Osmanlı edebiyatı ile, Anadolu’da da rastlamıyor değiliz. Dış tesirlere uzun zaman kapılarını kapamış olan A l t a y Türklerinde, dünyanın ortasına “**Yerding kindiği**”, yani “**Yerin, dünyanın göbeği**” derlerdi. Bu deyim Altay mitolojisinde de sık sık rastlamaktayız. “**Göbek ve göbek kesimi, bir çocuk için bütün Türk halklarında önemli bir mânâ ifade ederdi. Bir çocuğun ‘göbeğinin kesildiği yer’ veya ‘doğan çocuğun göbeğindeki kirlerin yıkandığı yer onun v a t a n ı sayıyordu.**” Türklerin göçebe bir hayat yaşamaları bile bu inanişin önüne geçemiyordu.

M o ğ o l lehçelerinde, **Kui** (**Kalm.**), **küiy**, **küi**, “göbek” anlamına gelir. Fin Ugor kavemlerinden Samoyedler de ortaya, **kii** derlerdi. Türkçedeki “**Kindik**” sözünün aslının da “**Kin**” olması çok muhtemeldi.

Ahmet Vefik Paşa da, “**Arzın göbeği**” deyimini çok kullanırdı. Fakat Paşa, bunu yeryüzünün değil; dünya yuvarlağının ortası için söylerdi.

Türk mitolojisine göre dünyanın göbeği:

Ortaasya inançlarını incelerken göstereceğimiz gibi, dünyanın göbeği, daha çok, yeraltı dünyasının yeryüzüne açılan kapısı veya deliği olmalıydı. Kutsal m a ğ a r a l a r , genel olarak yeraltına açılan bir kapı gibi görülmüşlerdi. Bu kitabın birçok yerlerinde göstereceğimiz gibi, “**Av-**

cıların kovaladıkları geyikler birdenbire önlerindeki kayalardan açılan kapıdan yeraltı dünyasına girer ve avcılar da beraber götürürlerdi”, G ö k t ü r k efsanesindeki kurt da, mağaradan girerek yeraltı dünyasına gitmişti. Burası da Turfan’ın kuzey batısındaki bir yerdi. Ergenekon destanı da, Göktürk efsanesinin, biraz bozulmuş ve genişlemiş şeklinden başka bir şey değildi.

D ü n y a d a ğ ı ile ilgili bölümümüzde de gösterdiğimiz gibi, bu kutsal dağ, **“Dünyanın orta dağı idi. Bir nevi dünyanın direği olan ve Tanrının yeryüzü ile ilgi kurduğu bu dağlar, yeryüzünün orta yerinde idiler”**. “Ötügen ormanı” ile dağlarının bulunduğu bölge, böyle bir yeryüzü ortası idi. Ortaasya İmparatorluklarının, başkentlerini hep bir sebebi vardı. Göğün ortası veya kapısı Demir kazık, yani kutup yıldızı idi. Y a k u t Türklerinin, **“Zirveleri ta Tanrıya kadar uzanan demir ağaçlarının kökleri de”**, herhalde dünyanın göbeğinde bulunuyordu.

Ortaasya Türk halk bilgisine göre dünyanın göbeği:

Eski Türklerle göre dünya, dört kenarlı (Tört bulung) idi. Türk kaynakları, bu dört kenarlı dünyanın ortasında, ayrıca bir deliğin bulunup bulunmadığından söz açmıyorlar. Kutsal ata mağaraları, herhalde bu dünyanın bir deliği idiler. Y a k u t Türkleri, **“Dünyayı yuvarlak olarak düşünürlerdi. Bu yuvarlak dünyanın ortasında da bir delik vardı. Yakut şamanları üzerlerinde taştan oyulmuş böyle dünya şekilleri taşırlardı”**. Kuzey-batı Sibirya’daki F i n - U g o r kavimlerine göre, **“Dünya, durmadan kendi ekseninde dönerdi”**. Yakut Türkleri de dünyanın göbeğini en sakin, en hareketsiz ve rahat bölge olarak kabul ederlerdi. Yakut Türklerinin bazılarına göre ise dünya, **“Sekiz köşeli bir Yer Ana”** idi. Dünyanın ortası ise bu Yer-Ana’nın **“Sarı göbeği”** nden başka bir şey değildi. Bazı Yakut masallarında dünyanın göbeğinden, **“Yer ortasının gümüş göbeği”** şeklinde söz açıldığı görülürdü. Yine Yakutlara göre, **“Yerin yüksek memesi”** de vardı. Bu deyimın mahiyeti açık olarak anlaşılamıyor. Yer-Ana’nın göbeğinden sık sık bahsedildiğine göre, yerin memesi de herhalde dünyanın orta dağından başka bir şey olamazdı.

Y a r a t ı l ı ş destalarını incelerken, yeryüzünün bir avuç toprak parçasından meydana geldiğini görmüştük. Bu bir avuç toprak, yeryüzünün ilk çekirdeğini teşkil ediyordu. Dolayısı ile, dünyanın ortası da, bu ana toprağın bulunduğu yerdi. Fakat bu ana toprağın bulunduğu yer hakkında, ne mitoloji ve ne de tarih belgeleri, bize hiç bir şey söylemiyorlar.

“Yerin kapısı” da, yukanda söylediğimiz gibi, bu konuda bize yardım eden çok önemli bir motiftir. Göğün nasıl bir kapısı ve baca deliği var idiyse, Altay Şamanizmine göre, “Yerin de bir baca deliği vardı. Yer altında dolaşan Şamanlar da vardı. Bu Şamanlar, yere açılan bu delikten inip, yeraltında dolaşır ve yine aynı kapıdan yeryüzüne çıkarlardı. Yer altına giden Şamanlar insan kılığını bırakır ve başka şekillere girerlerdi”. Güney Sibirya’da yaşayan Minusinsk Tatarlarının masallarında, bir delikten yeraltına inen kahramanlar veya masum çocuklar, türlü felâketlere uğrarlardı. Kısmen islâmiyetin tesirleri altında kalmış olan bazı Kırgız masallarında da, “Yerin deliği” ile ilgili konulara, rastlamıyor değiliz.

“Dünyanın göbeğini kesme”:

İnancı da, ayrıca üzerinde durulacak bir konudur. Türklerde göbek kesme, v.s. ile ilgili birçok inançlar ve atasözleri vardır. Fakat batı Sibirya’daki Votyak Şamanlarının hastalara söyledikleri şu sözler, konumuz bakımından büyük bir önem taşımaktadırlar:

“— Dünyanın ortasında yerin göbeği vardır. Eğer sen yerin bu göbeğini çözer de, kesebilirsen, iyi olabilirsin!” Yakut Türklerinin de, dünyaya bir kişilik vererek, “Yer-Ana” dediklerini ve bu ananın da bir göbeği, olduğunu, söylemiştik. Votyak Şamanları bu sözleri ile, dünyayı büsbütün kişileştirmişlerdi. Şamanlar hastaya bu sözleri ile, iyi olmayacaklarını söylüyorlardı. Çünkü dünyanın göbeğini bulup, çözüp de, kesmenin imkânı yoktu.

Yağmur duasına çıkan Şamanlar ise dualarının arasında şöyle derlerdi: “Tengerening kindigi yerde! Yerdin kindigi tengerede!”, yani, “Göğün göbeği yerde! Yerin göbeği gökde!” Bundan da anlaşılıyor ki, yalnız yerin değil; göğün de bir göbeği vardı. “Yerle göğün göbekleri de birbirlerine bağlandı idiler”.

Birçok Türk kavimleri, dünyayı düz bir tepsi gibi zannediyorlardı. Sibirya’da, büyük nehirlerin kenarlarında oturan halkların anlayışı ise, daha başka türlü idi. Onlara göre, “Bu büyük nehir, kaynağını gökten alıyordu. Bu sebeple güney, gök tarafı ve nehrin denize döküldüğü yer ise, yer tarafı idi. Yenisey ve Lena gibi bol sulu niherler denize dökülürken, büyük girdaplar yapıyorlardı. Bu girdapları gören Sibirya halkları da, bunun yer altına giden bir kapı olduğuna inanıyorlardı”. Sibirya’daki Türk masallarına göre kuzeyde büyük bir deniz vardı. Bu denizin ötesinde de yeraltı âlemine giden bir mağara yolu bulunurdu..

IX.

DÜNYANIN ORTA DAĞI

“Yeri basan, tutan dağdır;

“Halkı basan, tutan Handır!”

Eski Türk Atasözü

1. TÜRKLERİN KUTSAL DAĞLARI

Büyük dağlar, diğer medenî milletlerde olduğu gibi, Türklerin de kalplerinde ve dolayısı ile dinî inanışlarında yer tutmuştur. Zirveleri gökleri deler gibi yükselen ve başları bulutlar içinde kaybolan dağlar, sanki Tanrı ile konuşur ve ilgi kurar gibi görünmüşlerdi. Göğün direği dağ, yeri bas-tıran dağ ve Tanrıya giden en yakın yol da yine dağ idi. Bu sebeple, **“Or-taasya’daki dağların çoğu, Tanrı ile ilgili adlar almışlardı”**. Bu, yalnız Türklerde değil; Çin’de, Hint’de, İran’da ve Sâmî dünyasında da böyle idi. İranlıların Elbûrz dağları, Hint mitolojisinin Himalayaları (**Himavat**), Çin-lilerin Kuan-lung ve Ki-lien sıra dağları ile Tûr-ı Sina, Kafkas dağları, dünya mitolojisinin ana motiflerini teşkil ederler.

Büyük dağlar, T ü r k mitolojisinin de en önemli motifleridirler. Her Türk efsanesinde bu kutsal dağlar, açık veya kapalı bir şekilde karşımıza çıkarlar. Uygurların ataları olan Kao-çı Töleslerinin menşe efsanesinde, **“Hakan, kızlarını Tanrı ile evlenmeleri için bir dağ üstüne kor ve küçük kız, bu dağ üzerinde erkek bir kurtla evlenerek yeni nesiller meydana getirir”**. “E r k e k k u r t” bu efsanede, Tanrının sembolünden başka bir şey değildi.

Göktürklerin menşe efsanesinde ise, **“Dişi kurt, çocuğu alarak Tur-fan’ın kuzey batısındaki bir dağa gitmiş ve orada bulunan, bir mağaradan içeriye girmişti. Bu mağara da, yeraltı dünyasına giden bir yoldu”**. Bu yollar, umumiyetle yine böyle kutsal dağlar içinde bulunurdu. Büyük Ortaasya İmparatorluklarının başkentlerinin kurulduğu **“Ötügen dağları”** da, böyle kutsal dağlardan başka bir şey değildi. Uygurların **“Kut-Dağı”** da çok meşhurdur. Ayrıca Uygurların menşe efsanesinde, **“Gökten ışık, iki ırmak arasındaki bir dağ üzerine inmiş ve Uygurların soyları bu yolla türemişlerdi”**. Göktürklerin, doğudaki büyük sıradağlara **“Kadır-Kan”** demelerinin sebebi, yine dinî sebeblere dayanıyordu. O ğ u z D e s t a nı’nda ise, durum bambaşkadır. Oğuz-Han’ın kendi öz yaylaları olan, **“Or-Tag”** ve **“Kür-Tag”** lar, gerçek mitolojik çehrelerini kaybetmişlerdir. Fakat adlarından da anlaşılacağı üzere,

onlar da Oğuzların kutsal dağları idiler. Oğuz Destanına göre, Oğuz-Han bütün dünyayı zaptetmişti. Onun başkenti ve ordugâhı olan Or ve Kür dağlar da, tabiî olarak dünyanın ortası olacaktı. **“kazılık”** dağı da Oğuzların kutsal dağlarından biri idi.

2. TÜRKLERE GÖRE “DÜNYA DAĞI”

“Türklere göre Dünya dağı”: X. ve XI. yüzyıllarda, büyük devlet kuran Türkler, oldukça realist bir düşünce içine girmişlerdi. Böyle gerçekçi, bir düzene girmelerinde, şüphesiz ki İslâmiyetin de büyük tesirleri olmuştu. Buna rağmen, Türk atasözlerinde ve şîirlerinde eski inançların izleri de görülüyor değildi. Şu eski Türk atasözü konumuz bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

“Yer basruki tag, budun basruki beg”, yani, **“Yerin baskısı dağ, budunun baskısı ise, bey veya hükûmdardır”**. Bu eski Türk atasözünü, başka bir şekilde de türkçeye aktarabiliriz: **“Yeri tutan dağ, milleti tutan ise beğdir”**. Bu atasözüne göre, **“Eğer dağlar olmasa idi, yer, yer olamayacaktı. Belki de dağılıp gidecekti. Tıpkı hükûmdarların toplumları tuttuğu gibi”**. Tabiî olarak bunu yapan da Tanrı idi. Bu konuda başka bir atasözü de şöyle diyor: **“Tengri, tag birle yerig basurdi”**. Yani, **“Tanrı, dağ ile yeri bastırıp daha sağlam yaptı”**.

Dağa kişilik veren Türk inançları da çoktur. Yeri geldikçe bu konu üzerinde de duracağız. Yalnız, bugün de söylediğimiz bir atasözümüzü, bin sene önceki söyleniş ile, vermeği de faydalı buluyoruz: **“Tag tagka kavuşmaz, kişi kişiye kavuşur”, “Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur”**. Türklerde dağlar hakkında pek çok deyimler vardır. Bunların hepsini burada inceleyecek değiliz. Ancak güneş görmeyen, bin sene önceki deyimle **“kuz dağları”, “Kutsal ardıçlı (Arduçlı) dağlar”,** Türk mitolojisinde ve masallarında büyük bir yer tutuyorlardı.

Türk mitolojisindeki **“Altındağ”** lar da inceleyeceğiz. **“Gök-Tepe”, “Ala-Dağ”** gibi, kutsal renkler taşıyan dağlar da yok değildir. Fakat dağlar, Türk edebiyatında genel olarak **“kara”** renkle anılırdı. Dede Korkut kitabında dağlar için söylenmiş iki güzel soylamayı buraya almağı, faydalı görüyoruz:

1. Kara tağum, yükseğı oğul! Karangulu

gözlerim aydını oğul!

2. Kara tağum, yükseğı oğul! Kanlı suyım,

Taşkunı oğul!

Altay ve Sibirya masallarında Türk bahadırları anlatılırken, değil bütün vücutları; baldır ve bacakları bile, dağlara ve dağ sağrılarına benzetiliyordu.

“Türk halk edebiyatında, Dünya dağı”:

Hiç şüphe yok ki, A n a d o l u’ya gelen Türklerde, eski Ortaasya mitolojisinin gökleri delen Altın-Dağ veya Ak-Dağ’ları kaybolmuş ve onların yerini, “Kaf dağı” ile “Tür” dağları almıştı. Zaten, ef-sanevi eski Türk dağları da mitolojide, Önasya’nın bu dağlarının birer paralellerinden başka bir şey değil idiler. Nitekim Y u n u s Emre şöyle diyor:

“Kaf dağı zerrem değil Ay ve Güneş bana kul,

“Ben kuş dilün bilürem söyler Süleyman bana!”

“Kuş dilini bilme”, yalnız İslâmiyetten sonra değil; çok önceleri de Türk mitolojisinde yaygındı. Fakat Yunus, aynı zamanda İslâmiyeti de çok iyi bilen, bilgin bir insandı. Deyimleri ise, eski yüz-yılların türkçesi idi. Fakat fikirleri, İslâmi düşüncelerin en derinlerinden geliyordu.

Ermişlerin yükseldikleri dereceler de, “dağ” ve “y a y l a” deyimleri ile tarif ediliyorlardı. Meselâ H a t a y î , yani Şah-İsmail’in bir şiirini, buna örnek olarak verelim:

“Çıktım Kırklar yaylasına,

“Çağırdım üçler aşkına,

“Yüzümü yerlere sürdüm,

“Yediler, kırklar aşkına!”

T û r-ı Sinâ dağı için, Türk halk edebiyatında söylenmiş mısralar sayısızdır. Özellikle, Bektaşîlerin **“Devriye”**lerinin hemen hemen hepsinde, bu dağın adına rastlanır. Bunlar arasında en arı türkçe ile yazılmış M u h y i d d i n A b d a l’ın bir şiirini örnek olarak verelim:

“Güller açılır çağında,

“Kevser ile Tûr dağında,

“Bülbüller öter bağında,

“Koyun bile güttüm ben!”

“K a f dağı”, büyüklük ve yüksekliğin bir sembolüdür. Fakat mitolojiktir. Bu sebeple, İsmâî edebiyat Kaf dağı yerine T û r dağını tercih etmiştir Çünkü bu dağ. Tanrı ile ilgi kuran bir dağıdır. Mutasavvıflar, ermişliğin yüceliğini de Tû r dağına benzetirlerdi. Meselâ S e y y i d N e s i m i şöyle diyor:

Musa benim kim Hak ile daim münâcat eylerim,

Gönlüm tecelli Tûr’udur anın çün Tûr olmuşum.

Tabîî olarak bu, “Tecellî ve Sûdûr” nazariyesine göre söylenmiş bir şiirdir. Türk mitolojisi ile ilgisi yoktur. Fakat Sibirya ve Altay’daki Türk masallarında da, **“İnsanlar kendilerini kutsal ve büyük dağlar gibi yüceltmeğe çalışmışlardı”**.

Türk düşüncesinde dağ ve tepeler, her şeyin ortası ve yerin düğümüdür Nitekim bir Erzurum atasözünde de, şöyle deniyordu. **“Kırk dereyi, bir tepe keser”**.

“Dünya dağı düşüncesinin astronomik temelleri”:

Yer ile göğün, ya bir demir dağ veyahut da demir bir ağaçla birleşmiş olduğu hakkındaki düşünceleri, muhtelif bölümlerimizde incelemiştik. Bu inanışlara göre, dünyanın ortasından bir dağ yükseliyor ve kutup yıldızına kadar varıyordu. Bu konuları **“Kutup yıldızı”** ile ilgili bölümümüzde incelemiş ve bu yıldızla Türklerin, niçin **“Demir-Kazık”** dedikleri üzerinde durmuştuk. Bazı Ortaasya kavimlerine göre ise, **“Bu dağın tam tepesinde, Tanrının altın tahtı bulunurdu”**. Türklerin kutsal yönleri doğu idi. Fakat Ortaasya ve Sibirya kavimleri arasında, **“kuzeye tapınanlar”** da yok değildi. Bunun sebebi de, Kutup yıldızının kuzeyde olmasından ileri geliyordu. Kuzey-Batı Sibirya’daki Türklerle ve bilhassa Macarlarla akraba Ostyak kavimleri, Kutup yıldızına **“Demir Kazık Baba”** derlerdi. Bundan dolayı da senenin belirli zamanlarında Kutup yıldızına kurban verirdilerdi. Bu daha çok, Hint mitolojisine dayanan bir inançtır. Hint mitolojisine göre, dünyanın ortasından, tanrılara kadar yükselen **“Sumeru”** adlı büyük bir dağ vardı. Eski Hint metinleri zaman zaman bu dağ **“Sumer-Baba”** adını da verirdilerdi.

3. ALTIN DAĞ VE AK DAĞLAR

“Türk mitolojisinde Altın-Dağ”:

Yüksek dağlar Tanrıların yeri olarak kabul edilirdi. Bu inanış, Türkler arasında çok yayılmıştır. Bu konu ile ilgili kayıtları, eski İran kaynaklarında bile bulabiliyoruz. Biliyoruz ki eski Türkler, ölen Türk büyüklerini, yüksek dağ tepelerine gömerlerdi. Altay dağlarında rastlanan kurganların çoğunun, yüksek dağlarda bulunmasının bir sebebi de bu idi. Bazı dağlar da, böyle Türk büyüklerine mezarlık ettikleri için şöhret bulmuşlardı. Meselâ G ö k t ü r k yazıtlarının bahsettiği “**Ti-nesi oğlu yatıgma tag**”, yani, “**Tinesi Oğlu’nun yattığı dağ**”, bunlardan birisidir. Eski Türkler, çok yüksek dağlara “Kan” adını verirlerdi. Uygur iline yakın, çok yüksek bir dağa da “Altun-Kan” derlerdi. “Altın” gibi dağlardan da, çok söz edilirdi. Göktürk yazıtlarında da böyle dağlar vardır.

“Altın-Dağ” motifi bütün incelikleri ile, yalnızca A l t a y Türklerine ait mitolojik masallarda görülür. Onlara göre, “**Gök kubbesinin altında, som altından yapılmış bir dağ vardı. Fakat bu dağın tabanı ve etekleri, yeryüzüne kadar inemiyordu. O, gökler âlemi ile ilgili ve göklerin bir dağı idi. Büyük Tanrı Bay-Ülgen, yeryüzünü yaratırken, bu dağda oturmuş ve yaratılışı, Altın dağdan idare etmişti. Altın dağ’ın üzerinde, ay ile güneşin ışıkları daima parlar ve gece denen şey, hiç görülmezdi**”. Bazı masallarda bu dağın çöktüğü, ve bu yüzden dünyanın gölgelendiği de söylenirdi. Kuzey-doğu Asya’ya gildikçe bu inanç, daha da iptidaileşir ve Amerika yerlilerine kadar uzanır. Doğu, Sibirya’daki Goldlara göre, “**Bu dağ taştan yapılmış imiş, Bunun için insanlar, bir gün bu dağdan bir taş düşecek diye, korkarlarmış. Tanrı, bu dağın insanlar tarafından görülmesini hoş görmemiş ve gözlerden gizlemek için, h a v a tabakasını yaratmış. O zamandan beri bu dağı yer yüzünden bir daha gören olmamış**”.

“Türk mitolojisinde Ak-dağ”:

Ak-Dağ, Türk yer adları arasında, en çok görülenlerden birisidir. Az yukarıda da gösterdiğimiz gibi, Türk dilinde ve edebiyatında dağla beraber kullanılan renk daha çok, kara idi. Bir dağ, ne kadar beyaz olursa olsun, yine de toprak rengindedir. Bir dağa eğer “Ak” denmişse, onda manevî bir sebep aranmalıdır. Uzun zamandan beri dış âlemle ilişkilerini kesmiş ve dış tesirlere karşı kapılarını kapamış olan Y a

k u t Türklerine göre, **“Tanrı bembeyaz ve ap ak bir dağ üzerinde oturmuş. Dağın tam zirvesine kurduğu tahtına ise, üç basamaklı gümüş merdivenle çıkırmış”**. Yakut masallarında, **“Tanrı, süt akında, 7 katlı, beyaz dağ üzerinde tahtını kurmuş oturuyor”**, tekerlemeleri, sık sık görülen şeylerdendir. Yakut Türkleri, vaktiyle kuzeye göç etmişler ve yeni yurtlarını, Kuzey buz denizine yakın yerlerde kurmuşlardı. Bu sebeple, güneydeki Türk âlemi ile ilişkileri, hemen hemen hiç kalmamıştı. Güney Sibirya’daki, meselâ A b a k a n Tatarlarının ise, durumu böyle değildi. Eski Kırgızların toruları olan bu Türkler, daima türkçe konuşmuşlar ve Türk âlemi ile, ilişkilerini kesmemişlerdi. Onların dünyayı görüş ve anlayışlarına göre, **“Kuzeyde büyük bir okyanus vardı. Efsanevi büyük hakanlardan biri olan Ak-Han, bu büyük denizin kenarındaki Ak-Dağ’ın eteklerinde, denizin köpükleri yanında oturur ve bu kutsal denizden de su içerdi”**. Dede Korkut kitabındaki, masal tekerlemelerine benzeyen, şiir halindeki bu sözlerde, dış tesirlerin bulunması pek muhtemel değildir. Bunlar, yeni meydana gelen bir düşünce düzeninin değil; halk dilinin, insan ağzının, asırlardan beri söyleye söyleye, meydana getirdiği verilerdir.

4. KUTSAL DEMİR DAĞ

“Türk mitolojisine göre dünyanın ortasından yükselen D e m i r Dağ”:

“Ergenekon” efsanesini incelerken, bu “Demir-dağ” motifi üzerinde özel olarak durmuştuk. Aynı konuyu burada yeniden inceleyecek değiliz. Bu Demir-dağ’dan, birçok Türk kaynaklarının söz açtığı bir gerçektir. Aynı zamanda Ergenekon da, bu demir dağdan başka bir şey değildi. Fakat bu dağın, dünyanın ortasından yükseldiğinden ve dünyanın direği ile göbeğinin, bu dağ olduğundan, pek az kaynak bahseder. Eski Kırgızların torunları olan Abakan Tatarları ise kendi masallarında, **“Bu dağın, dünyanın ortasında bulunduğunu ve dünyanın göbeğinin de, burası olduğunu”** açık olarak söylerler.

“Dünyanın ortasındaki dağın katları”:

Dünyanın ortasından yükselen, böyle bir dağın varlığı ile ilgili olan inanışların, dağlarda ve yaylalarda yaşayan, at yetiştiren Türkler

ve Türk mitolojisi için, yerli bir motif olması çok muhtemeldir. Çünkü aynı düşünce, Hint, Babil ve Avrupa mitolojilerinde de vardır. Bütün bunlar için bir tek kök aramak, meselâ Tevratın Tûr-ı Sina'sının, Hintlilerin Sumeru dağından geldiğini söylemek, herhalde doğru bir şey olmasa gerektir. Türk mitolojisinde durum, biraz daha başkadır. Daha başlangıçlarda, her Türk halkına ait böyle kutsal bir dağın bulunduğu kutsal bir gerçektir. Zaman geçtikçe, güneydeki büyük dinler Ortaasya'ya da sızmağa başlamış ve zaman zaman, türlü şekillerde tesirlerini göstermekten geri kalmamışlardır. Müslüman Türkler, kendi eski kutsal dağlarını, Kaf dağı ile birleştirirlerken; Budist Türkler de, Hint mitolojisinin Sumer veya Meru dağlarının özelliklerini almışlardır. **“İ r a n t e s i r l e r i i s e, kendilerini Türklere, Budizm ve İslâmiyetten çok daha önce kabul ettirmeğe muvaffak olabilmişlerdi”** A l t a y mitolojisine göre, **“Bu dağ üzerinde 7 Kudai bulunuyordu”**. **“Kudai”** sözü de Türklere, İran'dan girmiş bir deyimdir. Batı Sibirya ile, Batıdaki Türk folklorunda, daha çok **“Y e d i”** rakamının yaygın olduğunu söylemiştik. Bu sebeple Batı bölgelerinin halkları, **“Bu dağın, “Y e d i k a t” olduğuna inanırlardı”**. Bu inanış da, İran-Türk kültür ilişkilerinin bir sonucudur. Moğollarda ise durum daha değişiktir. Onlar daha ziyade bu dağın 3 kat olduğuna inanırlardı.

“Yaratılış destanlarında Dünya dağı”:

Güney Sibirya Tatarlarının bazı efsanelerine göre, **“Dünya henüz daha yaratılmadan önce, yalnızca küçük bir tepe varmış. Bu tepe, yavaş yavaş büyüyerek, yerle göğü birleştirmiş ve etekleri de, yeryüzü olmuş. Türk halkları arasında bu dağa “Temir-Kazık” diyenler de varmış”**. Bu inanışta, hafifçe de olsa, Hint mitolojisinin tesirlerini görmüyor değiliz. Fakat yerli an'ane, Hint tesirlerini kendi içinde eriterek, kaybetmiştir. Buna karşılık Buryat Moğollarında, Hint ve Çin mitolojileri birbirlerine karışarak, yepyeni bir kompozisyon meydana getirmişlerdi. Onlara göre, **“Dünyanın türeyişinden önce, Tanrı bir k a p l u m b a ğ a yaratmış. Kamplumbağanın üzerinde de, bir dağ peyda olmuş ve yavaş yavaş büyüyerek, Sumeru dağına meydana getirmiş. Kutup yıldızı bu dağın üzerinde dururmuş. Kamplumbağanın her ayağı ise, dünyanın dört bölgesini meydana getirmiş”**. Bu inanışta, Kutup yıldızının durumundan başka, diğer motiflerin hepsi, dışarıdan gelmiş inançlardır. İ r a n mitolojisine göre de, **“Elburz dağı”, diğer dağların hepsinin “Anası” idi.**

5. KUTSAL DAĞLARIN “BİR İNSAN GİBİ” DÜŞÜNÜLMESİ

“Türkler büyük dağlara kişilik verirlerdi”:

Dede Korkut kitabında şöyle deniyor: **“Karşı yatan kara tağun; yıkılmış idi, yüceldi ahır”**. Göktürk yazıtları da şöyle diyor: **“Süngükin tağça yattı; Beglik ırı kul boldı”**, yani, **“Kemiklerin dağ gibi yattı; beğliğe yaraşır soylu oğlun, köle oldu”**. Dağın yatması, yıkılması, yücelmesi veya insan kemiklerinin dağ gibi yatması, hep Türk mitolojisinin ifade özelliklerindendir. M a n a s destanında, **“Dağların büyük bahadırlar gibi, bahadırların da bir dağ gibi görülmesi”**, hemen her sahifede geçen özelliklerdir. Hint mitolojisinde Buda da, Himalaya dağları gibi görünürdü. Zaten bu dağlar Buda’nın; Buda da, bu dağların sembolü idi.

Büyük devlet kurmuş ve yüksek bir toplum hayatı yaşamış Türk halklarında, dağların kişileştirilmesi (Animizm), ancak böyle edebi bir benzetme şekline girmişti. Aslında ise, **“A l t a y dağlarındaki Katun, yani Hatun, Bey v.s. gibi adlar, yalnızca birer coğrafya ve yer adlarından ibaret değil idiler. Bu dağlar, tıpkı insan gibi konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi olan, ruhlar gibi düşünülüyor ve efsanelerde de böyle geçiyorlardı”**. Şaman dualarında ve şiirlerde, bu dağların adları geçtikçe, bunların insan mı; yoksa dağ mı olduklarını anlamak, âdeta çok güç bir konu haline geliyordu. **“Dağlar birer ruh ve ruhlar da dağ haline girmişlerdir”**. Bunlar eski animizmin birer hatıraları idiler. Dağlara **“Han-Tanrı, Kayrakan, Othon-Tenggere, Buzdağ-Ata”** v.s. gibi, kutsal adların verilmesinin sebeplerini de, yine bu eski hatıralarda aramak lâzımdır.

“A l t a y dağları, bir Han gibi görülürdü”:

Altay bölgesinde söylenen masallarda ve özellikle Şaman dualarında, Altay dağlarının adı geçtikçe, onlara **Han** (Kan) dendiği görülürdü. Onlara göre **“Altay dağlarının tümü kutsal idi. İçlerinde herhangi bir tepe, bütün Altayları temsil edemezdi. Göğe yükselen zirvelerin hepsi birden, Tanrı yerine kadar uzanıyorlardı. Büyük Tanrı Bay-Ülgen’in oturduğu Altın-Dağ’ın, Altay dağları olması da çok muhtemeldi”**. Altay dağlarının adını anarak, o n a k u r b a n veriyorlar, dileklerde bulunuyorlar ve ondan sonra da ağlayıp yalvarıyorlardı.

“Altay dağlarına ‘Kayın babamız’ da derlerdi”:

E s ırmağının kenarındaki S a k ç a k dağlarında yaşayan S a g a y gelinleri, bu dağları kendi kayın babaları gibi görürler ve **“Kayın babamız”** derlerdi. Türk yer adlarında, **“Ata”** sıfatı ile biten, pek çok dağ adları vardır. Bunlardan çoğu, üzerlerindeki yatırlardan dolayı bu ismi almışlardır. Bir çoğu için de **“Ata”** sözü, dağın adı ve ünvanı gibi kullanılmıştı. U y g u r ve G ö k t ü r k l e r i n ataları da, ya dağ üzerindeki kayından veyahut da mağaradan türemişlerdir. H ı t a y (Liao) devletinin Ata-Mabedleri de, Mu-yeh dağının üzerinde bulunurdu. Fakat dağın bizzat bir ata olarak görülmesi Ortaasya’da çok az rastlanan inançlardandı. Yalnızca Altay bölgesinde, Miras suyunun kenarındaki Kölin dağına, bazı Altay Türklerinin **“Töredğimiz dağ”** dedikleri duyulmuştur.

“Dünya dağını temsil eden yapma tepecikler”:

Toprak veya taşların yığılması yolu ile meydana getirilen bu höyükler, Sümerlerin Zikkurat’larını hatırlatırlar. Türk ve Moğol kavimleri yaptıkları bu tepelere **“Oba”** derlerdi ve bunun için de bu inaniş, **“Oba kültü”** denmiştir. Bu inaniş, göre, **“Obalar, bozkırlarda topraklardan ve dağ geçitlerinde ise, taşların yığılması ile meydana getirilirlerdi. En ufak bir tepecik bile bulunmayan geniş bozkırlarda, bu tepecikler kutsal bir dağ yerini tutar ve bunun üzerine çıkararak, ibadet ederlerdi. Bazı Ortaasya kavimleri ise, böyle bir tepe yerine, sırf ibadet etmek için bir çadır kurarlardı. Kurbanlarını bu çadır içinde sunarlar ve dualarını da aynı yerde yaparlardı. Bu sebepten dolayı, böyle çadırlara da yine Oba adını verirlerdi”**.

“Moğolların yaptıkları Obalar”, büsbütün Hint Pagoda’larına benzerdi. Bu höyükler, genel olarak su kenarındaki bir yere, taş ve topraktan yapıldı. Höyüğün üzerine de, at takımları ile elbise ve yiyecekler konurdu. Höyüğün tepesine bir ağaç dikilir ve kenarlarına da süsler asılırdı. Umumiyetle yay, ok, kılıç gibi, kendilerinin kullandıkları günlük silâhlar konurken; bunların yanına Garuda kuşlarına ait figürlerin konması da ihmal edilmezdi. Bazı Mogol obaları ise, oldukça büyük ve âdeta Pagoda’lar gibi yapılmıştı. Bu obalar genel olarak **“12 seki”**den meydana gelirdi. Bunlar dünyanın **“O n i k i b ö l ü m ü”**nü temsil ederlerdi. Ç i n’de de dünya ve bütün devlet teşkilâtı **“12 bölüme”** ayrılmıştı. Bu düşünce düzeninin, Çinden geldiğine hiç bir şüphe yoktu. Höyüğün orta yerine ise, sivrice yapılmış ve bir dağ zirvesi şekli verilmişti. Onlara göre bu da, **“Sumeru”** dağından başka bir şey değildi. Bu âdetlerden de açık olarak anlaşılıyor ki, eski Ortaasya âdetleri ile Ç i n ve H i n t mitolojileri birleşiyor ve yepyeni bir düşünce kompozisyonu meydana geliyor.

Bir Altay efsanesi de, başlangıçta tıpkı Altay Türklerinin yerli türeyiş efsaneleri gibi başlıyordu. Fakat az sonra, Budist safsataları konuya hakim oluyor ve yerli motifleri âteda ortadan kaldırıyorlardı.

6. KUTSAL DAĞLAR İÇİN YAPILAN “TÖRENLER”

“Dağ başlarında Tanrıya tapınma”:

Etnograflar Ortaasya halkları arasında yaygın olan “**Dağlara tapınma**” hakkında önemli yazılar yazmışlardır. Bu yazılar içinde, dağlar üzerinde yapılan törenler de toplanmıştır. Bu yazıdaki bütün bilgileri buraya aktaracak değiliz. Bizim aradığımız şey, daha çok şimdiye kadar söylenenlere bazı yeni bilgiler katmak ve meseleyi, daha açık bir şekilde ortaya koymaktır. Çin kaynakları, G ö k t ü r k l e r hakkında bilgi verirlerken, Göktürklerin atalarının, Altay sıradağlarından biri olan büyük bir dağın eteklerinde oturduklarından söz açarlar. “**Bu dağın zirvesi tıpkı bir miğfere benzermiş**”. Yine aynı kaynaklara göre, “**Göktürklerin bu dağla ilgileri olduğu için, adlarını da yine bu dağdan almışlar imiş**”. C e n g i z - Han çağındaki meşhur Burkan-Kaldun dağının Moğollar arasındaki şöhreti, bu konu ile az çok ilgilenmiş herkes için, bilinen bir şeydir. Cengiz-Han sıkıldıkça, “**Bu dağın üzerine çıkar ve güneşe selâm verirdi**”.

Altay dağlarında yaşayan B e l t i r Türklerinin dağ tepelerinde yaptıkları kurban törenleri, Türk kültür tarihi bakımından büyük bir önem taşıyordu: “**Beltirler, kurban törenine başlamadan önce, d o ğ u d a ve b a t ı d a olmak üzere, iki büyük ateş yakıyorlardı. Doğudaki ateşe, ‘Büyük ateş’ (Ulugot), batıdaki ateşe ise, ‘Küçük ateş’ (Kiçik-ot) derlerdi**”. Doğu’nun kutsallığı ve önemi bu törende de ortaya çıkmaktadır: “**Göge yükselen bu ateşlerin dumanları, Tanrıya bir nevi haber götürürlerdi. Bundan sonra tören başlar ve beyaz bir koç kesilirdi. Koçun etleri parçalandıktan sonra, bir kısmı yakılarak, dumanları ve kokusu Tanrıya gönderilirdi**”. Kurban edilecek at ve koçların, “**B e y a z**” renkli hayvanlardan seçilmesi de, eski bir Türk âdetidir. Manas destanında ise, kesilen kurbanların genel olarak, “**S a r ı**” kısraklardan seçildiği görülür. Bu yeni inançların da, Çin tesirleri ile meydana gelmiş olmaları çok muhtemeldi.

7. YER KUŞAĞI

“Dünyanın kuşağı” olan dağlar:

Bu inanca daha ziyade, Türk kültürünün akraba batı kanadı olan F i n U g o r kavimlerinde rastlıyoruz. Meselâ U r a l dağları bölgesinde yaşayan Türk ve Fin halkları, U r a l dağlarını “**Dünyanın kuşağı**” olarak kabul ederlerdi. Onlara göre, “**Ural dağları, dünyayı baştan başa saran, taş bir kuşaktan başka bir şey değildi**”. Bunun için Ruslarda Ural dağlarına “Zemnoy poyas”, “**Yer kuşağı**” derlerdi. Türkler arasında şimdilik bu konu ile ilgili fazla bir bilgi bulamadık.

“Uygurların ‘Yeşil yeşim taşı dağı’ ile Kaf dağı arasındaki benzerlikler”:

“Kaf-Dağı” da Önyasya mitolojisinin en önemli bir motiftir. Kaf dağı hakkında rivayetler pek çoktur. Fakat en köklü mitolojik kaynaklara göre Kaf dağı, “**dünyayı çeviren büyük bir silsile**” idi. Bu konuyu “**Yer Kuşağı**” ile ilgili bölümümüzde inceledik. Yine rivayete göre, “**Kaf dağının etrafını da büyük bir okyanus çevirmiş. Yeşil bir zümrütten yaratıldığı**” da söylene gelen rivayetlerden biridir. Bu bakımdan, U y g u r efsanesindeki “**Yeşil yeşim**” dağı ile aralarında bir bağ olsa gerektir. Mütercim Asım Efendi Kaf dağı için şöyle diyor: “**Her sabah güneş çıktığı zaman yeşil ve mavi görünürmüş. Göğün her zaman mavi görünmesinin sebebi de, bu şuaların göğe aksetmesinden ileri gelirmiş. Bu renk, Bahri Muhite de aksedermiş ve deniz de bu rengi almış**”.

“Yedi iklim” ve “Yedi bölge” de, hep Kaf dağına göre ayarlanırdı. B a b i l’de de, “7 altın dağ zinciri” ile “7 gezegen burcu”ndan söz açılırdı. B u d i z m’deki **Pagoda**’lar da bir nevi dünya dağının sembolü olarak yapılıyorlardı. Budistlere göre Pagoda, temsili olarak Kutup yıldızına kadar uzanıyordu.

Türlere komşu olan kavimlerde “Dünya dağı”

İranlılara göre “**Elburz**” dağları, büyük yaratılışın 18. senesinde yaratılmıştı. Aradan bir sene geçtikten sonra, yavaş yavaş diğer dağlar da ondan çıkmaya başladılar ve bu yolla Elburz bütün dağların anası olmuştu. Hürmüz’ün K a n u n l a r ı n ı ilân ettiği yer de, yine Elburzların üzerindeki bir zirve idi. Bu bakımdan, İran mitolojisi ile T e v r a t arasında bir benzerlik vardır. Bildiğimiz üzere, M u s a da “Şerâiti”ni T ür - i Sina dağı üzerinde ilân etmişti. Bunun için büyük dağlar İran mitolojisinde, “bilgi ve faziletin bir sembolü” gibi idiler. Gerçi Elburz dağları, iyilik Tanrısı Hürmüz’ün bir yurdu gibi görülürdü.

Fakat Hürmüz'ün yanında, kötülük Tanrısı Ehrimen'in de adamları yok değildi. Bu bakımdan dağlar, iyi ruhlarla birlikte, kötü ruhların da gezindiği, kutsal, fakat korkunç bölgelerdi. Bazı eski İran metinlerine göre Elburz'un etrafı da, tıpkı Kaf dağı gibi, büyük bir "O k y a n u s" ile çevrilmişti.

H i n d u ve B u d a dini mitolojisine göre "Sumeru" veya "Meru" dağı, Tanrının oturduğu bir yer idi. Tanrı dünyayı yaratırken, bu dağ, çok önemli bir rol oynamıştı. Onlara göre yukanda, bir çok gökler vardı ve göklerin hepsi de, Meru dağının üzerine kurulmuştu. Yeri tutan da, yine Meru dağı idi. Bu dağ aynı zamanda Buda'nın da bir sembolü idi. "Buda, bu dağın şekli ile görünürü". Bundan sonra artık dağın etrafında, yer yüzü çevrelenirdi. "Y e d i çevre" den meydana gelen yer yüzünden sonra, "D ı ş ç e v r e" gelirdi. Bu dış çevre de, "S e k i z bölge"den meydana geliyordu. Dış çevrenin dışında da "D ö r t kıt'a" vardı. Onlara göre güneş, ay ve yıldızların hepsi, Meru dağının etrafında dönerlerdi. Sumeru dağı, adı ile birlikte Altay ve Moğal Şamanızmine de girmiştir. Türk ve Moğol halkları bu dağa zaman zaman "Sumbur, Sumur, Sumer" adları vermişlerdir. Hint mitolojisinin bu kutsal dağı, aslında H i m a l a y a dağlarından başka bir şey değildi. B a b i l kozmogonisine göre de, gök ve dünya, bir dağ üzerine kurulmuştu. Avrupa'daki K e l t mitolojisinde de, böyle kutsal bir dağ vardı "Güneş sütunu veya direği" adını verdikleri bu dağ, Ron nehri kıyılarında bulunur ve güneşle ay da, onun etrafında dönerlermiş Y u n a n mitolojisindeki "Ossa" dağının önemi de, herkesçe bilinen bir şeydir. T e v r a t, "Ararat" yani Ağrı dağına fazla önem vermişti. A v u s t u r a l y a yerlileri ise dağ tepelerinin, göğe sokulmuş bir yer ve Tanrı ya da en yakın bir yol olduğuna inanır ve böyle anlatırlardı.

X.

KUTSAL IRMAKLAR

“Kanlı suyum, taşkını oğul!”

Dede Korkut

1. DÜNYA NEHRİ

Kutsal ırmaklar, Türk mitolojisinde çok önemli bir yer tutmuşlardı. Türk kitleleri, büyük devletler kurduktan ve yüksek bir toplum hayatına geçtikten sonra bile, eski kutsal ırmakları unutmamışlardı. Elbetteki yüksek toplum hayatına geçen milletlerde, mitolojinin birçok teferuatı, zihinlerden silinmiş ve unutulmuş olurdu. Meselâ Uygurlar, O r h u n ile S e l e n g a nehirlerinin birleştikleri yere, büyük bir önem vermişlerdi. Çünkü onların ataları, bu iki nehrin kavşağında bulunan bir adacıkta, gökten inen bir nurla doğmuş ve türemişlerdi. Diğer yandan, yine O r h u n nehrinin kaynaklarını aldığı dağlar ve ormanlar, çok daha önemli sayılmış ve burası yüzyıllarca, birçok imparatorluklara başkentlik etmişti. “**Ötügen, Ordu Balı, Kara-Korum**” gibi ünlü başkentlerin hepsi de bu bölgedeydi. Bütün bu bilgileri bir araya toplayınca, O r h u n nehrinin yalnızca kaynağının veya birleştiği, döküldüğü yerin değil; tümü ile birlikte, bütün ırmağın kutsal olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz. Neden ve niçin kutsal olduğunun incelenmesi de ayrı bir iştir. Fakat yukarıda da söylediğimiz gibi, bu tüm kutsallığın sebepleri, mitoloji belgelerinin kaybolması nedeni ile, karanlık kalmıştır. Bu durum karşısında bile, elimizi ve kolumuzu bağlayarak, böyle bir yetersizliğe karşıdan bakmamız, bizi mazur gösteremez. Bunun için de, “Mukayeseli halk bilgisi” metodlarına baş vurarak, bu nedenleri aydınlatma yoluna gitmemiz gereklidir.

2. COŞKUN AKAN SELLER VE TÜRKLER

“Büyük kağanlar, coşkun akan selle doğuyorlar”:

Sel, Türklerin hayal ve hislerinde, daima önemli bir yer tutmuştu. Hatta “**Selçuk**” adı bile, köklerini “**Sel**”den alsa gerekti: “**Selcik**”, küçük sele benzeyen bir çocuk!

Macarlar, mitoloji bakımından Türk kültür çevresine bağlı idiler. Macarların büyük kralı “**Almoş**”, Macar devletinin kurucusuydu. Annesi,

Almoş'a hamile iken, şöyle bir rüya görmüş: **“Gece uyurken, Almoş’un annesinin karnından bir sel boşanmış. Sel, büyümüş, büyümüş ve bütün dünyayı kaplamış”**, Anne, korku ile uyanmış ve bir Şamana koşmuş. Rüyanın tabirini istemiş. Şaman da ona şöyle demiş: **“—Sen bir çocuk doğuracaksın. Bu çocuk büyüyünce, büyük bir hükümdar olacak ve bütün dünyayı egemenliği altına alacaktır!”**

Gerçi, İran kralı Daryüs’un doğuşu da, buna benzer bir efsaneye bağlanmıştı. Ama bunun gibi ve buna benzer efsaneler, Türklerde bir tane değildir. Pek çok çeşitli türleri vardır: **“Manas-Han’ın hatunu gece uyurken, bir rüya görmüş. Rüyada karnından bir ağaç yeşermiş. Yavaş yavaş büyüyen bu ağaç, bütün dünyayı gölgesi altına almış”**. Bu da ağaçlı bir efsane türü idi. Böyle efsaneler, Osmanlı devletinde de çoktur.

Cengiz-Han’ın öz kabilesinin adı **“Kıyan”** idi. Cengiz’in torunlarının saraylarında oturup tarih yazan ve sonra da bu tarihi onlara sunarak, büyük hediyeler elde eden tarihçilere göre, **“Kıyan sözü, türkçe ‘Kayan’, yani selden geliyordu”**. Yine onlara göre, ünlü yigitlere, **“Kıyan Bahadır”**, yani **“Sel gibi güçlü bahadır”** denirdi. Bunlar, halk etimolojisidir. Fakat, bir kavmin inanışlarını yansıtır. Zaten, mitoloji incelemelerinin amacı da budur. Çünkü, Cengiz devletinin büyük imparatorları, böyle yazılmasını istiyorlar ve böyle konuşulmasından hoşlanıyorlardı.

“İnsanların, kuruyup coşan suları”:

Bu, herşeye hayat veren bir Tanrı nimeti idi. Bektaşî ve Alevî şairleri ilham alınması ve güdülmesi gereken fikirleri de suya benzetmişlerdi. Şah İsmail’in **H a t a y î** mahlası ile yazdığı şu çok güzel nefesde bunu açık olarak görüyoruz:

“Bir boyu boylamak gerek,

“Bir sudan sulanmak gerek,

“Bir dili söylemek gerek,

“Feriştehler bilmez ola!”

Hatayî

İnsanların hayat ve talihlerinin, durgunlaşıp canlanması da, suların kuruyup çağlamasına benzetilirdi. **D e d e K o r k u t** kitabındaki, şu güzel şiir de bunun güzel bir örneğidir:

“Aklındılu, görkli suyn,
 “Soğulmuş idi, çağladı ahır,
 “Kaba ağaçda dal budagun,
 “Kurumuş idi, yeşerüp, gögerdi ahır!”

Dede Korkut

Çağlayan sular ve akıntılı seller, Türk mitolojisinin en önemli konuları ve motifleri idiler.

B e k t a ş î şairleri ise, Yunus’un ifadesini daha basitleştirirler. Âşık Hasan’ın aşağıdaki şu şiirinde “**Coşkun akan sel**” deyimini görüp de, Macar Kralı “**Almos**”un doğuş efsanesi ile, Cengiz Han’ın kabilesi “**Kıyan**” veya “**Kıyat**” boyunu hatırlamamanın imkânı yoktur:

“Erlik midir eri yormak,
 “Irak yoldan haber sormak,
 “Cennetteki ol dört ırmak,
 “Coşkun akan sel bizdendir!”

“Coşkun akan sel” deymi elbette ki İran ve Arap edebiyatında da çok idi. Fakat bu, Türklerin de his ve düşüncelerini kaplayan, en önemli mitoloji motiflerinden biri idi. Buradaki türkçe ifade, bizi çok gerilere götürüyor. Biz bu şiiri okurken fikre değil; türkçenin akışına, deyimlerine ve sözlerine önem veriyoruz.

3. KUTSAL IRMAKLAR

“**Kutsal ırmaklardan yardım dileyenler**”:

Onan ve Kerülen nehirlerinin, Cengiz-Han’ın hayatı ile Moğol İmparatorluğunun büyük tören ve Kurultaylarındaki, önemini çok iyi biliyoruz. Cengiz-Han’ın, Kereyit Hükûmdarı Ong-Han’a mağlûp olmasından sonra, “**Balcuna**” adlı nehre nasıl sığındığı ve bu nehirden su içerek, arkadaşları ile birlikte ne şekilde yemin ettikleri, tarihin meşhur olaylarından biridir. Bu sebepten dolayı “**Balcuna**” nehri, şimdi bile mukaddes sayılan ve üzerinde mabetler yapılan bir yerdir. Bundan önce de, aynı bölge halkı arasında kutsal sayılıyor ve Balcuna ırmağına saygı gösteriliyordu.

“Kutsal ırmaklar ve ırmak Tanrıları”:

Biliyoruz ki K i m e k ve K ı p ç a k Türkleri, Altay dağlarının batısı ile Güney Rusya içlerine kadar uzanıyorlardı. İ r t i ş ırmağı da bu Türk kavimleri arasında büyük bir saygı görüyor ve âdeta ona, Tanrı gibi tapınılıyordu.

Önce Sibirya’da türkçe konuşan kavimlerin, Lena ve Yenisey nehirleri hakkındaki düşüncelerini inceleyim. Bundan sonra, daha aydınlanıp ve daha ferahlamış olacağız. Bu nehirler, bir kıt’ayı baştan başa kesip geçen, büyük ırmaklardı. Bu sebeple Y a k u t’lar ve diğer Türkler, **“Bu ırmakların kaynağını, dünyanın başlangıcı ve denize döküldükleri yerleri de, sonu olarak kabul ederlerdi. (Sibirya efsanelerine göre), bu nehirlerin kaynağı, cennette idi. Yani onlara göre, bunlar, kaynaklarını cennetten alan, gökten inen ve bir süre yeryüzünde aktıktan sonra, denize dökülerek, yeraltı dünyasında kaybolan, kutsal sulardı.”** Bu inanış, Ortaasya mitolojilerine hâkim olan, umumî bir piresipti. İşte bundan sonra, O r h u n nehrinin kaynaklarının niçin kutsal sayıldığını daha iyi anlayabiliriz. Bu konuya az sonra daha derin olarak girecek ve meseleleri geniş bir şekilde ele almağa çalışacağız.

4. IRMAK KAVŞAKLARINDAKİ “KUTSAL ADALAR”

Hem O ğ u z destanında ve hem de Uygurların menşe efsanesinde, kutsal bir nehir motifine rastlıyoruz. Sonradan, K ı p ç a k Türklerinin ataları olan ve ağaç koğuşunda doğduğu için de, “Kıpçak” adı olan bir çocuk, iki tarafı çok sarp dağlarla çevrili, bir nehrin ortasındaki bir adacıkta doğmuştu. Esasen bu adacığın, Oğuz-Han’ın hayatında da önemli bir rolü vardı. Oğuz-Han, **“İt-Barak”** kavmine mağlûp olunca, bu adaya sığınmış ve kendi maneviyatı ile askerlerini yeniden topladıktan sonra, İt-Barak’lara taarruz ederek, onları yenmişti. **“Güneş soylu Kırgızların”** menşe efsanesinde de, böyle kutsal bir nehir kaynağı vardır. Buna göre, **“Güneşle ilgileri olan Kırgızların hükümdar aileleri, büyük bir nehrin kaynağında oturuyorlardı.”** Aynı nehre, bütün motifleri ile birlikte “Han-nâme” de de rashıyoruz.

Bilindiği üzere Kitanlar, doğudaki Proto-Moğolların en kudretli ve âsil bölümlerinden biri idiler. H ı t a y devletini kurarak, Moğollar içinde gerçekten en kudretli ve şerefli bir soy olduklarını ispat etmişler ve Çin tarihinde “Liao” sülâlesi, Önyasya tarihinde de K a r a - H ı t a y devleti ile, adlarını ebedileştirmişlerdi. Aslında Kitanlar 840 dan önce, Uygur devletinin en sadık kölelerinden biri idiler. Devleti kuran hükümdarın karısı, uygur soylularından biri olduğu gibi, aynı devlet içinde ayrı bir orduya ve toprağa .

da sahipti. Bu sebeple Kitan dininde ve mitolojisinde, Uygur tesirlerini görmek her zaman için mümkündür. İşte bu Kitanların, “Erkek ataları, beyaz bir ata ve hatunu ise, boz bir öküze binmiş olarak nehrin kaynağından aşağıya doğru inmişler ve ırmağın bir kavşağında karşılaşarak evlenmişlerdi.”

5. KUTSAL IRMAKLAR KAYNAKLARINI “CENNETTEN” ALIYORLAR

“Kutsal ırmakların kaynağı olan Cennet denizi”:

Ortaasya ve Sibiryâ halklarının çoğu. Cennetteki bir göl veya denizin sütle dolu olduğuna inanırlardı. Bu sebeple Altay Türkleri bu göle, “Süt-Ak- Köl”, yani “Süt gibi Ak Göl” demişlerdi. Tabîî olarak, bu gölün süt ile mi dolu olduğu; yoksa içindeki kutsal suların, süt gibi ak olduklarından dolayı mı bu adın ona verildiği, ayrı bir münakaşa konusudur.

Y a k u t Türklerine göre, “Gök Tanrısının tahtı, süt gibi ak bir dağ üzerine kurulmuştu. Bu dağın üzerinde de yine süte benzer bir deniz vardı.” Bundan da anlaşılıyor ki buradaki “aklık”, kutsallığın bir ifadesi ve rengi idi. Altay mitolojisinde ise bu inançlar, dış tesirler dolayısı ile, bütünü dejenere edilmiş ve değiştirilmişti. Onlara göre, “Hayatın kaynağı Süt-Ak-Köl idi. Ruhlar orada kaynaşır ve insanlara ruh veren Yaratıcı, yani, Yayıcı da, onun yanında otururdu. Yeryüzünde bir çocuk doğacağı zaman, bu gölden bir ruh alınır ve doğacak çocuğa gönderilirdi. Bu göl, Süro adlı bir dağın üzerinde bulunurdu.” Bu kutsal dağın adı, H i n t mitolojisinden gelmiştir. Fakat aynı Altay mitolojisinde, eski İ r a n tesirleri de yok değildir. Meselâ aynı rivayete göre, “Bu kutsal dağın üzerinde, 7 Kudai, yani 7 Tanrı bulunurdu.” Kudai veya Kuday sözü de İran’dan gelmiş bir deyimdir. Ayrıca İran mitolojisinde de böyle bir “Gök-denizi” vardı. Eski İran düşüncesine göre, “Göğün en üstünde bir Hayat-Ağacı vardı. Onun altında Gök-Denizi ve onun altında da Gök-Dağı bulunurdu. Dünyadaki bütün ırmaklar, kaynaklarını bu Gök-Denizi’nden alırlardı. Bu denize de Ardisüra denirdi.” Ortaasya mitolojisinde Gök veya Cennet denizi motifi, çok yaygın olarak görülürdü. Bunların çoğu da, Ortaasya’ya has özelliklerini kaybetmiş ve türlü şekillere girmiş masallardı. Yarı masal ve yarı efsane şeklindeki şu hikâyenin bir özetini vermeden geçemeyeceğiz:

**“Bir Hanın kızı varmış gökte yaşarmış bu Han,
“Her yana elçi salmış vermiş dağıtmış ferman.**

“Garuda adlı kuştan, demiş, bir kanat bulun,
 “Sevininiz hiç yoktan, bana bir damat olun!
 “Fakir bir avcı varmış, yola çıkmış hemence,
 “Ap ak bir dağa varmış, başı gökte ipince.
 “Bu dağın üzerinde, bir “Süt denizi” varmış,
 “Sütün orta yerinde, kuşun kendisi varmış.
 “Kuşun her dört yanını Kutsal orman çevirmiş,
 “Ölümsüz bir hayatı Kutsal orman verirmiş.”

Sibirya’nın içlerine ve kuzeye gidildikçe, **Cennet denizi** motifi orijinalliğini büsbütün kaybederek, garipleşir. Meselâ Tunguzlara göre, “**Kutsal bir dağ ve bu dağın üzerinde de, gümüşten goncalar açan bir çiçek fidanı varmış. Dağın etrafı ise, bir Süt denizi ile çevriliymiş**”. Tunguzlar Ortaasya’daki bu motifleri duymuşlar; fakat meselenin iç yüzünü anlayamamışlardı. Bu yolla, mitolojinin aslı ile hiç bir ilgisi olmayan, yepyeni bir masal meydana getirmişlerdi.

Gökten yere inen “C e n n e t” ırmakları:

“Şol Cennetin ırmakları,

“Akar Allah deyu deyu!”

Yunus Emre

Büyük devlet kuran Türklerde mitoloji, eski inceliklerini kaybetmiş ve kutsal ırmaklar hakkındaki inançlar da, ancak birer belirti gibi kalmışlardı. Fakat türkçe konuşan Sibiryalı halklarında ise, durum böyle değildi. Onlar eski mitolojileri ile yaşamışlar ve dış tesirlerle de çok az ilgileri olmuştu. Bunun için, eski inanışların en önemsiz taraflarını bile, kaybetmemişlerdi. Uçsuz ve bucaksız ormanlar içinde yaşayan ve kendi dünyalarından başka bir yeri tanımayan bu kavimler, dünyayı kendi dağlarından, ormanlarından ibaret görmüşler ve kendi dünyalarını da buna göre kurmuşlardı. Elbetteki bu inançlar, kendileri tarafından yeni uydurulmuş şeyler değillerdi. Bu inanışlar, yüzyıllardan beri, akrabalık v.s. gibi bağlarla bağlı oldukları, Altay ve Ortaasya kültür çevreleri içinde gelişmiş an’anelerdi. Önce, birbirleri ile aynı ve benzer olan bu inanışlar, zamanla dış tesirler ile güneyde kaybolmuş, fakat kuzeyde devam edegelmişlerdi. Y a k u t Türkleri, herhangi bir sebepten dolayı, yine bilemediğimiz bir çağda, Sibiryalı’nın ta kuzeylerine kadar göç etmişlerdi. Fakat onların gözleri ve gönülleri eski yurtlarından hiç ayrılmamış ve eski günlerini, her zaman anar olmuşlardı. Onlara göre, “**Güneşli, yeşillik ve meyvalarla dolu bahçeler, hep güneyde idiler. Esasen**

bunlar, c e n n e t- t e n başka bir şey de olmazlardı". Bunun için de Yakut mitolojisindeki Cennet, güneyde idi.

Y e n i s e y kıyılarında oturanlar ise, **"Dünyanın bütün düzeninin, bu ırmağa göre düzenlenmiş olduğuna inanırlardı. Onlara göre dünya, güneyden kuzeye doğru uzanıyor ve dünyanın diğer bölgeleri de Yenisey nehirlerine paralel olarak sıralanıyordu. Bunun sonucu olarak da dünya, başlıca iki önemli yön arasında kurulmuş oluyordu. Güney ve kuzey olan bu iki önemli yön arasında en kutsal sayılanı da, güney tarafı idi. Çünkü güney, göğün bulunduğu yerin bir sembolü idi. Yenisey ırmağı da, kaynaklarını gökteki Cennetten alarak yere iniyor ve kendi memleketleri içinde akarak, dünyanın sonu sayılan Kuzey buz denizinde sona eriyordu"**. Dünyanın bir tarafının gök ve diğer tarafının da yer olması ile ilgili bir inancı Türkler arasında göremiyoruz. Bu düşünce düzenine göre yeryüzü, **"Yukarıdan aşağıya doğru" (Vertical)** sıralanmıştır. Türklerde ise, **"İnsanların yaşadıkları dünya ayrı ve gök ise, ayrı birer kat olarak düşünülmüştü"**. Türkler yeryüzünü, daha çok, ufkî (Horizontal) bir düzen içinde tasavvur etmişlerdi. Ç i n düşüncesine göre de dünyanın güney yanı Tanrıların bulunduğu gök tarafı idi. Fakat Yenisey bölgesindeki kavimlerde, böyle bir Çin düşünce düzeninin tesirlerini aramak, beyhude bir gayret olur kanaatındayız. Y a k u t Türklerinin bu konu ile ilgili düşüncelerini anlatırken, güneydeki sıcak ve güzel ülkelerin onlar için, dünyada bile bir cennet örneği olduklarını söylemiştik. Ayrıca Yenisey Türkleri, ırmağın kaynaklarını aldığı dağlara Gök-dağı adını veriyorlar ve bu yolla kaynak bölgesini kutsallaştırıyorlardı. **"İrmağın esas kaynağını göğün 7. katından aldığını"** da söyleyerek, bu dağları büsbütün mitolojinin içine sokuyorlardı. Sıcak ve mutedil bölgelerde yaşayan Türklerde ise durum bambaşka idi. Türkler, **"Yüzlerini güneşe ve doğuya"** dönmek sureti ile yönlerini belirtirler ve doğuya ön, batıya ise arka derlerdi. Sibiry Türklerinde ise, **"yüz güneye"** çerilirdi. Bu yolla Güneye ön ve batıya da arka denirdi. Y a k u t Türkleri ise, L e n a ırmağına önem vermişlerdi. Onlara göre, **"Lena, dünyanın ortasında geçen bir Dünya ırmağı"** idi. Yenisey Türklerinin, kendi suları hakkında düşündükleri şeylerin hemen hemen hepsi, Yakut Türklerinde de vardı.

"Yedi bölge, Yedi derya ve Yedi deniz":

Y u n u s E m r e de, **"Yedi deniz, yetmiş derya"**dan söz açar. **"Yedi iklim"**, yani 7 toprak parçası gibi, yedi de deniz, yani su parçası vardı. Dünyadaki ırmakların sayısı çoktur. Türk Halk ve Tasavvuf edebiyatında bunların sayıları değişir. Yunus'a göre, Cennetin ortasındaki gölden dört yöne, dört ırmak çıkardı. Yukarıda da söylediğimiz gibi, B u d i s t mitolojide de

böyle düşünülüyordu (Krşl. s. 145 - 6). Yine Y u n u s E m r e Cennetteki dört ırmak için şöyle diyor:

**“Bir göl idim, kıldı erenler nazar,
“Deniz oldum, dört yana ırmak ile”.**

Y u n u s **“Yetmiş derya”**, yani ırmaktan söz açarken, en eski Bektaşî şairlerinden biri olan A b d a l M u s a da, **“Yedi derya bizim keş-külümüzde”** der. Şüphesiz ki Abdal Musa, Yunus gibi çok derin ve bilgili bir kimse değil idi. Nitekim XV. yüzyılda yaşamış olan Germiyanlı Ahmed Dâi de, Ceng-nâme’sinde “Yedi derya” dan söz açıyor. Şair, yerden toz bulutlarının yükselerek Yedi derya’ya saçıldığını söylüyor. Öyle anlaşıyor ki, burada derya sözü, daha ziyade deniz anlamına kullanılmıştır:

**“Göge tozdan bulut yerden ağardı,
“Yedi deryaya hep toprak yağardı!”**

Y u n u s, derya ile denizi birbirinden açık olarak ayırmıştır:

**“Kimi Tapduk, kimi Yunus,
“Her biri derya, deniz!**

6. KUTSAL “IRMAK HANLARI” VE TANRILARI

İran kaynakları ise, **İrtiş** nehrinin Türklerin bir Tanrısı olduğunu söylerler. Aslında ise bu, İranlılara tamamı ile yanlış geçmiş bir haberdır. Kutsal ırmakların, tek ve yüce Tanrının yerine geçmiş olması, pek muhtemel değildir. **İrtiş** nehri, Türk ve Kilem mitolojisindeki, kutsal şeylerin bir kısmından başka bir şey değildi. Bilindiği üzere **Kem** ve **Yenisey** ırmakları, **Kırgız** Türklerinin en eski yurtları idiler. Göktürk yazıları ile yazılmış olan yazıtlara, diğer yerlere nazaran daha çok ve daha sık rastladığımız bu bölge, Türklüğün meydana geldiği ve geliştiği en önemli bir saha idi. Kem nehri havzasındaki kültür ve inanışlar, en eski ve bozulmamış Türk an’aneleri arasında, önemli bir yer tutarlar. Bu bölgedeki Kırgızlara göre, **“Kırgız-Han adlı efsanevi ve kutsal bir Han, Kem ve Yenisey ırmaklarının zengin ve kudretli bir hanı idi”**. Öyle anlaşıyor ki, Kırgızların yayıldıkları ve asırlarca yaşadıkları bu nehir vadisi, onların bir ana vatanı olarak, toplumların kalplerinde yer almış ve bu hisler, mitolojide de kendilerini göstermişlerdi. Kırgızlar, kendi nehirlerinin Hanlığını, başka bir adla adlandırılan, kutsal bir

Tanrıya ve ruha vermemişlerdi. Kendi kutsal nehirlerini, yine **“Kırgız-Han”** adlı bir Tanrının idaresinde görmüşlerdi. Kem ve Yenisey nehirlerinin yakınlarında uzanan büyük A b a k a n bozkırları, ile Türklüğün kuzey sınırları olmaları bakımından, çok önemli bölgelerdir. Bu bozkırların adını. Göktürklerin menşe efsanelerinde de bulabiliyoruz. Bu bakımdan bizimle olan ilgileri açıktır. Bu bölge halklarına göre, **“Abakan-Han adlı bir Han varmış ve bu Han’ın otağı da, Abakan nehrinin kaynağında imiş”**. Abakan ırmağının birçok kaynakları vardır. Fakat bu efsanede önemle anılan kaynak, bugünkü Teles gölünün batısında bulunuyordu. Bu efsaneye göre Abakan-Han, ırmağın kenarında oturur ve ırmak ile beraber, onun bütün havzasına hükmederdi. Yine Kırgızlara göre, **“Abakan-Han, aynı zamanda bir y a ğ m u r Tanrısı idi. İnsanlara yağmur gönderen bir Tanrı olması sebebi ile, kurak mevsimlerde kıra çıkılır ve ona dua edilerek, kurban kesilirdi”**. Bu efsaneden de açık olarak görülüyor ki, zaman zaman **“Su ve ırmak Tanrıları”** ile **“Yağmur tanrıları”** birleştiriliyor ve su ile ilgili her şeye hükmeden tanrılar meydana getiriliyordu. Bu Tanrıların, Göktürk yazıtlarında geçen **Yer-Su** ruhlarından başka şey olmadıkları açık olarak anlaşılmaktadır.

Su ve Irmak Tanrılarını A l t a y panteonunda da görebiliyoruz: Altay Şamanizminde, **Talay** ve Yayık -Han adlı iki Tanrı vardı ki, bu her ikisi de sularla ilgili Tanrıları. Tabîi olarak bu küçük Tanrılar, Büyük Tanrı **Bay-Ülgen**’in maiyetinde bulunur ve ona yardım ederlerdi: **“Talay-Han, (adından da anlaşılacağı üzere), bir deniz veya okyanus Hanı idi. Bu Tanrı, kudretli yer Tanrıları arasında dördüncü sırayı alırdı. Yayık-Han ise, (yine adından anlaşılacağı üzere), taşan ve kabağan suların Tanrısı idi. Onun evi, 17 denizin birleştiği bir yerde bulunurdu. Yer yüzündeki bütün suların hakimi Yayık-Han idi”**. Bilindiği üzere Türkler U r a l ırmağına da, **Yayık** derlerdi. Öyle anlaşıyor ki **Talay-Han**, Altay Tanrılar panteonuna dışarıdan gelmiş, yabancı bir Tanrı idi. Türklerin gerçek ve en eski **“Irmak Tanrısı”**nın, **Yayık** olması çok daha muhtemeldi. Türklerin taşan sular ve sel-lerle ilgili inanışlarını ayrı bölümlerimizde incelemiştik (Bk. s. 137-8).

Türk mitolojisinde, **“Irmak kenarındaki dağlar da kutsal idiler”**. Uygurların menşe efsanesindeki kutsal ışık, iki nehrin birleştiği yerdeki bir dağ üzerine düşmüştü. Altay Türklerinin inanışlarında da, bunu görüyoruz. Meselâ Es ırmağının kenarındaki Sakçak dağı ile, M ı r a s suyu kıyısındaki kara-Dağ’lar, böyle kutsal dağlar arasında önemli bir yer tutarlardı. Gelinler, bu dağlara **“Kayın babamız”** derlerdi.

“Hindistan ile İran’da, kutsal ırmak inançları ve Türkler”:

Kaynağını gökten ve cennetten alan ırmakların başında G a n i nehri gelir. Bu

inaniş, Hint mitolojisinin en önemli konularından birini teşkil eder. H i n t mitolojisine göre, “Marvo adlı bir gök gölünün ortasından, Zambu adlı bir hayat ağacı yükseliyor ve bu gölden de d ö r t ırmak çıkarak göğün dört yönüne akıyordu. Bu ırmaklar, gökte yedi kıvrım yaptıktan sonra yere iniyorlardı. Her ırmağın 500 kolu vardı. (Bazı söylentilere göre ise) bu dört ırmak, Gök Dağından şelâle şeklinde yere düşerlerdi.”

Bilindiği üzere KAlmuk Moğolları, Budizm ile Hint mitolojisinin çok derin tesirleri altında kalmışlardı. Zaman, zaman bunlarda, Çin mitolojisinin tesirleri de görülmüyor değildi. İşte Çin ve Hint motiflerinin birleştiği bir kalmuk inanişına göre, “Gökteki bir dağ üzerinden, d ö r t tane ırmak çıkarmış. Bu ırmakların çıktıkları her kaya ise, bir hayvan şeklini andırmış. Bu kayalardan, doğuda bulunan f i l e, güneydeki ö k ü z e, batıdaki a t a ve bir diğeri de a r s l a n a benzermiş.” Eski Önas-yada da, dört yöne akan, dört nehirden söz açılırdı. Hıristiyanlara göre, “Cennetteki dört nehir, (tıpkı Hint mitolojisinde olduğu gibi) kaynaklarını Hayat Ağacından alırlardı.” Bütün bunlar bize gösteriyor ki, insanlığın da birleştiği bazı müşterek fikir ve inanişlar vardı. H i n t - T ü r k karışımı eski bir efsaneyi de özetlemeden geçemeyeceğiz:

“Başlanğıçta her taraf, bir su ile kaplıydı,

“Bu suyun ortasına, sanki bir dağ saplıydı.

“Bu dağdaki mabette, otuz üç Tanrı vardı.

“Tannlardan birisi, yaratıp, yeri aldı.

“Ayrıca da bir erkek, bir de kadın indiler,

“İnsanı doğurdular, torunlar edindiler.”

XI. YER VE YERALTI

“Yukanda Mavi Gök,

“Aşağıda Yağız Yer

“Yaratıldığında,...”

Göktürk Yazıtları

1. TÜRKLERDE, “YERE”, “KARA” VE “KARAYER” ANLAYIŞLARI

“**Yer**” sözü, eski türkçede de tıpkı Avrupa dillerinde olduğu gibi, toprak, bölge, dünya yuvarlağı ile yeryüzü anlamına gelirdi. Çindeki “**Ti**” sözü de, türkçe “**Yer**” in ifade ettiği bütün anlamları kendinde toplardı. Yer, maddî yönü ile bir topraktı. Anadolu Türklerinin deyimi ile, “**Kara toprak**”. Bizi besleyen, ama sonunda da, yine bizi sinesinde saracak olan toprak. Bu sebeple eski Türkler “mezara” da “**yerçün**”, yani “**yerçi**” demişlerdi. “**Yere batmak**”, “**Yere bat!**” yani “Kaybolmak”, “yok ol!” sözleri de, hep bu büyük sonla ilgili deyimlerdi.

Yer sözünün i k i n c i anlamı da arazî, toprak, bölge, diyar, memleket, kara ve nihayet, yer dediğimiz şeylerdir. Fransızlar buna “la terre”, Almanlar “das Land” derler. Eski türkçede bu deyimden içtimaî anlamları da vardı. Eski Türkler zaman, zaman “**Yurt, il ve vatan**” da yer derlerdi. Onlara göre “hemşeri”, bir **yerdeş** idi. **Yerli** ve **yurtdaş** da, bu eski deyimden nihayet bir devamından başka bir şey değildi. Su ile ilgisi olmayan toprak parçalarına, bugün niçin “**kara**” dediğimizin üzerinde durmayacağız. Ama şunu da söyleyelim ki yalnız bizde değil; Ortaasya ve Sibirya Türklerinde bile, yere hep “**kara yer**” denirdi. Yere, **kara** denmesi de, yalnızca Anadolu başlanmış değildir. Ortaasyalı çok eski bir Türk şairi şöyle diyor:

“**Ediz arştın, altın karaga tegi**”

“**En yüksekteki gökten, en aşağıdaki yere kadar**”. Göğün özelliği yücelik (**edizlik**), yerin ise aşağılık, en altlık, (**altın**) idi. Bu suretle kâinata “dikine olarak iki uç” vardı. “Yukarıda gök ve aşağıda ise kara,”

yani yer vardı. Bu örnekten de açık olarak görebiliyoruz ki, eski Türkler yere, yalnızca **“kara”** demekle de yetinebiliyorlardı. Yerin rengi üzerinde, diğer bölümlerimizde duracağız. Yalnız, yere **“kara”** diyerek geçen Karacaoğlanın şu şiirini de almadan geçemeyeceğiz:

**“Evvel sen de yücelerden uçardın,
“Şimdi enginlere indin mi gönül?
“Derya, deniz, dağ, taş demez geçerdin,
“Karada menzilin, adın mı gönül?”**

Yerin de tabii olarak türlü türlü çeşitleri vardı. Eski türkçede, türlü yerler için, çeşit çeşit deyimler söylenirdi. Ağaçsız yerlere, **“ak yer”**, çöllere **“çölüg yer”**, ormanlık bölgelere de **“bükli yer”** v.s. denirdi. Bugün Anadolu’da da, küçük orman parçalarına **“bük”** denir. Eski Türkler, kılavuzlara da **“yerçi”** demişlerdi. Çünkü kılavuz, yeri ve bölgeyi tanıyan, yol açan ve yer hakkında bilgi veren bir kimse idi. Savaşçı Türklerde **“Kılavuzluk”**, çok önemli bir meslekti.

2. “TÜRK YERİNİ VE SUYUNU”, RUHLAR İLE TANRI KORUYOR

“Kutsal yerler ile bölgeler” de, Türk düşünce tarihinin en önemli kısımlarını teşkil ederler. Türklerle göre bazı yerler, Kâbe toprağı gibi kutsal yerlerdi. Türklerin düşünce düzenine göre bu yerler, yalnızca coğrafya anlamında bir bölge değil idiler. Bu yerlerin yeri ve suyu, kutsal ruhlardan temsil ediliyor ve korunuyordu. Bugünkü türkçemizde, **“yer”** dendiği zaman, toprağı ve içinden akan suları ile birlikte, bir arazi parçası hatırıma gelir. Bu anlayış, eski Türklerde de vardı. Fakat yer, **“toprak”** anlamına kullanılınca, o zaman durum değişiyordu. Çünkü yer, yani toprak ayrı; sular ise, ayrı kutsallıklara sahip idiler. **“Yeri ve suyu koruyan ruhlardan”** da, yine ayrı ruhlardan idiler. Bu sebeple eski Türk yazıtları, Türk milletinin bir yere konduklarını söylemek isterlerken, **“o yerin, yerine, suyuna kondular”**, şeklinde, bir ifade kullanırlardı. Meselâ aynı anlama gelen, **“Yerin-gerü, su-bıngaru konadı”** deyiimi, bunun en açık bir örneğidir: **“Yerin, yani toprak ile suyun ruhları, yalnız kendine konan Türk milletinin koruyucu melekleri değil; Türk milletini idare eden Türk kağanlarının da başarı ve kutvericileri idiler”**.

“Yer bütününü ile, tıpkı gök gibi, kutsal ve ayrı bir bütündü. Yerde, Türk milletinin töresi ve içtimaî düzeni, yer ile göğün isteğine göre kurulmuştu. Devlet içinde bir karışıklık veya bir isyanın meydana gelmesi, yer ile göğün isteğine aykırı idi”. Bu sebeple Türk Kağanları, isyan eden âsileri mızraktan geçirdiklerini söylerler iken, bunun “**yer ile gök tarafından emredildiğini**” söylemeği de ihmal etmezlerdi. Meşhur Uyğur hükûmdarı Bayançur Kağan, bu isyanları nasıl bastırdığını anlatırken şöyle diyordu:

“*Kulum, künim budunıg, Tengri Yir ayu birti, anda sançdım!*”: “**Kölem ve cariyem olan bu budunu, Gök ile Yer emrettiği için, orada mızrakladım!**”. Kuzey Altaylarda oturan Türklerin efsane ve masallarında da böyle deyimlere rastlıyabiliyoruz. Meselâ iki savaşı karşılaştınca birbirlerine: “**Ne göğe ve ne de yere dua et!**” Derlerdi. Yani bununla da, “**Seni, benim elimden hiç kimse kurtaramaz**”, demek isterlerdi. Bu metinlerde yer ile gök, tıpkı kutsal birer eş gibi görünürlerdi.

“**Gök ile yerin düzeni**”, devlet ile içtimaî hayat düzeninin de bir sembolü gibi idi. Onlara göre, “**Gökle yer bir düzen içinde bulunurlarsa, budun ve devlet de, düzen ve asayiş içinde yaşardı**”. Bilge Kağan’ın yazıtında, Dokuz Oğuz kavminin kendi budunu olduğundan bahsediliyor ve “**Tengri yir bulgakin için**”, yani “**Gökle yerin karışması sebebi ile**” kendilerine düşman olduğundan söz açılıyordu. Yerle gök niçin karışmıştır ve bunun içinde, kendi budunu olan Dokuz Oğuz kavmi, Bilge Kağan’a niçin düşman olmuştur? Tabii olarak, bunun izahı güçtür.

3. YERLE GÖK, BERABER YARATILDI

“**Eski Türkler yerin de, Gökle birlikte yaratılmış olduğuna inanırlardı**”:

Gök ile ilgili bölümümüzde, gerçek ve sonsuz gökten başka, dünyayı bir kubbe gibi kaplayan maddî bir göğün varlığından da söz açmıştık. Göktürk yazıtlarında, “**Yukarıda mavi gök ve aşağıda**

yağız yer yaratıldığı zaman”, şeklinde söylenen meşhur giriş, hafızamızdadır. Az önce Kutadgu-Bilig’den aldığımız bir şiirde de, yine buna benzer bir ifade görmüştük. Kutadgu-Bilig elbetteki, kuvvetli bir şekilde, İslâmiyetin tesirleri altına girmişti. Buna rağmen, eski Türk dilinde ve edebiyatında kullanılan deyimler kaybolmamış ve o çağda da devam edegelmişti. Meselâ Göktürk yazıtları göğün yüksekliği için **“üze”** sıfatını kullanırlardı. Kutadgu-Bilig de ise, bu sıfatın yerine, yine aynı anlamdaki **“ediz”** sözü geçmişti. Göktürkler, yerin kainattaki yerini göstermek için **“asra”** deyimini kullanıyorlardı. Eski Türkçede as sözü, **“aşağı”** demektir. Göktürkler, yere **asra** (= as-ra) demekle de, aşağıya doğru bir yön göstermiş oluyorlardı. Türkçedeki asra sözünün manasını daha iyi anlayabilmek için, buna örnek olarak başka bir deyişi de gösterelim. Meselâ eski ve yeni türkçede song, yani **“son”** sözü; sonu, yani belirli ve tayin edilmiş bir son ucu (**terminus**) gösteriyordu. Son sözüne bir yön eki takarak, **sonra** (= son-ra) dediğimiz zaman, durum değişiyor ve söz, kendi kendine iki ayrı anlam ifade etmeğe başlıyordu. Bu anlamlardan birincisi, sona doğru bir gidiştir; diğeri de son denen noktadan, sonsuzluğa kadar uzanan bir mesafedir. Kanaatımıza göre Göktürkler, **“asra yağız yir”** derler iken, yalnızca **“aşağıda yağız yer”** demiyorlardı. Yeryüzünden, karanlık sonsuzluklara kadar giden **“Yer ve yer altı dünyası”**da, bu anlamın içine giriyordu.

Kutadgu-Bilig’in İslâmiyetin tesirleri altına girdiği bir gerçektir. Fakat şimdiye kadar, **“bu eser İran edebiyatının tesirleri altına girmiştir”**, denmiştir de; **“kelimeler, deyimler ve cümleler bakımından eski Türk dilini ve edebiyatını devam ettirmiştir”**, denmemiştir. Bir edebiyatın en kuvvetli silâhı, kendi dilidir. Eski dilini kaybetmemiş bir edebiyat, nasıl oluyordu da, İran edebiyatının bir kopyası sayılıyordu? İşte anlaşılmayan nokta bu idi. Kutadgu-Bilig’den, yerle göğü yaratan için söylenmiş iki cümle alalım:

1. **“Yerin, kökni yaratgan”**: **“Yeri, göğü yaratan!”**

2. **“Yerli, kökli yaratgan”**: **“(Kâinatı), yerli, göklü, yaratan”**,

Şüphesiz ki bu her iki cümle de, İslâmiyetin tesiri altında olarak söylenmişti. Fakat bu sözlerin, türkçe bakımından olduğu kadar, mana itibarı ile de, müslüman olmayan Göktürk yazıtlarından bir farkı yoktu. Bunun nedeni de, eski Türk dini ile İslâmiyet arasında, büyük farkların bulunmamasından ileri geliyordu.

4. ÇÖKEN VE BATAN MADDÎ DÜNYA

Eski türkçedeki **“yer”** sözü, yeni türkçede olduğu gibi, **“dünya”** anlamına da geliyordu. Meselâ şu eski türkçe metinde **“şafağın söküşü ve güneşin doğuşu ile dünyanın nasıl aydınlandığı”**, şöyle anlatılıyordu: **“Şafak söktü, dünya aydınlandı; gün doğunca da herşeyin üzeri ışık**

doldu”. Eski ve yeni türkçede **“katı yer”** dediğimiz zaman, sert toprak aklımıza gelir. Bu deyim, Avrupa dillerinde de vardır. Yerin bütün sertliğine katılığına rağmen, **y e r i n ç ö k m e s i**, bir benzetme, bir ata-sözü gibi de olsa, eski Türk edebiyatında az çok yer almıştır:

“Ey Türk milleti!

“Gök yıkılması,

“Yer çökmese,

“Seni, kim ortadan kaldırabilir?...”

Bu sözlerden de anlaşılıyor ki, göğü yıkabilen bir kabuk gibi düşünen eski Türkler, yerin de bir çatısı olduğuna inanıyorlar. En büyük felâket ve belki de **“kıyamet”**, göğün çökmesi ve yerin de yıkılması idi.

Bu düşünce, bugünkü konuşmalarımızda da yer almıştır. Osmanlı edebiyatında bile, **“büyük bir ordudan”** söz açılırken, **“Yer götürmez asker”** denirdi. Yerin taşımayacağını söylemek sureti ile, ordunun büyüklüğünü ifade etmek isterlerdi.

Altay dağlarında oturan Türkler bile, **“Bu yerding üstündö”**, yani **“Bu yerin üstünde”** derler iken, **“bu dünyanın üstünde”** demek isterlerdi. Altaylılar yer sözünü, yalnızca **“dünya”** için kullanırlarken, **“Rusya”** ve **“Çin”** gibi devlet ve ülkeleri ifade etmek için de, **“Orus yeri”**, **“Kıtay yeri”** demekten geri kalmazlardı.

5. YERYÜZÜ VE YERKABUĞU

“Türklere göre yeryüzü ve yer kabuğu”:

Eski ve yeni türkçemizde “yer”, bir “kumaşın veya başka bir şeyin yüzü” için de söylenirdi. Meselâ eski Türkler, “yeşil yüzlü ipekli kumaş” için, **“yeşil yerlig barçın”** derlerdi. Eski Türklerin “Yeryüzü” için kullandıkları en önemli deyim ise, **“yer kırtışı”** dır. Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde “kırtış” yalnızca “yer” sözü ile beraber geçerdi. Uygurlar ise. bu söze daha geniş bir anlam verirlerdi. Meselâ, “insan yüzü” ile başka şeylerin yüzüne de, “kırtış” derlerdi. Aslında ise “yer kırtışı”, dünyanın dış kabuğu veya yüzü olmalıydı. Bu deyim bugünkü Ortaasya Türk lehçeleri ile karşılaştıracak olursak, esas anlamını daha iyi anlamış oluruz. Meselâ Kırgızlar, “yerin sathına” veya “yer kabuğuna” “cerdin kırtışı” derlerdi. Saban girmemiş, yaban yerlere de “kırtıştuu cer”, “kırtışlı, ka-

buklu yer” adını verirlerdi. Bundan da anlaşılıyor ki, **“Bir yer, sabanla çizildikten sonra, o yerin bekâreti ve orijinal kabuğu kalmıyor ve Allahın yarattığı yeryüzü de bozulmuş oluyordu”**.

Eski Türk kitaplarında, “dünyanın yüzü”, yani “kırtış” ile ilgili birçok bilgiler vardır. Bunların en önemlilerini bir araya getirerek, bu konuyu aydınlığa kavuşturmağa çalışacağız. Meselâ şu şiirde yeryüzünün, altın beyazı veya grisi gibi bir renk aldığı söyleniyor:

“Ajun kırtışı boldı altun öngi,

“Yaşık za’feran kıldı, yakut öngi”.

“Acunun yüzü oldu, altın beyazı,

“Güneş safran çıkardı, yakut beyazı!”

... g1 ...

Aşağıdaki şiirin manası ise henüz daha iyice anlaşılmamıştır. **“Rumî kızı”** okunması gereken bu sözü Radlof, **“Rumî kozi”** diye

okumuştur. Buna rağmen çıkardığı mana, ne kendisini ve ne de bizi tatmin edebilmiştir. Buradaki Rumî kızı'nın yani Rûm-eli kızının güneşin bir sembolü olması çok muhtemeldir. Güneş yüzünü yere gizleyince, yani batınca; dünyanın yüzü de tıpkı bir zenci gibi kap-kara oluyordu:

“Yüzün kızledi yirke, Rûmî kızı,

“Ajun kırtışı boldı, zengi yüzü”.

“Yüzün gizledi yere, rumeli kızı,

“Acunun yüzü oldu, tıpkı bir zenci yüzü!”

Güneşin batıda batması dolayısı ile, “Rûm-eli” ile münasebete getirilmiş olması çok muhtemeldir. Eski Türkler, “g ö k y ü z ü” için de **“kalıg kırtışı”** derlerdi. Kalıg sözünün esas anlamını gökle ilgili bölümümüzde incelemiştik. Gökyüzü de zaman zaman rengini değiştiriyordu:

“Usuz yattı, saknu, bir ança odug,

“Kalıg kırtışı tuttı, kafur odug”.

“Uykusuz yattı biraz, düşünüp ayık durdu,

“Gökyüzünün rengi de kâfur rengiyele doldu!”

“Kuğu'nun beyaz rengi”, temizlik, saflık ve iyiliğin sembolü idi. Bu inanış, Altay mitolojisinde olduğu gibi, Avrupa ve Önasya an'anelerinde de, pek yaygın bir halde idi. Ortaasya ve Avrupa mitolojilerine göre, **“Kugu, aslında kutsal bir kız idi. Bu kız, kuğunun beyaz tülünü üzerine giyince kuğu olur ve çıkarınca da, kız olurdu”**. Bize göre eski Türk şiirlerinde “kuğu kırtışı” diye geçen bu deyim, mitolojik “K u ğ u t ü l ü” ile ilgili olsa gerektir. “Kuğunun beyaz tülü” ile ilgili iki eski Türk şiirini Kutadgu-Bilig'den alarak buraya koymağı faydalı görüyoruz:

*“Yaklaşık koptı, kögsin köterdi yana,
“Kuğu kırdışı boldı, dünya, sana”.*

**“Güneş çıktı, göğsünü, (göge) yükseltti yine,
“Kuğunun benzi gibi, beyaz oldu tüm dünya!”**

Şair, güneşin ışıklarına büyük bir önem veriyor ve dünyanın ap ak olduğunu söylemek istiyor. Ayrıca kuğunun beyaz tüyünün başa giyilmesi kâfi değildir. Gönlü de böyle temiz yapmak lâzımdır diyor:

*“Kuyu başka kirse kuğu kırtışı,
“Kuğu teg örüng kılgu könglin kişi!”*

**“Kimin başına girse, kuğunun beyaz dışı,
“Kuğu gibi gönlünü, beyaz etsin o kişi!”**

“Eski Türkler Yeryüzüne, Yer sağrısı derlerdi”:

Eski türkçede “deri”ye **sağrı** dendiği gibi, her şeyin yüzüne de sağrı denirdi. **Yer sağrısı** deyimi, tam manası ile “D ü n y a n ı n k a b u ğ u” anlamına geliyordu. Meselâ eski Türklerde, **“Kişi sağrısı yüz”**, diye bir de atasözü vardı. Sıcakla, soğukla ve türlü hava şartları ile karşı karşıya olan yüz, insan derisinin en sert ve katı olan tarafıdır. Bu sebeple insanda

gerçek deri, ancak yüz derisi idi. Bunun, başka bir anlamı da olmalıdır: “İnsan yüzü en katı derilerden biri olduğu için utanması da az olurdu”

6. TÜRKLER VE “YERİN RENGİ”

Bundan önceki bölümlerimizde yere yalnızca “kara” dendiğini söylemiş ve bununla ilgili olarak, Ortaasya ve Anadolu edebiyatından ör-

nekler vermiştik. **“Kara toprak”** deyimi, Osmanlılarda olduğu kadar Kırgız Türklerinin edebiyatında ve Çağatay lehçesinde de çok yaygındır. Özbekler, buna **“kara tofrak”** derlerdi. Rengi kara olan topraklarla beraber, manevî anlamda toprağa ve “mezara” da böyle denirdi. Ali Şir Nevaî, “cansız cisimden hiç bir şey hasıl olmaz; o, gülsüz bir kara toprak gibidir”, diyor. “Gülsüz kara toprak da, ay ışığı olmayan karanlık bir gece gibidir”:

“Cismdin cansız ne hasıl, ey Müselmanlar kim ol,

“Bir kara tofrag tegdür, kim gülü reyhanı yok!

“Bir kara tofrak kim yoktur gülü reyhan ana,

“Ol karangu gece tegdür, kim mehi tâbanı yok!”

Ali Şir Nevai

“Kara toprak” sözünde ve yukarıdaki şiirde, İran edebiyatının tesirleri yok değildir. Ne yapalım ki **“Kara yer”** ve **Kara toprak** Türk âleminde, İran dilinden ve edebiyatından hiç bir haberi olmayan Türklerde bile, kullanılan bir deyimdir. Bu, Türk düşünce düzenine göre türemiş ve söylenmiş bir anlayıştır. **D e d e K o r k u t** da, Ulaş oğlu Kazan Beg’in otağını diktirmesini şöyle anlatıyor:

“Bir gün Ulaş oğlu kazan Beg yerinden turmuş idi. K a r a - y e r ü n üzerine otahların tikişmiş idi. Bin yerde ipek halıçası döşenmiş idi...”

“Yağızlık, toprağın rengi idi”:

Türklerle göre yer ve toprağın ilk rengi, herhalde **“Yağız”** idi. **“Kara-yer”** deyimini bilmiyoruz ama, **“Kara toprak”** sözü daha sonradan çıkmış olsa gerekti. **“G ö k t ü r k’ler ve U y g u r’lar da yere “Yağız yer” derlerdi.** Kaşgarlı Mahmud’a göre **“Yağız”**, kıvılcık ile siyah arasında bir renktir. Toprağın rengi, bu renk karışımına benzetilerek **yağız** denmiştir. Bugünkü türkçemizde kullandığımız, **“Yağız at”** ve **“Yağız delikanlı”** deyimlerimiz de aslını yine bu toprak renginden almıştır. Yağızın yanlış olarak siyah renk anlamına kul-

lanılması, sözün aslını bilmememizden ileri gelir. Yoksa Türkler kap-kara bir zenciye, yağız veya yağız delikanlı dememişlerdi. **Altun Yaruk** adlı meşhur Uygurca kitabı, Çince paraleli ile karşılaştırdığımız zaman, karşımıza çok önemli meseleler çıkar. Uygurcadaki **Yağız yir**, Çinde daima **Ta-ti**, yani “**Büyük yer**”, “**Büyük dünya**” deyimini ile karşılanmıştı. Bazan da Çincedeki “**Büyük dünya**” deyimini, türkçede “**Agır, ulug, yagız yir**”, yani “**Kutsal, saygıdeğer, büyük, yağız yer**” şeklinde tercüme edilmişti. Bundan da anlıyoruz ki eski Türklerde Yağız yer deyimini, doğrudan doğruya bütün dünyayı ve dünyanın tümünü ifade ediyordu. Bazan da yalnızca “**Yağızlı**” deyimini “**Dünyalı**” anlamını karşılıyordu. Tıpkı Karahanlılardaki “**Yirli, kökli**”, yani “**Yerli, göklü**” gibi. Tabîi olark bütün bu anlamları Çince karşılıkları ile mukayese ederek öğreniyoruz. Z e l z e l e için de, “**Dünya tepreniyor**” anlamına “**Yağız yir tepreyür**” denirdi.

Yalnız, “**Yağız**” sözü ile “**Yavız**”ı birbirinden ayırmak lâzımdır. **Altun Yaruk** adlı Uygur kitabı dünyaya “**Yağız yer**” derken, “iyi olmayan alâmet, işaret belirtilerine” de, “**Yavuz**” diyordu. **Yavuz** sözü de, bu deyimden çıkmış olmalıdır.

Eski Türkler göğe renk verirken “**Kök**”, yani “**Gök**”, “**Mavi**” derlerdi. Karahanlılar çağında ise göğe “**Yaşıl**”, yani yeşil denmeğe başlanmıştı. Fakat yerin rengine “**Yağız**” diyorlardı. Bu deyim değişmemişti. Aşağıdaki şiir, bunun güzel bir örneğidir:

“Yağız yer, yaşıl kök; kün, ay birle tün”

“Yağız yer, yeşil gök; güneş, ay ile gece”,

Göğün mavi rengine “yeşil” diyen eski Türkler, yeşil renk için de aynı deyimini kullanırlardı. Baharın gelmesi ile her tarafın yeşilliklerle donanmasını da şöyle anlatıyorlardı:

“Yağız yer, yeşil torku yüze badı!”

“Yağız yer, yeşil ipekten bir tül bağladı!”

“Yerin bakır gibi kızıl olması:

Bu inanış Türk mitolojisinin önemli bir motifi idi. Sibirya’da olduğu gibi bu deyim, Karahanlılar tarafından da biliniyordu: “*Yağız yer bakır bolmanıçça kızıl*”, mısraında, bu benzetme açık olarak görülmektedir. Bu bakımdan Altaylarda yaşayan **T e l e n g i t** Türklerinin “**Kıyamet günü**” (Kalgancı çağ) hakkındaki şu şiirleri de önemli bir vesikadır:

“Kıyamet çağı gelende,
“Gök demir olup kalır, yer bakır olup kalır;
“Hakanlar, hakanlara, düşmanlık içre kalır,
“Uluslar, ulusları, boğmağa hazırlanır,
“Parça, parça olarak, katı taşlar ufanır,
“Katı ağaçlar ise, yumuşayıp uzanır,
“İnsanların boyları, ancak bir karış kalır,
“İnsanların dizgini, küçülür, çok kısılır,
“Bey ile soysuzları, kimse ayırmaz olur,
“Babalar, çocukları, bilmez tanımaz olur,
“Çocuklar, babaları, tanımaz saymaz olur,
“Sarmısak başta biter, yerlerde bitmez olur,
“Altın öyle büyür ki, at başı ölçmez olur,
“En iyi yemekleri, hiç kimse yemez olur,
“Yerden altınlar çıkar, hiç kimse bakmaz olur,
“Dünyada insan kalmaz, altın alınmaz olur!

Gerçi Yağız yer, kutsal ve büyük bir varlıktı. Fakat onun süsü ve iftihar ettiği şey, yalnızca **i n s a n** idi. Yer yüzünde bilgi ve fazilet, ancak insanoğlunun elini uzatması sayesinde meydana gelmişti:

*“Yağız yer üze, yalınguk oğlu elig,
“Kötürdi, kamugka, yetürdi bilig!”*

**“Yağız yerin üstünde, insanoğlu elini,
“Götürüp, yetiştirdi, herkese bilgisini!”
“Yağız yer” ile “Kara Toprak” arasındaki fark**

Türkler “Yağız yer” deyimini, gök gibi kutsal ve güçlü dünyamız için söylemişlerdi. Yağız yer de, Gök gibi insanların kaderine hükmeder, Türk devletinin karışmasında ve düzeninde sözü olurdu. Türk Kağanına âsileri kırması ve düzeni kurması için, buyruklar verirdi. **“Yağız yer, Yüce Tanrının bir kolu ve bir parçası”** gibi idi. “Toprak” ise, maddî ve ölümlü dünyanın bir kısmı idi. Bu sebeple Türklerin çoğu, **“Kara toprak”** sözü ile hemen “ölüm” ve “mezarı” hatırlarlardı. Anadolu’da, **“Toprak onun başına”** bedduamızla, ne demek istediğimizi hepimiz biliriz. Toprak, ölümün bir sembolü gibidir. Ölen bir dost için kullanılan, **“Toprak salmak”** deyimi de, Türk kültür ve an’anesinin üzüntülü; fakat vefa hislerini canlandıran güzel bir hatırasıdır. Çoğu Türk lehçelerinde **“Toprak salmak”** sözü, “ölen bir dostla vedalaşmak” anlamına gelirdi. Ölen bir akraba veya dostun mezarının başına gidip, birkaç kürek toprak atmak!.. Toprak salmak sözünün başka manaları da vardır, fakat en güzeli ve en hislisi budur. Ortaasya’daki bazı Türklere, “İnşallah buluşalım”, dersiniz, onlar da **“Topraktan dışarı olursak”**, yani ölmezsek, diye cevap verirler.

İslâmiyetin her türlü tesirlerine ve türlü düşüncelere rağmen Türkler, bir türlü **“Topraktan geldikleri”** hakkındaki hislerini kaybedememişlerdi. Topraktan türeyişle ilgili konuları, yaratılış destanlarını anlatırken inceleyeceğiz. İnsanın türediği toprak, yapışkan ve sakızlı toprak, daha doğrusu eski Türklerin dediği gibi **“Sağız toprak”** dır. Biz Anadolu Türkleri, bu toprağa **“Balçık”** ve **“Yağız toprak”** da deriz. Fakat Türkler dışarıdan gelen bu inanca da fazla önem vermemişlerdi. Türkler için önemli olan, ya gökleri tutan “tozlu toprak” veyahut da, baharın gebe bir kadın karnı gibi şişen “kabarık” toprağıdır. **“Doğduğun toprağın kokusunu ver”** sözü, Anadolu’da

ve Osmanlı edebiyatında söylenmiş bir atasözüdür. A ş ı k V e y s e l'in toprak şiirini hepimiz biliyoruz. Bunu, burada, yeniden söz konusu edecek değiliz. **“Toz ve tozlu topraklar, atlıların ve savaşçıların ayrılmaz arkadaşlarıdır”**. Bu sebeple eski Türk şiirlerinde toprak tozsuz, toz da topraksız olamazdı. Aşağıdaki şu çok eski Türk şiirinde, bir savaş başlangıcından söz açılıyor ve **“Oğrak”** adlı bir kabile ile de birleşilerek nasıl yola çıkıldığı anlatılıyor:

“Ağdı kızıl bayrak, “Toğdı kara toprak,
“Yetşü, kelip Ograk, “Tokuşıp, anın keçtimiz!”
“Dalgalandı kızıl bayrak,
“Bize geldi, dost il Oğlak,

“Toza boğdu kara toprak,
“Döğüşük de geç kaldık!”

“Kara yer” ve “Kara toprak” ile ilgili bölümümüzü bitirirken, yüzyıllarca önce, güneyden Sibirya'nın buzlu Tundralarına sığınmış, belki de bin seneden fazla bir zamandan beri, Türk kültürünü büyük bir vefa ve sadakat ile, kutsal bir emanet gibi ruhlarında saklamış olan Y a k u t Türklerine dönmeden yapacağız. Onlar da yere, “Kara yer” derlerdi. Onlara göre de, her şeyin anası ve başladığı, bittiği yer, kara yer ve kara topraktan başka bir şey değildi. Yakut Türkleri de birine beddua edecekleri zaman, tıpkı bizim gibi, **“Boğazın toprakla dolsun”**, derlerdi.

7. YERALTI DÜNYASI

“Yer Ana adlı ruh, yerin ve toprağın sahibi gibi idi”:

Yeraltı ne kadar derindi ve nerelere kadar giderdi. Bunu o çağda kimse bilmezdi. Ama Türklerin de bir düşüncesi vardı. Bunun için, Türk kültürünün en eski şekline sahip olan Y a k u t Türkleri, dünyaya **“Dipsiz dünya”** demişlerdi. Yakutlar, **“Yer ve toprağı bir ana, tıpkı güçlü**

ve kutsal bir kadın gibi” düşünmüşlerdi. Bu sebeple Yakut şiirlerinde toprağın adı geçtikçe, toprağa hep **“Ana Toprak”** dendiği görülüyordu. **“Ana Toprak”** deyimini, **“Kâinat ruhunun”** umumi bir adı idi. Bunun için Yakut efsanelerinde sık sık, **“Sekiz köşeli Yer-Ana’nın sarı göbeği”**nden de söz açılırdı. Bazan da yerin göbeği, **“Yer-Ana’sının kalık memesi”** olurdu. Her şeye can veren, taşıp ve coşan kaynak, **“Yer-Ana”**nın kendisinden başka bir şey değildi. **“Sekiz ayığ Ana”**, yane **“Sekiz Yaratıcı Ana”** gibi, yer ruhlarının çoğu da kadındı, **“Yerimi ve toprağımı temsil eden Sekiz Ana’ma, 6 yaşında bir boğa kurban ediyorum”** derlerdi. Bu Sekiz Ana’dan başka, diğer Sekiz Yeraltı Tanrılarının da adları geçerdi. İyilik gönderen ruhların yanında, insanlara ve hayvanlara hastalık ve felâket gönderen ruhlar da vardı. **“Yeraltı dünyasının Sekiz Soyu türemiş ve dal budak salmışlar; fakat aralarında bir geçim ve sulh düzeni kuramamışlardı”**. Bu sebeple, onlardan söz açıldığı zaman, **“Yer- altının Sekiz geçimsiz soyu”** da denirdi. Tıpkı İslâmiyetin **“Eshab-ı Kehf”**i gibi bunlara, **“Uyuyan Sekiz Sersem Soy”** lâkabı da verilirdi. Yakut Türklerinin dininde, yeraltı Tanrılarının büyük bir panteonu vardı.

Y a k u t Şamanları zaman zaman şekil değiştirerek yeraltına inip, yeraltı dünyasını gezerler ve yukarı çıkınca da ne gördüklerini uzun uzun anlatırlardı. Fakat Yakut dini ile ilgilenen otoritelere göre, Yakut Şamanlarının yer altındaki seyahatları, onlara sonradan girmiş hurafelere göre düzenlenmişti. Yakutların eski ve orijinal Türk dinlerinde bu yoktu. Bununla beraber Altay ve Sibiry’a’daki türkçe efsanelerde de, yeraltına inen ve orada büyük savaşlara giren kahramanlara rastlamıyor değiliz. **“Göklerde hanlığını kurmuş olan Hakan’ın oğlu, göklerle beraber yer altına da iner ve babasının hanlığını teftiş ederdi”**. Tabii olarak, mitoloji ve masal ile, dinlerin dayandığı esas prensipleri birbirinden ayırmak lâzımdı. Gerçi, mitoloji de dinin bir aynasıdır. Fakat mitolojide anlatılan birçok olay ve âdetler, çoktan unutulmuş ve cemiyet hayatından silinmiş olabilirlerdi.

“Yeraltındaki kötü ruhların sembolü, siyah bir tilki idi”:

Altay mitolojisine göre **“Yeraltı ruhları”**, genel olarak **“Siyah bir tilki”** şeklinde görülürdü. Bu tilki, **“Bazan avcıları peşine takarak**

yerin deliğine götürür ve oradan da yerin altına indirerek, avcı veya bahadırın, başına gelmedik felâket bırakmazdı". Yeraltı Han'ı "Erlik-Han"dı. Bazı Altaylılar ise buna "İrle-Han" derlerdi. Bu Han'la ilgili bir şiiri, bugünkü dilimize çevirerek alalım:

**"Ölülerin hakan'ı, çok büyük İrle-Han'dı,
 "Han'ın bir kızı vardı, o da tam bir şeytandı!
 "Bir siyah tilki olur, yeryüzünde gezerdi,
 "Kötülükler saçarak, insanları ezerdi!"**

"Yeraltındaki Yer Evreni Yılan ve kutsal öküz":

Yeraltındaki **"Kırk kardeş"** den söz açan, Altay efsaneleri de yok değildir. Bizce bu efsaneler, Türk mitolojisine en uygun motifleri içlerinde toplarlar. Topkapı Sarayı'nda bulunan bir Oğuz-Nâme parçasına göre, **"Yer evreni yılan"**dır. Bu da, Türk mitolojisinin ruhuna uygundur. Bu yılan, bazan da "balık" olurdu. Bu inanışa, biraz da Çin tesiri bulunan bölgelerde rastlıyoruz. Bir Altay efsanesine göre, **"Katai-Han, Ak-Han'ın çocuklarını esir alınca, "Yeraltındaki kırk boynuzlu Öküz kızıyor ve büyük bir zelzele yapıyor"**. Yine başka bir Altay efsanesine göre, **"Yeraltının hakani, Yedi kat yerin altında yaşayan Çılana-Mongus"** idi. Altay türkçesinde "Çılan", "Yılan" demektir. Bu bakımdan, Oğuz-Nâme ile Altay efsaneleri arasında bir benzerlik kurulmuş oluyordu.

8. YER'İN KATLARI

"Batı Türklerine göre yer de, yedi kat idi":

"Yedi" rakamı, Çin mitolojisinde de büyük bir önem taşırdı. Fakat İran mitolojisinde bu sayının daha orijinal özellikleri vardır. "Türklerin kutsal sayısı ise dokuzdur". Bugün, İslâmiyet ve İran kültürleri ile, tarih boyunca hiç bir ilgi kurmamış olan Batı Sibiryâ ve Fin-Ugor ka-

vimlerinde de, gök ve yer katlarının sayıları, yedidir. Bu inanışın İran mitolojisi yolu ile Ortaasya'ya yayılıp yayılmadığını bilmiyoruz. Böyle bir tesir olsa bile, İslâmiyetten ve hatta İsa'dan çok önceleri başlamış bulunması daha muhtemeldi. Eski Ortaasya ve Anadolu Türklerine göre yer, “Yedi kat” idi. H u c e n d i de **Letafetname**'sinde şöyle diyordu:

“Yaratkan Adem'ü hurü melekni,

“Tozatkan arş-ü kürsi vü felekni,

“Tokuz eflâkni askan muallak,

“Yeti kat yerni hem kılğan mutabbak!”

Hucendi

Yani: “*Adem ile huri ve melekleri yaratan; göğü ve gök çarkını süsleyen. Dokuz felek burçlarını hiç bir yere bağlamadan, boşlukta asan. Yedi kat yeri, hem yaratan ve hem de birini diğeri üzerine dizen Tanrı!*”

İslâmiyetin ve İran edebiyatının tesirleri, bu şiir üzerinde açık olarak görülürler. Bunu inkâr etmeğe imkân yoktur. Ancak, **“Dokuz burç veya Felek”** ile, **“Yedi kat yer”**, İslâmiyetle hiç bir ilgisi olmayan, Sibiry Türklerinin mitolojilerinde de vardır. **“Dokuz gök, yedi kat gök”** gibi deyimler, Sibiry Türk edebiyatında çok görülen sözlerdi. Bu deyimlere göre: **“Gök, dikine olarak yedi kata; yüzeyine olarak da, dokuz bölüme ayrılmıştı”**. Bu konu üzerinde diğer bölümlerimizde de uzun uzun durulmuştur. Bu sebeple Hucendî gibi şairler, başlıca iki tesir altında bulunuyorlardı: Bunlardan en önemlisi ve ağır basanı kendi muhitleri ve Türk halkları idi. Diğeri de İran edebiyatıydı. İran edebiyatının tesiri altında yazılmış olan yukarıdaki şiirler, Türk halkına da yabancı gelmiyorlardı.

Kırgızların şöyle bir atasözleri vardır: **“Cer kulağı ceti kat”**, yani, **“Yerin kulağı yedi kattır”**. Kırgızlar demek istiyorlardı ki, **“Yer gibi, kulağı da yedi kattır”** ve **“Her söylenen şey duyulabilir”**. Ayrıca dünya bu sebepten dolayıdır ki, haberler ve yayınlarla doludur.

9. “T E P E G Ö Z” EFSANESİ VE YER RUHLARI

Dede Korkut kitabındaki “**T e p e g ö z**” efsanesi ne kadar güzeldir. Gerçi, bu efsaneye benzer masallar eski Yunanlılarda da vardı. Fakat, eski Türk dini ile inançlarını iyi bilenleri, bu gibi benzeyişler, hiç bir zaman bağlayamazlar. Bu konuyu pek çok örnekle incelemek, elbette ki bu kitap içinde mümkün olmayacaktır. Ama ne de olsa Türk okuyucularını, biraz olsun, bir aydınlığa kavuşturmağa çalışacağız. Türklerde Tepegöz, bir nevi “**Bir Yeraltı Ruhı**” gibi görünüyordu. Yeraltından gelen bu ruh, insanlara türlü kötülükler veriyordu. Dede Korkut kitabında Tepegöz’ün ortaya çıkışı şöyle anlatılıyordu:

“Zaman ile Oğuz yine yaylaya köçdi. Çoban gine bu bınara geldi. Gine koyun ürkdi. Çoban ilerü vardı. Gördü kim bir yığınak yatur, yıldır yıldır yıldırar. Peri kızı geldi, aydur: “Çoban amanatın gel al, amma Oğuzun başına zavam getürdün”, dedi. Çoban bu yığanağı göricek ibaret aldı. Gerü döndi, sapan taşına tutdı. Urdukça böyüdi. Çoban yığanağı kodı, kaçdı. Koyun ardına düşdi. Meğer ol dem Bayımdır Han, begler ile seyrana binmişler idi. Bu bınarun üzerine geldiler. Gördiler kim bir ibaret nesne yatur, başı göti belürsüz. Çevre aldılar, indi bir yigit bunı depdi. Depdükçe böyüdi. Birkaç yigit dahı indiler depdiler, depdüklerinçe böyüde. Oruz Koca dahı inüp depeledi. Mahmuzu tokındı. Bu yığınak yarıldı. İçinden bir oğlan çıktı. Gevdesi adam, depesinde bir gözi var. Oruz aldı, bu oğlanı etegine sardı...”

İli nehri boylarında meydana geldiği anlaşılan bir **K ı r g ı z** efsanesinde de, aynı motifi görüyoruz. “**Er-Töştük**” adlı Kırgız destanı, Türk kültürü bakımından, önemli bir kaynaktır. Dede Korkut kitabında Tepe-Göz’ün, bir yığanaktan çıktığı söyleniyor. Fakat bu yığanağın mahiyeti hakkında hiç bir açıklamada bulunulmuyordu. Er-Töştük destanında ise, pınar başın da yine atlar ürküyor ve suda yüzen bir ciğer görülüyor. Ciğere vuruldukça şişiyor ve bundan “**Yel-Moğus**” adlı dev çıkıyor. Tabîi olarak burada ciğerden çıkan dev, Tepe-Göz değildir. Fakat mühim olan, Tepe-Göz gibi bir devin, nereden ve nasıl çıkışıdır. Ertöştük efsanesindeki bu kısmı, kısa bir özetle aşağıda vermeği faydalı buluyoruz:

İlemen-Bay'ın oğlu, Er-Töştük düğününden,
 Dönerken sihirbazın, kaçamaz büyüünden.
 Bir çadır gibi eğri, bir kavağa gelirler,
 İndirirler yükleri, konağa yerleşirler,
 Atlar pınara gider, fakat ürker kaçarlar,
 Göklere çıkmak ister, gibi kişner koşarlar.
 Herkes pınara koşar, bakarlar ki bir ciğer,
 Suda yüzüp duruyor, mızrakla biri iter.
 İçinden bir dev çıkar, Bay'ın boynuna biner,
 Oğlu da korkusundan, hemen oraya siner.

G e n g i z Han'ın atalarından Duva-Sokor da “**Alnında tek gözü bulan**” bir insan dev (Cyclope) idi. Tek gözü ile, üç menzillik mesafede neler olup bittiğini de görebiliyordu. Böyle bir devin yerin şişmesi sureti ile meydana çıktığına dair başka bir efsanemiz daha vardır.

Yer altından çıkan pınarlar ve kaynaklar, Yer ve Su Ruhlarının toplandıkları yerlerdi: “**Yeraltından gelen pınarlar, yeraltı ruhlarının dışarı çıkması için âdeta bir yol vazifesi görüyorlardı**”. Bu sebeple Tepe-Göz'ün de bir yeraltı ruhu olması çok muhtemeldi.

Tarih Dizisi

12

No. 12187

TOPTAN SATIŞ

İstanbul Devlet Kitapları Müdürlüğü
Ankara, Adana, Antalya, Burdur, Elazığ, Erzurum,
İzmir, Samsun, Sivas, Trabzon, Van ve Zonguldak
Bölge Şeflikleri

PERAKENDE SATIŞ

Milli Eğitim Yayınevleri
ve Bakanlık Yayınları satıcısı kitapçılar